BŪDAS

Pokalbiai apie kūrybą: Kotryna Zylė
Tautosakos archyvui – 90
Milžinai lietuvių mitologijoje
Aukštadvario krašto tikėjimai ir burtai

2025 | 5

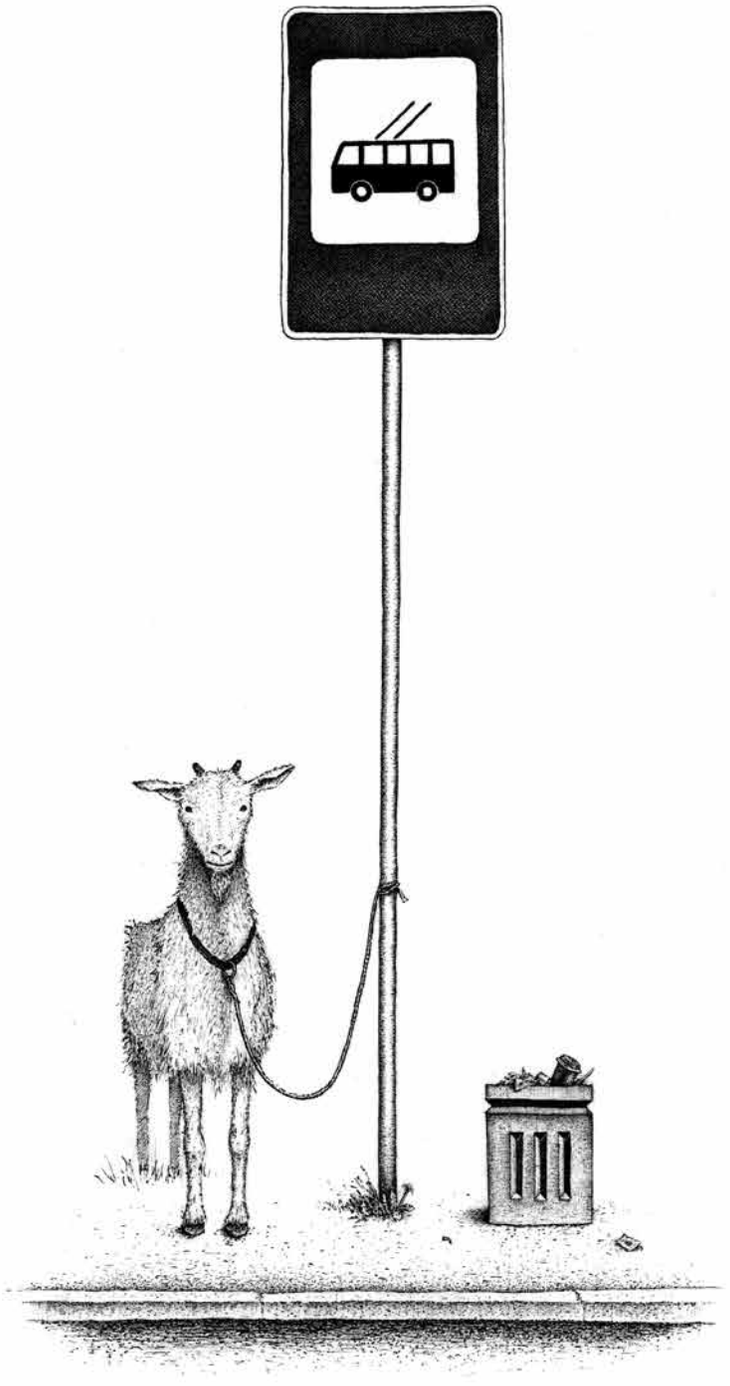

Bernardo Burbos iliustracija Kotrynos Zylės romanui „Mylimi kaulai“

RAŠYTOJA KOTRYNA ZYLĖ: NORĖTŲSI PRIMINTI IR BENT KAIP ŽAIDIMĄ SUGRĄŽINTI RITUALUS

Rasa KALINAUSKAITĖ

Troleibusų parko garaže dviejų mergaičių ir sargo slaugomas Elnias atgyja, pamaitintas po Kūčių stalo staltiese gulėjusiu šienu, čirškiančių paukščių pilni jo ragai nušvinta, ir lyg tyčia patekėjusi saulė išsklaido visą Kalėdų savaitę slėgusią tamsą... Kai į miglą panašia skara apsigobusi žmogysta su skylėmis akių vietoje ir dvišaku liežuviu prisiartina prie senolės, septynerių Rusnė užrakina nekviestą viešnią spintoje, ir Miestelyje liaujasi mirę senukai... Penkiaaukščio gyventojai savo butuose laiko vištas, avis ir karves, pirmame aukšte prie pašto dėžučių stovi duonkepė krosnis, o rūsyje – namo įsčiose – yra pirtis, į kurią apyniais nubarstytu taku atneštai gimdyvei Motės vadovaujamos moterys padeda iš kruvinų vidurių išstumti gyvybę – verda Laimai paaukotą vištą, pasileidžia plaukus, atriša visus mazgus, atsisega sagas, atidaro viską, kas uždaryta, o batą įkiša į lifto tarpdurį, kad šis liktų prasižiojęs... Toje pirtyje vaikai, atsilikę nuo nusipraususių ir po butus išsiskirsčiusių motinų, žinda pieną iš pritvinkusių Motės spenių, o kai sutemsta, mergiškai kikendamos, it ožkos meknodamos ir neaiškiai vograudamos renkasi laumės – jų žingsniai aidi taip, lyg eitų ne basomis pėdomis, o be mėsos, nuogais kaulais...

„Įvairių būtybių atstovė spaudai“ rašytoja Kotryna Zylė, Dievas senelis ir kiti jos knygų personažai nevengia vilniečiams įprastų troleibusų. 2024 m. Monikos Krampalcaitės nuotrauka

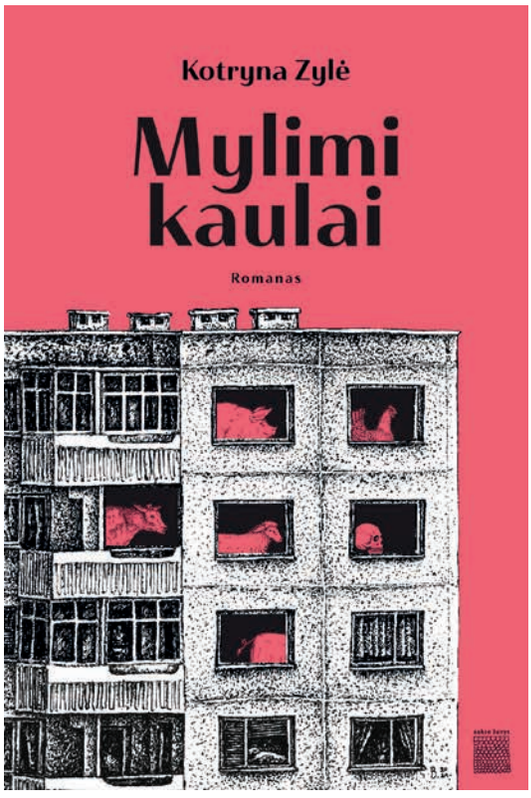

Tokie stebuklai vyksta Kotrynos ZYLĖS knygose, kuriose šiuolaikiška buitis dera su senaisiais papročiais, o skaitytojo kaimynais galintys būti žmonės gyvena greta folkloro ir mitų būtybių. Pirmąsias šešias knygas rašytoja skyrė vaikams ir paaugliams, bet jos puikiai tinka ir pernelyg nesudiržusiems suaugusiesiems, kurie neseniai sulaukė ir jiems skirto romano „Mylimi kaulai“[1]. Magiškas, gyva kalba papasakotas, šypsenos nušviestas K. Zylės pasaulis, kuriame kasdienė buitis įgyja mitinį matmenį, geba įtraukti įvairaus amžiaus skaitytojus. Tai liudija greit išsitirpstantys knygų tiražai, bibliotekose „Mylimų kaulų“ laukiančiųjų eilės (Vilniuje kai kur – po 60 žmonių!) ir gerokai apdriskusios, daugelio rankų nučiupinėtos vaikų bei paauglių knygos: debiutinė apysaka „Milžinas mažylis” (2014), pažintinė knygelė „Didžioji būtybių knyga“ (2016), romanas paaugliams „Sukeistas“ (2019), paveikslėlių knyga „Mažas kaip vabalėlis“ (2020), apsakymai „Siela sumuštinių dėžutėje: nelabai baisios istorijos“ (2021) ir su dailininke Inga Dagile sukurta paveikslėlių knyga „Geriausia diena“ (2022). Vieni jas skaitydami patiria, kiti – pirmąkart atranda skaitymo malonumą, kartu pažindami iš seniausių laikų mus pasiekusius etninės kultūros klodus. Knygos, iš kurių penkias Vilniaus dailės akademijoje grafinio dizaino magistro studijas baigusi autorė pati ir iliustravo, susilaukė ne vieno apdovanojimo. Dažnai „visokių būtybių atstove spaudai“ pristatoma rašytoja, iliustruotoja ir dizainerė ne tik kuria, bet ir aktyviai buria vaikų bei jaunimo literatūros lauko kūrėjus, yra įvairių literatūrinių projektų sumanytoja.

Dėmesys vaikų literatūrai ir etninei kultūrai giliai asmeniškai įsišaknijęs K. Zylės gyvenime. Mat ji – „dviejų vaikų mama, pliušinės avytės ir ekskavatoriaus-transformerio močiutė“[2], iš savo pačios vaikystės atsinešusi ne itin tradicines, bet labai gyvas folkloro ir mito magijos patirtis. Šiemet Prigimtinės kultūros seminare surengtoje apskritojo stalo diskusijoje K. Zylė apie jas papasakojo taip:

> „<...> mitų ir papročių atkraustymas į miestą mano kūryboje buvo visada. Iš pradžių sakydavau, kad taip aš aktualizuoju, kad vaikams būtų lengviau įsivaizduoti mitines būtybes. Laikausi kanono, jei galima taip pasakyti: man labai svarbu išlaikyti būtybių funkcijas, kitas savybes, bet ieškau jų šiuolaikinėje buityje. Gal po penkerių ieškojimų metų supratau, kad nieko neaktualizuoju, o tiesiog rašau apie savo vaikystę. Aš užaugau daugiabutyje, dvylikaaukštyje, ir tėtis skaitė man labai daug sakmių, padavimų. Jis buvo daug prisiskaitęs apie papročius. Gal būta ir tradicijos tęstinumo, bet jo tėvai, man rodos, nebuvo labai *paprotingi*, nors švęsdavo Kūčias, Velykas. Ryškiausia tai, kad, kai tėtis prisiskaitydavo, aš tapdavau jo dešiniąja ranka: dabar mes taip ir padarysim... Ir per Vėlines mes užklojam stalą išvirkščia staltiese, ir jis kalbasi su vėlėmis, sukviečia jų visokių, net ir paskendusiųjų... Su visais jais pavakarieniaujam aštuntame aukšte virtuvėje, tada jis sako – dabar jau jūs keliaukite į savo upelio dugną, į medį, kitur. Tada apverčiame staltiesę ir jau vakarieniaujame mes. Po poros metų mama su tėčiu pasišnekėjo, kad čia panašu į spiritizmo seansą, gal nebekviečiam tų skenduolių, užteks giminių, kurie šiaip ar taip susirenka per Vėlines... Bet aš atsimenu tą jausmą, kaip sėdžiu virtuvėje ir pas mus pro aštunto aukšto sienas plaukia skenduolių vėlės... Neris mums Žirmūnuose matydavosi pro langus. Tai buvo mano realybė. Jeigu tėtis to prisiskaitė, tai aš jau su tuo užaugau. Per Kūčias nešini gėrybėm nuo stalo mes eidavom tris ratus aplink savo trobą, o paskui užkilę liftu belsdavomės pas mamą, kasmet kartodavom Kūčių pasišnekėjimą. Mūsų troba buvo dvylikaaukštė, ir gėrybių

1 Kotryna Zylė. *Mylimi kaulai*. Vilnius: Aukso žuvys, 2024.

2 Iš leidyklos „Aukso žuvys“ 2022 m. pranešimo spaudai. Žr.: https://www.auksozuvys.lt/blogs/autoriai/inga-dagile-ir-kotryna-zyle <žiūrėta 2025-09-04>.

Rašytoja Kotryna Zylė su tėčiu Petru Kazicku. 2021 m. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

nuo Kūčių stalo netrūkdavo visiems to namo butams, ne tik mums. Tos keistenybės man yra savastis. Daugiabutis yra mano vieta, ten man telpa visas kaimas. Aš maža gaidžio balsu sugiedodavau eidama į tamsų kambarį, nes žinodavau, kad tada išsilaksto visos baisios būtybės, o gaidžio Žirmūnuose nėra, kad jas išbaidytų. Turbūt dėl to sava vieta man visada bus miestas, kuriame visada tilps mitinės būtybės, ir tai nėra tautosakos aranžavimas – tai mano gyvenimas. Jis, ačiū tėčiui, buvo keistas, turiu apie ką rašyti dar ilgam.“[3]

1986-aisiais gimusi K. Zylė priklauso pirmajai kartai, užaugusiai jau nepriklausomoje Lietuvoje. Kaip pastebėjo literatūros kritikė dr. Neringa Butnoriūtė, laisvėje subrendę lietuvių autoriai kelių savo pasakojimams ieško skirtingai: vienus traukia globalumas, kiti atsiremia į vietos tradiciją[4]. Anot rašytojo, kritiko Andriaus Jakučiūno, Lietuvoje šiuo metu yra aktyvus kontekstas, „kurį atspindi neseniai išleistos lietuvių autorių ir verstinės knygos, eksploatuojančios mitologiją, agrariką, archaikos ir modernybės sandūros temas“: jo aptartas Ievos Dumbrytės romanas „Negrįžtantys“, K. Zylės „Mylimi kaulai“, Jurgos Tumasonytės „Naujagimiai“, Linos Žutautės „9 apgamėliai“ (su išlygom), Lietuvoje didelės sėkmės sulaukę estų rašytojo Andruso Kìvirecho (Andrus Kivirähk) romanai „Žmogus, mokėjęs gyvačių kalbą“ ir „Jaujininkas“, Laplandijoje augusio Juhanio Karilos (Juhani Karila) „Lydekaitės burtai“ ir kt.[5] Paklausta, kas, jos manymu, pažadino šią „bangą“, K. Zylė atsakė, kad tai „atvilnija savaime“, iš tam tikrų patirčių ir apibendrinimų, „už kuriuos mes sąmoningai net nesame atsakingi – tiesiog tai įvyksta, ateina laikas apie kažką kalbėti.“[6] Anot N. Butnoriūtės, ši „banga“ galbūt yra ir atsakas į pasaulį ištikusius sukrėtimus, kuriuos padeda ištverti atsigręžimas į kultūros šaknis. Tad su rašytoja ir knygų iliustruotoja Kotryna ZYLE kiek plačiau ir pasikalbėjome apie tai, iš kur į jos kūrybą ateina mitinės būtybės ir kodėl mūsų laikų žmogui reikia atsigręžti į tradiciją.

3 Iš prozininkės ir knygų iliustruotojos Kotrynos Zylės, prozininko, poeto, vertėjo Vido Morkūno ir poetės Jurgitos Jasponytės 2025-07-01 pokalbio (vedėja literatūros kritikė dr. Neringa Butnoriūtė) XXIV Prigimtinės kultūros seminare „Prigimtinė kultūra ir šiuolaikinis dvasingumas“. Seminaro programa, paskaitų ir diskusijų įrašai: https://www.prigimtine.lt/lt/seminarai/xxiv-seminaras/programa/ <žiūrėta 2025-09-04>.

4 Čia ir toliau šioje pastraipoje N. Butnoriūtės mintys perpasakotos iš aukščiau nurodyto pokalbio.

5 Andrius Jakučiūnas. Rauginto gemalo šutinys – ne silpniems. Literatūra ir menas, 2025-04-04, Nr. 7, prieiga: https://literaturairmenas.lt/literatura/andrius-jakuciunas-rauginto-gemalo-sutinys-ne-silpniems <žiūrėta 2025-09-04>.

6 Iš K. Zylės, V. Morkūno ir J. Jasponytės 2025-07-01 pokalbio (vedėja N. Butnoriūtė) XXIV Prigimtinės kultūros seminare „Prigimtinė kultūra ir šiuolaikinis dvasingumas“.

Kazickų šeima: būsimoji rašytoja, mama Silva, tėtis Petras ir sesė Elzė. Apie 1989–1990 m. Nuotrauka iš asmeninio archyvo

Klausantis Jūsų pasakojimo Prigimtinės kultūros seminare, buvo nuostabu suprasti, kad magiškas „Mylimų kaulų“ pasaulis, išties stipriai įtraukianti vaizduotė semiasi galios iš labai asmeniškų folkloro ir mito patyrimų – tokiame pasaulyje Jūs gyvenote, kai buvote vaikas ir padėdavote tėčiui sužaisti, suvaidinti, lyg „įgyvendinti“ knygose perskaitytus papročių aprašymus...

Įspūdingai skamba, kai apibendrini keletą įvykių, patyrimų per metų šventes... <šypsosi> Rašydama knygą, aš nuo to atsispyriau, ir tas atsispyrimas yra labai svarbus, stiprus. Vis dėlto gal devyniasdešimt procentų informacijos susirankiojau iš įvairiausių šaltinių, papročių ir prietarų aprašymų, mitologijos. Bet parašius iš tiesų būna jausmas, kad aš visa tai patyriau. Jeigu man amžėjant suprastėtų atmintis, jaučiu, imsiu tuo tikėti... <juokiasi> Nes tikrai šiek tiek išsitrina ribos tarp to, kas tau yra artima, ir to, ką perskaitei ar net kažkas kitas paliudijo perskaitęs tavo knygą.

O vaikystėje tų ribų turbūt ir nesijautė, magija buvo vaiko tikrovės dalis?

Taip, tai buvo savaime suprantama. Esu skaičiusi, kad vaikai yra linkę į religingumą, kad žmogaus prigimtyje yra polinkis tikėti transcendentiniais dalykais. Ir aš vaikystėje tikrai tuo tikėdavau. Tai yra žmogiškojo pasaulio dalis.

Kaip paaiškintumėt, kodėl tėtis su Jumis žaisdavo tą folkloro, mitų pasaulį? Kodėl jis taip domėjosi senaisiais papročiais?

Esu tą klausimą jam uždavusi, kai norėjau užrašyti atsakymą knygos vaikams atvarte. Paskambinau telefonu ir paprašiau – tėti, kaip nors apibendrink, kodėl tu man pasakodavai apie tas būtybes, apie papročius? Jis atsakė, kad jam tiesiog tai buvo įdomu. Maždaug taip: atrodo, kad viskas čia yra paprastai, o iš tikrųjų gali būti va kaip... Turbūt jis irgi ilgėjosi to pasakiško, stebuklinio pasaulio. Mano tėtis apskritai yra toks pasakorius, jis gali aplink mažiausią istoriją, pats nejausdamas, sukurti didžiausią aplinkybių, detalių debesį. Ir jis visada išliko vaikiškas, žaidžiantis, su vaikais randantis geresnę kalbą negu su suaugusiais, nes tarsi stokoja stereotipinio vyriškumo, jam niekada

nebuvo svarbi padėtis visuomenėje ir panašūs dalykai. Tas santykis su vaikais, nuolatinis žaidimas ir pasakojimas buvo jo būdo dalis. Ir kaip tik tada, kai aš buvau priešmokyklinio amžiaus, jis kažkaip sau atrado papročius – būtent papročius – ir į juos pasinėrė. Jo gyvenime tai buvo tam tikras etapas, sutapęs su mano vaikystės raidos etapu, kai žmogus labai stipriai formuojasi. Nemanau, kad tėtis turėjo planą užauginti mane papročių puoselėtoja. Jis žaidė, o man tai tapo mano asmenybės dalimi.

Buitis, įprasta daugiabučiuose gyvenantiems žmonėms, Jūsų knygoje yra stebuklo erdvė, pilna mitinių būtybių. Kaip ir Jūsų tėtis, pirmiausia šia kalba, kur įprasti dalykai ima gyventi nepaprastus gyvenimus, kalbėjotės su vaikais. Kodėl pradėjote rašyti vaikams?

Parašiau šešias knygas vaikams, nuo pirmosios pasirodymo praėjo vienuolika metų, o romanas suaugusiems – septinta mano knyga. Vaikų literatūra mūsų namuose visada buvo gerbiama ir vertinama. Tėtis net prenumeravo vaikų literatūros kritikai skirtą žurnalą, sekė naujienas, sukaupė didžiulę vertingų knygų vaikams biblioteką. Niekada, iki atėjau į profesionalių knygų kūrėjų lauką, nebuvau pagalvojusi, kad knygos vaikams galėtų būti laikomos mažiau vertingos nei suaugusiųjų, ar autoriai, rašantys vaikams, menkesni už rašančius suaugusiems. O štai dabar, būna, susiduriu su tokiu požiūriu. Vaikystėje aš žinojau, kad tėtis skaito recenzijas, net pati esu rašiusi recenziją į literatūros kritikos žurnalą. Jis niekada manęs nestabdė, kad rašau kažką, kas vaikui nepriklauso – palaikydavo mane. Nežinau kodėl, turbūt norėjo įkvėpti, o gal pats tuo tikėjo. Tai va, vis tas tėtis su savo knygom... Su mano kūryba susijęs išskirtinai mano tėtis. Mama buvo nė kiek ne mažiau mylima ir svarbi šeimoje, bet dažniausiai pasakoju apie savo santykį su rašymu ir knygom, todėl ji lieka tarsi nuošaly – ten, kur visad laikė keturis namų kampus ir priėmė tėčio žaidimus per daug neprieštaraudama. Nors dabar mama savanoriauja MO muziejuje, ir mudvi turime kaip niekad daug bendrų temų apie vizualųjį meną ir jo kūrėjus! Kartu lankome paskaitas. Kaip gražiai kartais susiklosto!

Vaikams sekamose pasakose kartais pasakomi baisūs, žiaurūs dalykai, daug šiurpių detalių. To pasakiško siaubo esama ir suaugusiems skirtuose „Mylimuose kauluose“ – kad ir ragana kanibalė, grobianti, peninti ir ėdanti vaikus. Ar per folklorą, mitus mus pasiekiantys senieji bendruomeninės sąmonės klodai gali padėti kažkiek prisijaukinti mirtį, kitas bauginančias, sunkias patirtis?

Neseniai iš tėčio namų parsivežėme mano vaikystės pasakų plokštelių, ir sūnus jų klausėsi patefonu. Kiekvienoje pasakoje – tai kojytes išsuka, tai raganą suplėšo ir kaulus išbarsto, tai į žarijų duobę įkrenta... Žodžiu, net ne „ir“ – visos tos pasakos yra žiaurios, siaubingos. Mano tėtis gal kaip tik mažiausiai pasakas mėgo ir skaitė. Daugiausia jis man skaitydavo padavimų ir sakmių, kurios nuo pasakų skiriasi tuo, kad turi labai konkrečią vietovę ar kaimo aplinką, konkretų laiką: tai įvyko čia, kaime, kažkada, ką tik... Tai labai buitinės situacijos su magiškais nutikimais, užkoduotomis žinutėmis, įvairiomis būtybėmis, kurios dažniausiai sutinkamos sakmėse. Papročiai irgi yra labai kasdieniški. Tėtis labiausiai mėgo, gal dėl to ir aš dabar be galo mėgstu tuos atspindžius kasdienybėje. Mano ir raganos turbūt yra iš sakmių, ne itin mėgstu pasakos formulę.

Dirbdama su vaikų literatūra (o man tenka ją ir tyrinėti, gal neprofesionaliai, bet gana nuodugniai, bendrauti su autoriais, sekti išleidžiamas lietuviškas knygas), aš jaučiu, kaip stipriai pasikeitė tai, ką mes leidžiame sau pasakoti vaikams, apie ką su jais kalbamės, ir kartais dėl to būna liūdna. Pastebiu, kad vos prieš keliasdešimt metų vaiko pasaulis turėjo daugiau bendrumo su suaugusiųjų. Tiesiog visi gyveno tame pačiame pasaulyje, susidurdami su tais pačiais sunkumais, žiaurumais, ir apie viską reikėjo iš pradžių bent pakalbėti, kad paskui, kai su tuo susidursi, žinotum, kaip tai išgyventi. Dabar vaikai yra labai saugomi nuo tokių dalykų, stengiamasi jų neminėti bent jau pasakose, knygose – tarsi būtų įmanoma apsaugoti nuo žiauraus pasaulio. Žinoma, tiek pasakos, tiek sakmės atspindi ir prieš kelis šimtus metų vaikams buvusį labai sunkų gyvenimą, kai iš tiesų būdavo žarijų duobės, iš tiesų galėdavo išvesti į mišką ir paklaidinti... Iš dalies pasakos yra pasaulio atspindys, ir pasikeitus pasauliui jis negali nepasikeisti. Eliminuojant iš mūsų gyvenimo sunkias patirtis, kažkiek eliminuojama ir mirtis, liga, nors tai niekur nedingo. Manau, kad vaikams reikia kartais tarsi pasiskiepyti, gauti tų patirčių porciją tekste, kad paskui, kai su jomis neišvengiamai susidurs, tai būtų bent šiek tiek apgalvota. Todėl man svarbu tų tamsumų įnešti rašant ir vaikams.

O suaugusiems turbūt tiesiog rašiau apie tai, koks yra žmogaus gyvenimas. Mano manymu, „Mylimi kaulai“ kaip tik yra gana šviesi knyga. Žmonės myli kaip išmano, kaip gali geriausiai, bet kad ir koks stiprus, ištikimas, doras būtų žmogus, vis tiek jo gyvenime neišvengiamai bus skausmo, netekties, ir su tomis sukrečiančiomis, tamsiomis

patirtimis reikia kažkaip gyventi, kažkaip jas spręsti. Aš bandau jas narplioti apie tai rašydama. Autoriai turbūt visada rašo apie tai, kas skauda, rašymas padeda permąstyti, paleisti. Papasakoti, ką noriu, padeda ir personažai, paryškinti, pastebuklinti archetipai, o kartais situacijos, atkeliaujančios iš folkloro ar kitų šaltinių, pvz., Marijos Gimbutienės tyrinėto Deivės kūrėjos kulto, kurį mano knygoje atliepia Motės linija. „Mylimi kaulai“ iš dalies yra pasaka suaugusiems. Man atrodo, kad ir jiems reikia to pasakiškumo, magiškumo. Tai yra būdas pabėgti nuo realybės, tuo pačiu sprendžiant jos problemas. O pabėgti nuo realybės, mano galva, norisi visada. Kartais todėl, kad ji nemaloni, sukrečianti, kartais – nes tiesiog pernelyg nuobodi, paprasta, neryški. Rašant arba skaitant, bėgama ir nuo kasdienybės, rutinos. Pasaka, stebukliškumas padeda mums visiems.

Kalbėdama Prigimtinės kultūros seminare, užsiminėte apie ritualų svarbą tiek „Mylimuose kauluose“, tiek Jūsų, ir turbūt ne vien Jūsų, dabartiniame santykyje su tikėjimu. Sakėte, kad kartodami tam tikrus veiksmus, net tada, kai tai darome tik iš pareigos jausmo, patiriame mums būtinas dvasines patirtis, kad ritualai, labai kasdieniška prasme, yra būties apmąstymai. Ar galėtumėt šią mintį išplėsti?

Knygoje aprašau daugybę iš mūsų papročių, iš senovės atkeliavusių ritualų, apie kuriuos įvairūs rinkėjai sukaupė žmonių liudijimus – kaip buvo gimdoma, kaip laidojama, kaip švenčiamos įvairios šventės ir taip toliau. Man atrodo, kad tų ritualų mums labai trūksta, todėl norėjau tai priminti. Manau, kad ritualų sugrąžinimas gali šiek tiek mums padėti, ypač dabar, kai daug žmonių yra netikintys, kai nebėra aiškaus pagrindo, į ką remtis, kai gyvenam labai skubiame amžiuje, patiriam daugybę iššūkių. Daug dėmesio skiriama psichologinei sveikatai, bet kai gyvenime nelieka religijos, tai tarsi nelieka pamato – kad tu privalai, sakysim, duoti sąžinės ataskaitą, kad privalai sekmadienį nueiti kur nors pabūti tyloje, ar ne tyloje, bet rituališkai kažką patirti, stabtelėti, kad privalai vakare melsdamasis apgalvoti praėjusią, o ryte melsdamasis – būsimą dieną. Kalbu apie krikščionybę, bet daugelio žmonių gyvenime nėra jokio religingumo, ir jo vieta lieka neužpildyta. Manau, tai iš dalies yra susiję su didžiuliais vidinio nerimo protrūkiais, su depresijos ir kitų ligų mastu, tiesiog epidemija. Ritualai yra svarbūs net jei nežiūri į tai kaip į dvasinę praktiką. Vaiką gali auginti taip, kad jis žinotų, jog į kaimyno laidotuves būtina nueiti – būtina pasėdėti, kai jis tris dienas bus pašarvotas, o po to būtina kapinėse matyti, kaip palaidoja žmogų. Tai tarsi sunkių patirčių skiepas, kai net ir nesuvokdamas ritualo kaip dvasinės praktikos, esi priverstas patirti laikinumo akimirką – nes kada gi dar mes jaučiamės labiau

KOKIE TIE MILŽINAI?

KAIP ATRODO MILŽINAS?
Visai kaip žmogus, tik dešimt kartų didesnis.

KODĖL VADINAMAS MILŽINU?
Šis vardas apibūdina būtybės dydį. Jis kilęs iš seno žodžio „milžti“, kuris reiškė „tinti“, „didėti“, „pūstis“.

KUR GYVENA MILŽINAI?
Senais laikais milžinai gyveno netoli žmonių – pievose ir miškuose. Dabar jų jau seniai nematyti.

KĄ VALGO MILŽINAI?
Tą patį, ką ir žmonės, tik labai didelius kiekius – gali suvalgyti vežimą obuolių ar visą bandą jaučių.

KAIP MILŽINAI SUTARIA SU ŽMONĖMIS?
Žmonėms labai praverte milžinų supilti piliakalniai. Ant jų lietuviai statydavo pilis ir taip lengviau apsigindavo nuo priešų. Milžinai žmonėms nekenkdavo, nebent nepastebėję numindavo kokį žemdirbį ar gyvulį.
Kartais šie dideli piliakalnius supildavo netyčia – iš klumpės išsikratę smėlį, iš pypkės – pelenus, o kartais tyčia – sunešdami smėlį saujomis. Milžinai pirštu įrėžė daugelio upių vagas. Ten, kur jie palaidoti, irgi iškilo kalnai.

KAIP MILŽINAMS SEKASI ŠIAIS LAIKAIS?
Lietuvoje milžinai beveik išnyko, bet jų niekada ir nebuvo labai daug – kelios dešimtys visoje šalyje. Gali būti, kad yra likęs tik vienas, labai gerai paslėpęs milžinas. Dabar jis stebi ne tik šimtmečius dangumi plaukiojančius debesis, bet ir nesenai atsiradusius lėktuvus, sklandytuvus, oro balionus. Kartais dideliu naktį kaip įmanoma tyliau pražingsniuoja miškais, iš toli stebėdamas retai pravažiuojančių mašulyčių automobilių šviesas ir žibančius žmonių namų langus. Milžinų labai geras regėjimas ir klausa, todėl jis smalsiai stebi aplinkinį gyvenimą ir buitį, kasmetines naujoves ir išradimus. Prie miško ribos pratusiam vieniškui dabar teko įprasti ir prie tolimo greitkelių ūžesio, garsios žmonių muzikos, miškuose ir laukuose dirbančios technikos keliamo triukšmo ir visokių mažesnių prietaisų birbimo.

Iki šių dienų galime savo akimis pamatyti MILŽINŲ PAKLISTĄ ŽEMĖS PAVIRŠIŲ:
• Kuršių nerijos smėlio juostą iš prijūrės supylė milžinė Neringa.

• Aukštupėnų piliakalnis Kupiškyje subertas iš milžinų PYPKIŲ PELENŲ...

• Girnikų piliakalnį netyčia supylė milžinas Anikštis, išspurtęs SMĖLĮ IŠ KURPĖS.

36

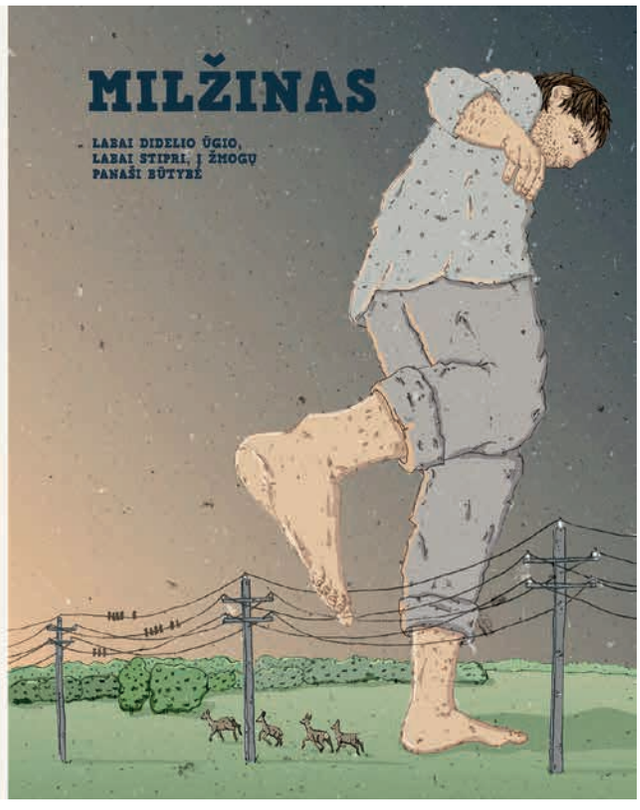

Kotrynos Zylės iliustracija jos knygai „Didžioji būtybių knyga: iliustruotas žinynas apie lietuviškų mitinių būtybių kasdienybę“

esantys „čia ir dabar“, tikrai gyvi, nei žiūrėdami į prieš mus pašarvotą žmogų... Tai yra absoliutus sustojimas, savo mirtingumo apmąstymas – mano manymu, labai vertingos patirtys, kurios ateina per ritualus. Senovėje žmogus galbūt irgi dažnai negalvodavo apie tai kaip apie dvasinę praktiką: eidavo, nes reikia, nes taip prisakyta. Gal lietus ateina, reikia šienas suvežt, na, bet numirė kažkas – turi nueiti. To „reikia“ mūsų gyvenime nebeliko. Mes tarsi viską galim ir gyvenam tarsi amžini, nors esam lygiai tiek pat mirtingi, kiek visada buvom. Man atrodo, kad ritualo, papročių atsiminimas, ir gal net jų žaidimas, kaip tėtis žaisdavo su manim, mus priverstinai sustabdo, nes patys sustoti niekada nemokėjom ir turbūt niekada neišmoksim. Kaip dienotvarkė, rutina, taip pat ir tos taisyklės – kaip gyventi, kaip atsisveikinti, kaip vesti ir ištekėti, kaip pakrikštyti, kaip palaidoti – suteikia vidinį, psichologinį stabilumą, mums apie tai net nesusimąstant. Nežinau, ar tai įmanoma, bet norėtųsi nors truputį tai priminti ir šitaip bent iš dalies sugrąžinti – gal kaip tradiciją, kaip žaidimą, ne kaip tikėjimą. Kad tai padėtų mums save identifikuoti, vėl atrasti savo prigimtinį identitetą ir suteikti savo gyvenimui šiokius tokius rėmus, mums patiems naudingus.

Šventuoju vadinamas Lukas, vienas iš pagrindinių „Mylimų kaulų“ veikėjų, gydo daugiabučių gyventojus savo šlapimu, iš pradžių slapta įmaišomu į blynus, o vėliau pardavinėjamu buteliukuose ir reklamuojamu, turi mokinių ir sako pamokslą stovėdamas balkone, kalba apie artimo meilę, gali vandenį paversti vynu, padaugina duoną, lašinius ir pusę rauginto agurko... Greta ikikrikščioniškos kultūros mitinių būtybių ir ritualų atpažįstamos krikščionybės siužetų parafrazės. Koks Jums yra šitų klodų santykis?

Esu gana stipriai įsigilinusi tiek į vieną, tiek į kitą tradiciją. Mano tėvai yra praktikuojantys katalikai. Vaikystėje tai, manau, buvo susiję ir su Nepriklausomybės atgavimu, nes bažnyčia buvo ir savo identiteto atgavimo klausimas. Aš mokiausi Jėzuitų gimnazijoje, ten krikščionybės tema buvo labai stipri, ir aš tikrai neblogai ją išmanau. Metams bėgant, racionalumas paėmė viršų, ir šiuo metu nelaikau savęs religinga. Tačiau ta pasaulėžiūra neišvengiamai glūdi manyje. Kadangi neblogai išmanau įvairias Evangelijose aprašytas situacijas, išdrįsau jomis žaisti. Buvo įdomu! Man smagu improvizuoti pranašo, primenančio Jėzų, personažu, iš dalies tai ir pripažinimas, kad krikščionybė irgi yra mitas, o Dievo sūnus – mitinė būtybė, kuria tiesiog imta tikėti vėlesniais nei baltų tikėjimo laikais. Dabar kalbėdama bandau viską paaiškinti, bet rašant daug ką lemia intuicija – vienos idėjos sužydi, kitos – ne. Jėzus man atrodo įspūdinga asmenybė, dalį jo bruožų sau leidau interpretuoti, bet Šventojo personažas tikrai nėra vien perkurtas Mesijas, jis labai stipriai remiasi ir mano pažįstamais tipažais, charizmatiškomis, lyg magnetas traukiančiomis asmenybėmis, šių laikų kultų lyderiais, vakarėlių vilkais ir panašiai. Iš Jėzaus pasiėmiau meilės temą, man svarbią knygoje, nors kitiems Naujajame Testamente aprašytas jo gyvenimas atrodo kančios, pasiaukojimo liudijimas. Man turbūt visada, ir kai buvau giliai tikinti, tai buvo besąlygiškos meilės pasauliui mitas. Aišku, aš jį išplėtojau labai laisvomis, šiuos laikus atspindinčiomis priemonėmis, bet norėjau liudyti šviesą. Buvo liūdna, kai perskaičiau vieną komentarą: viskas būtų gerai, bet labai gaila, kad išsityčiota, neatsimenu, ar iš krikščionybės, ar iš Jėzaus... Tikrai ne. Aišku, su religingumu taip jau būna, kad šią temą tikintieji priima labai asmeniškai, skaudžiai ir neinterpretuodami. Beje, labai įdomu pastebėti, kas dažniausiai įvyksta „nušvitusioms”, įspūdingoms asmenybėms – sužibę ir išsiplėtę į didžiulę ryškią žvaigždę, jie sprogsta, neatlaikę savo pačių masės.

Sakėte, kad dabar nesate religingas žmogus, o ar esate tikinti?

Turėčiau atsakyti, kad ne. Bet gana tiksliai žinau, kad, kai esu užauginta tikinčių tėvų ir didelę gyvenimo dalį praleidusi tikėdama, tai turbūt būtų neteisinga sakyti, kad tamsiausiomis akimirkomis, ištikta didžiausių sunkumų, taip ir išlikčiau netikinti. Kartais sakau, kad čia kaip ta uodegos ataugėlė, likusi ten, kur kadaise turėjome uodegas. Ta tikėjimo rudimentinė ataugėlė jau visada bus su manim. Turbūt ji gali išaugti ir į rimtą uodegą, kai labai reikia, kad palaikytų pusiausvyrą sunkiausiais etapais. Bet mano prigimtis yra labai racionali, ir tas racionalumas trukdo. Aš paprastai sakau, kad norėčiau tikėti, bet yra labai svarbi sąlyga: kad tikėtum, turi tikėti. Ir tai niekaip kitaip neįgyvendinama. Jeigu esu nustojusi tikėti, nuo manęs nepriklauso, ar galiu vėl tikėti. Nepaisant to, jaučiu didelę pagarbą tikintiems žmonėms. O kalbant apie senąjį, baltiškąjį tikėjimą, man atrodo, tai yra tokia svarbi mūsų kultūros dalis, daug senesnė už krikščioniškąją kultūrą, kad mums būtina jos nepamiršti. Jaučiu tai kaip misiją ir pašaukimą. Ir taip pat galiu racionaliai paaiškinti, kodėl – nes be to mūsų tiesiog neliks. Be šito neliks šaknų, o tada iš viso – apie ką visa tai? Tai va, man net ir

nereikalingas tikėjimas, kad jausčiau jo vertę.

Ar sutiktumėt su Neringos Butnoriūtės prielaida, kad mitas, kaip bendruomeninis pasakojimas, padeda ieškoti pamato krizės akivaizdoje, ir dalies šiuolaikinių autorių atsirėmimas į folkloro klodus, į mitinį mąstymą galbūt yra ir atsakas į sukrėtimus, ištikusius mūsų laikų pasaulį? Kiek jie paveikė „Mylimus kaulus“?

Knygą pradėjau rašyti prieš Rusijos 2022-ųjų invaziją į Ukrainą, kuri tapo stipriausiai mane sukrėtusia patirtimi. Pandemija bent jau manęs emociškai pernelyg nesupurtė, didelės baimės nejaučiau, be to, pasikeitus gyvenimo aplinkybėms, gimė ir įvairių gerų dalykų. Tuo metu rašydama sprendžiau asmeninius klausimus, asmeninį nerimą dėl žmogaus mirtingumo, dėl negebėjimo paleisti mylimus. Bet kai rašant prasidėjo plataus masto karas Ukrainoje, tai sukrėtė labai stipriai, vienu metu visai negalėjau rašyti. Ir „Mylimuose kauluose“ galima justi to atspindžius. Dėl pandemijos ir karo į knygą įtraukiau ar labiau apmąsčiau maro ir karo temas. Jos nėra labai ryškios, bet romane užeina neaiški pandeminė liga, o vėliau ruošiamasi karui. Per tai aš turbūt kaip niekad anksčiau supratau cikliškumą: kad cikliškos yra ne tik metų šventės, ne tik metų laikai ir metai iš metų, ypač žemdirbių kultūroje, besikartojantys labai seni ritualai, bet ir atkeliaujančios negandos. Apie jas lyg ir žinai, bet, kol nepatiri savo kailiu, tai sunkiau suprasti. Epidemijos ir karai įvairių laikų žmonėms buvo didžiosios negandos, ir jos niekada nesiliovė. Aš gimiau tuo laiku, kai atrodė, kad istorija baigėsi – taip sakė, to tikėjosi istorikai[7]. Ir mūsų karta tikėjosi, kad, jei ir kils konfliktų, galių pasilyginimų, jie bus visiškai kitokie. Liūdna suprasti, kad tai, kas išdainuota liaudies dainose apie karą, kartojasi ir kartosis, kad tai yra cikliška. Turbūt žmonės niekada iki galo su tuo nesusitaikys – su didele bėda neįmanoma susitaikyti lyg niekur nieko. Bet gali padėti apmąstymas, kad neturi klausti, kodėl man, kodėl dabar – nes visada, nes visiems. Tai gal kažkiek padeda gyventi, atsako į tą „kodėl?“. Man dažniau kyla klausimas, kaip gali būti, kad aš dabar gyvenu, kad visi yra sveiki ir gyvi, kad už lango ne karas, ne maras, nors tai nuolatos žmonijai kartojasi... Nežinau, kiek tai justi iš teksto, bet tos patirtys pridėjo gilesnių apmąstymų. Norėjosi ir skaitytojams sukelti minčių apie didesnį, ne tik metų cikliškumą.

„Mylimų kaulų“ veiksmas vyksta Viršuluose, Pašiluose, Šeškuose ar Fabuose, kurių pavadinimai ir aplinka primena sovietmečiu Vilniuje pastatytus gyvenamuosius rajonus. Vienodi, pilki betoniniai daugiabučiai, griežtos, agresyvios sovietinio modernizmo architektūros formos neretai suprantamos kaip tos epochos požiūrio į žmogų išraiška, ir mano kartai, kurią sociologai vadina paskutine sovietmečio karta[8], ta aplinka, be kitų dalykų, gali priminti ir ano laiko pilkumos, muštro patirtį. Ir staiga Jūsų knygoje ji tampa stebuklo erdve... Priklausote kartai, užaugusiai jau laisvoje Lietuvoje – ar Jums yra svarbi asociacija su sovietmečiu, ar daugiabučiai atsineša ją savaime?

Daugiabučių erdvė man yra tiesiog gimtieji namai, kuriuose augau, ir nebeturi sovietinės sistemos, priespaudos turinio. Manau, kaip tik iš to ir galima suprasti, kad esu Nepriklausomybės vaikas. Knygoje rašiau apie savo vaikystės daugiabučius. Šiuolaikybės ženklų šiek tiek yra, bet jei reikėtų tiksliai nusakyti, kokie laikai ten sulydyti, tai būtų kaimo laikas ir 1990-ieji, tikrai ne 2025-ieji. Vaikystės patirtys yra pačios ryškiausios, tačiau norėjau atliepti ir dabar ten gyvenantį žmogų. Vaikai ir dabar auga lygiai tokiuose pačiuose daugiabučiuose, kokiame užaugau aš, jie nepasikeitė – tai didelė ir svarbi mūsų miesto dalis. Pasaulis nėra tik jaunų turtingų žmonių sapnas – dauguma žmonių gyvena būtent toje aplinkoje, kuri gal nėra labai išpuoselėta ir žavinga, bet man nereiškia nieko neigiamo. Nepatyriau prievartinio kraustymo į daugiabučius, kaip senelių karta, ar dar ko nors, susijusio su ana sistema. Aš toje aplinkoje tik augau, ir tas išsivadavimas man atrodo svarbus. Tai visiška priešingybė Ričardo Gavelio daugiabučiams, kurie yra būtent ano pilkumo ženklas. Iš tokių dalykų ir galima perskaityti, kokiuose laikmečiuose gimė autoriai. Kai kas bėgant laikui literatūroje sensta – ne vertybės, bet aktualijos. Aš, pavyzdžiui, nebesimėgauju skaitydama kai kuriuos sovietiniu laiku kurtus tekstus, parašytus Ezopo kalba. Ne todėl, kad nesuprasčiau ar nevertinčiau. Tironijos, priespaudos, nevilties, pasipriešinimo temos niekada nepraras svarbos, bet tam tikri juokučiai, smulkmenos kūrinyje be konteksto atšimpa.

7 Nuoroda į JAV politogo Fransio Fukujamos (Francis Fukuyama, g. 1952) išplėtotą geopolitinę koncepciją, kurioje istorija suprantama kaip žmonijos evoliucija modernizacijos link, kai „išnykus ideologinei konfrontacijai nacionalinių interesų priešpriešą pakeisią ekonominiai rūpesčiai“ nebesudarys pagrindo konfliktams (pagal VLE).

8 Aistė Girkontaitė. Sovietmečio kartos: kaip jos prisitaikė gyventi šiandien? www.bernardinai.lt, 2019-11-08, prieiga: https://www.bernardinai.lt/2019-11-06-sovietmecio-kartos-kaip-jos-prisitaike-gyventi-siandien/ <žiūrėta 2025-09-04>.

Pokalbio pabaigoje norėtųsi grįžti prie mūsų laikų vaikų – dažnai nerimaujama, kad dauguma jų nebeskaito. Kaip manytumėt, kodėl? Ar įmanoma tai pakeisti, ir kaip?

Aš tikiu, kad meilę knygoms didžiąja dalimi įskiepija tėvai. Ir didžiausia bėda, kad jie patys, net jei ir skaitė vaikystėje, paauglystėje, dabar tam neberanda laiko. Sunkiai brėžiame auklėjimo ribas, viskam trūksta laiko, šių laikų kasdienybė neatpažįstamai pakito. Technologijos, užuot palengvinusios mūsų buitį, privertė suktis neįmanomu greičiu, nes juk visus galime pasiekti vienu mygtuko paspaudimu, viską galime suspėti, įvykdyti greičiau, efektyviau. O negi sakysi „ne“? Tada apninka baimė dėl ateities, stabilumo. Nuolat stengiuosi išsivaduoti iš šio jausmo, bet ir man sunkiai pavyksta. Skaitykite vaikams – nuo gimimo iki tada, kai griežtai išstums jus iš savo kambario. Tai puikus būdas pabūti kartu, pasikalbėti apie gyvenimą ir apie tekstą, aptarti nesuprantamas vietas, galų gale, ir skaitančiajam suaugusiam „išjungti galvą“, pasinerti į istoriją su savo vaikais, turėti neatimamą vakaro ritualą, kuris visus atvėsina ir nuramina. Skaitykite tai, kas jums patiems įdomu. Jūsų blizgančias akis matys ir vaikai. Apsimesti čia nepavyks. Man tėtis skaitė garsiai visada, kai paprašydavau. Tas ritualas, pavyzdžiui, paskaityti Kalėdinių istorijų Advento laikotarpiu, išliko net tada, kai jau buvau susilaukusi savo dukrelės. Aišku, tokie pasėdėjimai jau buvo labai reti ir šventiški, bet įsivaizduokite, kaip stipriai buvo susiformavusi ta bendro skaitymo tradicija. Be to, namuose turi „mėtytis“ įdomios knygos. Lyg netyčia ranka pasiekiamos vaikams ir paaugliams. Kaip tik tada, kai „ekrano laikas“ jau pasibaigęs, o užsiimti nėra kuo. Be to, nedrauskite vaikams skaityti „nerimtų knygų“. Kad išsiugdytų techninį skaitymo įgūdį (o tai, šiaip jau, gali užtrukti ir keletą metų), jie turi perskaityti daugybę paprastų, prajuokinančių, įtraukiančių kūrinukų. Ir pažadu jums – vieną dieną vaikas imsis sudėtingesnių tekstų! Visi augame.

Ar Jūsų vaikai jau skaito mamos knygas? Ar Jūsų aprašytos mitinės būtybės jiems yra tikros? O gal žaidžiate su jais panašiai, kaip tėtis žaisdavo su Jumis?

O taip, manau, kad žaidžiu lygiai taip, kaip žaidė mano tėtis. Ir lygiai taip pat tuos papročių žaidimus papildau susiradusi naujos, įdomios informacijos naujai tyrinėjamuose šaltiniuose. Būtybės jų gyvenime svarbios, bet išgalvotos. Nors kartais tikrai būna, kad vaikiškas patiklumas ir fantazija paima viršų! Knygas visad rašiau vyreniems skaitytojams, nei tuo metu buvo mano vaikai, todėl jiems, iki kol priaugo knygų skaitytojų amžių, teko dalyvauti daugybėje edukacijų ir knygų pristatymų. O priaugę pareiškė man, kad nors knyga

Čia ir kitame puslapyje – Zylės iliustracijos jos knygai „Didžioji būtybių knyga: iliustruotas žinynas apie lietuviškų mitinių būtybių kasdienybę“

yra jų vasaros rekomenduojamų skaitinių sąraše, jiems tiesiog neįdomu, juk viską jau žino! Sykį yra pagelbėjusi knygos garso versija – mielai išklausė kelionėje. Žiūrėsim, kaip bus ateityje. Šiaip mano vaikai yra didžiuliai knygų mylėtojai. Dukra ryja *fantazy*, sūnus renkasi jo amžiui tinkamus kūrinukus, tuo labai džiaugiuosi, nors tai tikrai nenutiko iškart! Neturėjau jokių lūkesčių, bet jie ėmė ir *prasiskaitė*. Beje, vis dar, kiekvieną vakarą, skaitome kartu. Tiesa, šiemet penktokė jau kartkartėmis išprašo iš savo kambario, renkasi pasiskaityti savo knygą, į kurią tuo metu yra įnikusi.

Gal jau žinote, kada galima laukti naujos knygos, ir kam ją skirsite – vaikams ar suaugusiems?

Šiuo metu rašau knygą vaikams, o tiksliau, visai šeimai. Ją sumaniau įpusėjusi „Mylimus kaulus“ – supratau, kad privalau panaudoti visą apie papročius, metų šventes ir ritualus surinktą medžiagą, padėti nuo gamtos atitolusiems miestiečiams rasti būdų, kaip išlaikyti, ar bent gudriai interpretuoti papročius čia pat, daugiabučių kiemuose. Nežinau, kaip pavyks, bet tai aiškiai yra vis to paties mane vedančio pašaukimo dalis.

Kaip pasakytumėt, kas Jums yra rašymas?

Tai yra mano būdas išgyventi. Gyventi.

WRITER KOTRYNA ZYLĖ: WE SHOULD REMEMBER AND AT LEAST REVIVE RITUALS AS A GAME

Rasa KALINAUSKAITĖ

An interview with writer, illustrator, and designer Kotryna ZYLĖ, who is often called “the press representative of all kinds of mythical beings.” In her works for children, teenagers, and adults, Zylė creates a magical universe where modern life seamlessly blends with ancient traditions, and mythical creatures live alongside ordinary people who could be your neighbours. Some readers experience the joy of reading, while others may discover it for the first time, as they explore ancient cultural layers passed down through generations. Zylė, an award-winning author, not only writes but also actively networks with creators in childrens and youth literature and has initiated numerous literary projects. Her passion for childrens books and ethnic culture is deeply rooted in her life. A significant influence was her father, who not only read legends and stories to her but also played with her, acted them out, and thus brought the customs described in books to life. In this interview, Zylė discusses how mythical beings feature in her work and shares her perspectives on why reconnecting with tradition is important today. When asked about her 2024 novel for adults, Mylimi kaulai [Beloved Bones], she explains: “In the book, I describe many of our customs and rituals that originate from ancient times, recorded from peoples memories by collectors including how births, burials, and celebrations were conducted. I believe we are missing these rituals nowadays, so I wanted to remind everyone of their importance. Reviving rituals, even in a small way, could be beneficial, especially given the presence of many non-believers, the lack of a clear foundation, and the fast-paced, challenging nature of our current age.”

IŠ BALTŲ MITINIO VAIZDYNO JUODRAŠČIŲ: ATKLANĖS

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnio objektas – vienas iš lietuvių mirusiųjų pasaulio įvaizdžių, vardu atklanės. Tikslas – sutelkti šaltinių žinias, tyrinėtojų pasisakymus ir kalbos duomenis ir, visais jais remiantis, išryškinti nagrinėjamą mitinį vaizdinį, įvertinti jo archajiškumą, patikimumą ir pateikti argumentus įvairiems jo kilmės aiškinimams. Išvada: žodis atklanės lietuvių mitologijoje gana retas, mažai aiškintas, o vienintelis E. Frenkelio pateiktas aiškinimas teigia jį esant pusiau skolinį iš le. otchłań „praraja, bedugnė; mirusiųjų sielų buveinė, skaistykla, pragaras“. Panagrinėjus atidžiau, žodis, atvirkščiai, veikiausiai yra savas, nebent kažkiek paveiktas šio panašiai skambančio lenkų kalbos žodžio. Nelietuviškų asmenvardžių rašyba – straipsnio pabaigoje.

Reikšminiai žodžiai: atklanės; vandeninė mirusiųjų buveinė (paskandos); lietuvių mitologija.

DUOMENYS

Lietuvių liaudies požiūriu: *Nekrikštytų vaikų dūšios eina į ãtklanes* (Gargždai, Klaipėdos r.) LKŽ1: 386.

Pasak Marijos Čilvinaitės, Lembo k. (Šilalės r.) žmonės „Silpnus vaikus skubą krikštyti, kad nenumirtų ir netektų jiems aname gyvenime *ãtklanėse* klaidžioti, Dievo veido neregėti“ ČlvGH: 293.

Bene iškalbingiausiai atklanes bus tarpukariu apibūdinęs Juozas Mickevičius: „Nekrikštytų katalikų vaikų vėlės einančios, drauge su gerųjų pagonų ir kitatikių vėlėmis, į *atklanes* (tamsybes). Atklanėse nėsą fizinių skausmų, bet tamsybėj Dievo veido nematydamos vėlės labai nuobodžiaujančios, todėl ten sunkus joms esąs gyvenimas. Katalikų tėvų vaiko vėlei atklanėse esąs dar sunkesnis gyvenimas, nes ji turinti kaktoj šviesią žvaigždelę (tai pėdsakai jos tėvams krikšto metu šv. aliejum pateptos vietos). Pagonų ir kitatikių vėlės, neturinčios kaktoj jokių žvaigždelių, trokštančios šviesos ir norinčios prisiartinti prie tų šviesių žvaigždelių, jas gaudančios, todėl be krikšto mirusių katalikų vaikų vėlės atklanėse niekur negalinčios pasislėpti, visur jas surandą, gaudą jas, neduodą joms per nepabaigiamus amžius ramybės“ TD1: 98.

Šiaurės Žemaitijoje, pasak J. Mickevičiaus, nekrikštyto vaiko vėlė, išėjusi iš kūno, „reginčiam“ pasirodanti kaip pilkas karvelis, kuris „dar ilgai skraidąs ratu, nežinodamas, kur skristi ir kurį laiką tupinėjąs po trobas, iki jį pašaukia *otklonijon, amžinon tumsyban*“ MckUP: 22.

Dar 1962 m. Bučiuose (Šilalės r.) užrašyta: *Sako, matininkai, kurie neteisingai išmatuoja, kai numiršta, jiems tokios atklanės būdavo kentėti* VlLD: 207.

Bernardas Brazdžionis vartojo savitą, kitur nepaliudytą (todėl veikiausiai klaidingą) lytį *atklainės*, kaip antai:

Numirėliai vėl pradeda mane vadint numirti
Ir gaidžiagystėje kas pirmą delčią keltis,
Iš atklainių atnešti čia po rūtą ir po mirtą;

ir dar

O nusilenks, o nepasmerks tavęs net pasmerktųjų pragaras,
Į atklaines kai nusileisi protėvių vaduoti iš mirties nasrų BrzdPP: 86, 589.

AIŠKINIMAI

Nors Pranas Skardžius šio žodžio tarp lietuviškųjų slavizmų nepateikia SkrR4: 93, Ernsto Frenkelio nuomone, jis yra skolinys iš lenkų *otchłań* „praraja, bedugnė; mirusiųjų sielų buveinė, skaistykla, pragaras“, bet vis dėlto ne visai skolinys, o perimtas derinant su savais žodžiais *atklanẽ*, *atklanỹs* „ežero, upės, klano pakraštys“ bei „užutekis“ FrLEW: 21; (KbšLE: 30). Dar pridurtini *ãtklanas* „palikęs po lietaus, po užtvinimo vanduo; klanas“ (*Nepaprastas užtvinimas, kad ir dirvose likę atklanai* Barstyčiai, Skuodo r.) ir *atklanìnis* „apsemiamas, užtvinstantis“ (*Pievos atklaninės* Darbėnai, Kretingos r.) LKŽ1: 386.

Kadangi visi šie lietuviški žodžiai remiasi daiktavardžiu *klãnas* „nedidelė bala“, taip pat „neišdžiūstanti bala“, tai atsižvelgtini ir jo vartojimo pavyzdžiai: *Ir čia ir bala, a beveik niekuomet neišdžiūsta, toj bala. Tai vadzino Klanas. Kap mūsų sako ne bala, bet klanas* (Gervėčiai, Astravo r., Gudija) LgK: 9; *Kad šleketai bėgs, pasidarys klanas, t. y. stovintis vanduo po lietaus* (A. Juškos žodynas); *Dar po lieti, vaikai, neikit laukan, ba dar kur klanelin parpulsit* (Ūdrija, Alytaus r.); *Jūrą parplaukęs, klane nuskendo* (M. Valančius) bei pan.; be kita ko, *klanas* turi ir reikšmę „klonis, slėnys, dauba“

LKŽ5: 959; (LTs5: 314, Nr. 4140), kaip ir vedinys su kitu priešdėliu *įklanė* „įdubimas, įlinkis“ (*Po lietaus visos įklanės prisipildo vandens* Skuodas) LKŽ4: 32, tad šiuo atžvilgiu paisytina ir atitinkama daubos, duobės mitinė reikšmė. Lydos krašte *klanan invirsti* reiškė „į bėdą patekti“: *Buvom klanan invircį ir mes, ale šiuolaik nieko buicis* LKL2: 626.

Taigi *atklanių* – perdirbinio, kurio „darybos reikšmė būtų ‘klano pakraštys’“ KbšLE: 57, – sąsaja su lietuviškaisiais žodžiais ir semantiškai būtų visai įtikinama: juk žinomas „povandeninis pragaras“ paskandos, o ir šiaip bala, pelkė, stovintis vanduo – vienas iš pragaro įvaizdžių ir būdinga velnių buveinė RzsSVV.

Itin reikšminga šiuo atžvilgiu yra Mato Pretorijaus žinia iš XVII a. pabaigos Mažosios Lietuvos:

> *Unter den kräfftigsten Argumenten, damit man einen ruchlosen Nadrewen zur besserung seines lebens persuadiren kan, ist dieses, wenn man ihm drauet, man werde ihn nach seinem Todte in ein Wässerichtes Gesümpff werffen lassen. Dieses haben die Priester, so zu erst die alten Preussen zum Christlichen Glauben bekehren wollen, wol gewust, drumb sie, wenn sie die erschröckliche ewige Verdamnüß ihnen vorstellen wollen, haben sie gebrauchet das Wort* perklantits*, welcheß dem Buchstaben nach heisset „in eine heßliche Pfütze durchgeweichet werden“, a* Klana*, i. e. „eine Morastige Pfütze“, gleichsam, der in eine solche Pfütze soll hinein geworffen werden. Hergegen aber von feur verbrannt werden, ist ihnen vor dem eine grosse Ehre gewesen, wozu nurr die Grossen Leute, und dero Kinder, und Gemählinnen gelanget*.

Tarp stipriausių argumentų, kuriais kokį nors niekšingą nadruvį galima įtikinti pasitaisyti, yra pagrasinimas po mirties jį įmesti į v a n d e n i n g ą l i ū n ą. Šitai, matyt, žinojo kunigai, pirmieji norėję atversti senovės prūsus į krikščionių tikėjimą, todėl, norėdami pavaizduoti jiems amžinojo prakeikimo baisenybes, vartojo žodį *perklantit*s, kuris paraidžiui reiškia „būti permirkusiam šlykščiame k l a n e“, nuo *klana[s]*, t. y. „liūnas“, taigi tas, kuris turi būti įmestas į tokį klaną-liūną. Ir atvirkščiai – būti sudegintam ugnyje jiems buvo didelė garbė, kurią patirdavo tik dideli žmonės, jų vaikai ir žmonos PretPĮ3: 302–305.

Tiesa, kalbininkai prūsų kalbos žodį *perklantīts* „pasmerktas“ aiškina kitaip – atstato pirmesnę lytį **praklantīts* ir sieja su prūsų veiksmažodžiu **klantītvei* ar **klantētvei* „(pra)keikti ir pan.“, kildinamu iš b.-sl. šaknies **klen-* „(pra)keikti“, taip pat „prisiekti“ (šios šaknies yra, pavyzdžiui, le. *(prze)kląć* „(pra)keikti“, *przeklęty* „prakeiktas“; ru. *(про)клясть* „(pra)keikti“, *проклятый* „prakeiktas“ ir kt.), kuri toliau vedama iš fonetiškai tapačios b.-sl. **klen-* „lenkti(s)“ (iš jos le. *kłonić*, ru. *клонить* „lenkti“ ir kt.), o iš pastarosios, kaip įlinkimas, įdubimas, savo ruožtu yra kilę lie. *klãnas*, *klonẽ* „klonis, loma“ ir „klanas, pelkė“, *klõnis* „slėni vieta, slėnys, loma, dauba“ ir kt. MžPKEŽ: 423–425, 698–699, 766–767, 771; ТирПЯ4: 44–47; ФсмЭСРЯ2: 253, 259; ЭССЯ10: 37–40, 66–69; (FrLEW: 264; SbLKL: 159; SmSEJL: 293; LKŽ6: 146–148) ir kt.. Tad M. Pretorijaus paminėto prakeikimą reiškusio prūsiško žodžio

Drevernos (Klaipėdos r.) senosios kapinės, padavimuose vadinamos Milžinkapiu. 2009 m. Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka

sąsaja su *klanu*, kad ir netiesioginė, tebegalioja ir šiuolaikinės kalbotyros požiūriu.

Šiaip ar taip, pats žodis *klanas* Pretorijaus žinioje yra susietas su povandeniniu pragaru, tiesiog apibrėžtas povandeninio pragaro reikšme, tad ir vns. *atklanẽ*, ir dgs. *ãtklanės* juo gali būti sklandžiai paaiškinti.

Tiesa, polonizmas *вотхлань* pragaro reikšme žinotas ir gudų ШейнМ2: 363, bet jis fonetiškai dar labiau nutolęs nuo lie. žodžių, kad būtų verta į jį atsižvelgti.

IŠVADA

Vns. *atklanẽ* – vadinasi, savaime ir dgs. *ãtklanės* – yra savas, patikimai paliudytas žodis, apsuptas daugybės bendrašaknių, ir netgi jo mitologinė vandeninės mirusiųjų buveinės, povandeninio pragaro reikšmė paliudyta tos pačios šaknies pamatiniam žodžiui *klãnas*. Tad laikyti jį skoliniu nėra jokio reikalo. Kita vertus, kalboje susidūrę panašiai skambantys žodžiai, ypač kai dargi panašios reikšmės, neretai paveikia vienas kitą, tad ir šiuo atveju le. *otchłań* kažkokį poveikį lietuviškajam žodžiui galėjo padaryti, kaip ir pats Lietuvos lenkų kalboje iš jo patirti. Panašu, kad *ãtklanės* – tai tiesiog dar vienas paskandų, šio lietuvių povandeninio „pragaro“, ar jo prieigų pavadinimas.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Frenkelis, Ernstas = Ernst Fraenkel

Pretorijus, Matas = lo. Matthaeus Praetorius, vok. Matthäus Prätorius

LITERATŪRA

BrzdPP = Bernardas Brazdžionis. *Poezijos pilnatis*. Vilnius: Lietuvos kultūros fondas, 1989.

ČlvGH = Marija Čilvinaitė. Gimdyvės ir jų higiena: Lembo babos (akušerės) Emilijos Palubinskienės pasakojimai. *Gimtasai kraštas*, Nr. 26–27. Šiauliai, 1940.

FrLEW = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, I–II. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag–Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962–1965. (Puslapių numeravimas ištisinis.)

KbšLE = Birutė Kabašinskaitė. *Lietuvių kalbos liaudies etimologija ir artimi reiškiniai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

LgK = Kalbėjimai. Parengė Rūta Liogienė. *Liaudies kultūra*, 2012, Nr. 4.

LKL2 = *Lydos krašto lietuviai*. Redaktorių komisijos pirmininkas Norbertas Vėlius, II. Kaunas: Poligrafija ir informatika, 2002.

LKŽ1–20 = *Lietuvių kalbos žodynas*, I–XX. Vilnius, 1956–2002.

LTs5 = *Lietuvių tautosaka*, V: *Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai*. Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.

MckUP = Juozas Mickevičius. Užgavėnių papročiai šiaurės žemaičiuose: Mačiūkiuose, Mikytuose (Platelių vls.). *Gimtasai kraštas*, Nr. 32. Šiauliai, 1944 (Vilnius, 1996).

MžPKEŽ = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Antrasis pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

PretPĮ3 = Matas Pretorijus. *Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla*, III. Vilnius: Pradai–Lietuvos istorijos institutas, 2006.

RzsSVV = Dainius Razauskas. Stovintis vanduo – velnio. *Senovės baltų kultūra*, XI: *Iš praeities šaknų*. Sudarytoja Elvyra Usačiovaitė. Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2023.

SbLKL = Algirdas Sabaliauskas. *Lietuvių kalbos leksika*. Vilnius: Mokslas, 1990.

SmSEJL = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologyczny języka litevskiego*. Wilno: Universytet Wileński, 2007.

TD1 = *Tautosakos darbai*. Spaudai paruošė Dr. J. Balys, I. Kaunas, 1935.

VlLD = *Laumių dovanos: Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.

ТпрПЯ4 = Владимир Николаевич Топоров. *Прусский язык: Словарь*, IV: *K–L*. Москва: Наука, 1984.

ФсмЭСРЯ2 = Макс Фасмер. *Этимологический словарь русского языка*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева, II. Санкт-Петербург: Азбука, 1996.

ШейнМ2 = *Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края, собранные и приведенные в порядок П. В. Шейном*, том II. Санкт-Петербург, 1893.

ЭССЯ10 = *Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд*. Под редакцией О. Н. Трубачева, X. Москва: Наука, 1983.

FROM THE DRAFTS OF THE BALTIC MYTHICAL IMAGINATION: LITH. *ATKLANĖS*

Dainius RAZAUSKAS

The Lithuanian mythonym *atklanės*, meaning roughly “watery underworld,” is mentioned in several ethnographic sources from the early 20th century but remains rare. The only known etymology, proposed by Ernst Fraenkel, interprets it as a borrowing from Polish *otchłań* (“netherworld, inferno”), though possibly influenced by genuine Lithuanian words such as *atklanė*, *atklanys* “border, periphery of a lake, river, or pool.” These derive from the root *klanas* (“pool”), which some mythological sources explicitly identify with a watery underworld, a kind of Lithuanian inferno. Consequently, *atklanės* can also be considered a genuine Lithuanian word meaning “watery underworld,” only occasionally influenced by the similar-sounding Polish *otchłań*.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-10308, Vilnius
E. paštas: dainius.razauskas@lnkc.lt

Šereitlaukio (istorinio – Šereiklaukio) (Pagėgių sav.) priešistorinis kapinynas, vadinamas Milžinkapiu. 2017 m.
Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka

MITOLOGINIS PRAEITIES ĮSIVAIZDAVIMAS: MILŽINAI

Virginijus SAVUKYNAS

Lietuvių folklore aiškiai atspindimos trys epochos: iki žmonių gyveno milžinai, jie buvo žmonių protėviai, o po žmonių ateis nykštukų laikai. Milžinai žūva tvano metu, o žmoniją mirtis ištiks dėl maro, arba likavos. *Tokią tridalę istorijos sampratą galime apibendrinti opozicija* norma vs. ne-norma. *Milžinai yra per dideli, o nykštukai – per maži, tad abu yra nukrypimai į vieną ir kitą pusę nuo žmonių, kurie atstovauja normai.*

Nelietuviškų asmenvardžių rašyba atskiru sąrašu pateikta straipsnio gale.

Reikšminiai žodžiai: milžinai, žmonės, nykštukai; pasaulinis tvanas; lietuvių mitologija, lyginamoji mitologija.

1. ĮVADAS

Milžinų tema indoeuropeistikoje nėra paprasta: įvairiose tradicijose jų devynios galybės (t. y. *milžiniškas* kiekis!)[1], tad pagrindinį milžinų „mitą“ išskirti sunku. Bene daugiausiai dėmesio tyrinėtojų skirta kosmogoninio milžino aukai, kuria iš jo sukuriamas pasaulis. Geriausiai šią temą atskleidžia indoarijų ir šiaurės germanų tradicijos. Pastarojoje veikia milžinas Imiras, tiksliau Iumis (*Ymir*), radęsis iš tirpstančio ledo. Jį trise paaukojo Odinas, Vilis ir Vė ir taip sukūrė pasaulį: iš liemens – žemę, iš kraujo – vandenį, iš kaulų – kalnus, iš plaukų – mišką, iš smegenų – debesis, iš kaukolės – dangų[2]. Iš Iumio žaizdų ištekėjo tiek kraujo, kad jame paskendo visi milžinai, išsigelbėjo tik milžinas Bergelmiras ir jo žmona. O keturiuose sukurtojo pasaulio kampuose, kad jį laikytų, buvo pasodinta po nykštuką[3]. Vedų tradicijoje pasauliui sukurti buvo paaukotas milžinas pirmažmogis Puruša[4]. Norbertas Vėlius, atsižvelgdamas tiek į indiškąjį, tiek į skandinaviškąjį pasaulio sukūrimą iš milžino pirmažmogio, atrado atitinkamo mito pėdsakų lietuviškoje medžiagoje[5]. Panašų pasakojimą turi ir baltarusiai[6]. O Patrisas Liažuajė įtikinamai įrodė šios temos atgarsių esant ir kitose indoeuropietiškose tradicijose[7].

Šie kosmogoniniai milžinai nepakartojami, tačiau indoeuropiečių mitologijose jų esama ir kitokių. Milžinų paieškas graikų tradicijoje derėtų pradėti nuo titanų. Vienas iš jų, Kronas, sukilo prieš savo tėvą Uraną (‘dangus’) ir pjautuvu nupjovė jam varpą, tada tasai atsitraukė nuo Gajos (‘žemė’), ir taip atsirado erdvė būsimam pasauliui. Paskui Kronas, išgirdęs pranašystę, kad žus nuo sūnaus rankos, prarijo visus savo vaikus, išskyrus Dzeusą, išgelbėtą jo motinos Rėjos. Dzeusas surengė sukilimą prieš senuosius dievus – titanus. Būsimiems Olimpo dievams padėjo kiklopai, įdavę Dzeusui griaustinį ir žaibą, bet galiausiai pergalę nulėmė šimtarankių milžinų hekatoncheirų įsikišimas, ir titanai buvo įkalinti požeminiame Tartare. Tačiau kovos tarp Olimpo dievų ir milžinų tęsėsi: Dzeusui nubaudus titanus, Gaja nuliūdo ir pagimdė kitus milžinus – gigantus, kurie sukilo prieš Olimpo dievus. Prasidėjo vadinamoji gigantomachija, alinantis karas su gigantais, ir tik pasikvietus į pagalbą Heraklį, gigantai dievų buvo nugalėti. Kiklopai, arba ciklopai, – dar viena milžinų rūšis: plačiai pagarsėjęs pasakojimas, kaip Odisėjas išvengė mirties apakinęs kiklopą Polifemą[8].

Senovės germanų milžinai, irgi gausūs bei spalvingi, skirstomi į jotunus, tursus ir trolius: „negražūs, kartais baisūs, jie įkūnija gamtos jėgas, kaip rodo jų vardai, kilę ne tik iš smurto ir šauksmo sąvokų, bet ir iš žodžių, reiškiančių ugnį, sniegą, akmenį, dirvožemį ir vandenį“[9]. Skandinavų dievų ir milžinų santykiai painūs: dievai neretai veda milžinų dukteris, tačiau su jais kovoja, ypač Toras. Pagal pranašystę, per paskutinę kovą tarp milžinų ir dievų, vadinamąjį Ragnaroką, įvyksianti pasaulio pabaiga. Milžinai plauks laivu Naglfariu, o vienas iš jų, Surtas, šuoliuos vaivorykšte pulti Valhalos ir nugalės Frėją,

1 Dar turtingesnė pasaulio tautų mitologija. Apie visokiausius milžinus mitologijoje ir folklore žr. Bane 2016.

2 PE 2009: 100.

3 Lecouteaux 2006: 110.

4 Lincoln 1975.

5 Vėlius 1983: 207.

6 Белова 2017: 173–174.

7 Lajoye 2013.

8 Populiariai šias graikų mitologines temas pristato Žanas Pjeras Vernanas (Vernant 2000: 11–43).

9 Lecouteaux 2006: 141–142.

vaisingumo ir derlingumo dievą. Būtent Surtas svies žemėn ugnį ir sudegins pasaulį.

Tad ką su kuo būtų galima palyginti šitokioje gausybėje milžinų ir kaip išskirti bendras temas? Kad ir kaip, šio straipsnio tikslas gerokai kuklesnis – atskleisti pasaulio raidą (degradaciją) nuo milžinų iki nykštukų. Žmonės joje – vien tarpinė grandis.

2. TRIDALĖ ISTORIJOS SAMPRATA

Mitologinis ciklinis laikas paprastai priešinamas su linijiniu istoriniu laiku. Tokia priešprieša patogi, bet ne visa apimanti. Mirčia Eliadė kalbėjo apie „amžinojo sugrįžimo mitą“: mitologinei sąmonei svarbūs pasikartojantys ir mitologiškai prasmingi įvykiai, o vienkartiniai kasdienybės nutikimai, dominantys šiandienos istorikus, sociologus ir politologus, jai tėra nereikšmingi atsitiktinumai, neturintys jokio būtiškojo pamato[10]. Mitinis mąstymas – tai figūratyvinis mąstymas, operuojantis ne loginio mąstymo abstrakčiomis kategorijomis, o kuo įvairiausių vaizdinių figūrų (semiotine prasme) ansambliais. Mitai pasakoja apie pasaulio sukūrimą ir, vis pakartojami ritualuose, patvirtina sakralią jo tvarką. Herojus miršta vien tam, kad vėl atgimtų ir „atitaisytų“ pradėjusią irti pasaulio tvarką. Tačiau beveik visų, o gal tiesiog visų tautų mitologijos turi ir eschatologiją. Net ir kaskart atnaujinamo pasaulio kada nors nebeliks. Tad „amžinasis sugrįžimas“ nėra amžinas. O kas toliau, po šio pasaulio pabaigos?

Taip pat mitinis mąstymas nepasitenkina paaiškinimu, kaip atsirado pasaulis, kaip buvo įvesta tvarka ir kokie dievai už tai atsakingi. Jis klausia: o kas buvo iki jo? Abiem atvejais atsakymas vienas: pasaulis buvo ir kada nors vėl bus kitoks, t. y. svetimas (kaip svetimi yra kiti jo gyventojai). Tad pats ciklinis laikas didesniu mastu virsta nebesikartojančiu linijiniu, nebeatšaukiamai padalintu į praeitį, dabartį ir ateitį.

Kokio turinio šias kategorijas pripildo lietuvių mitologija?

3. A. J. GREIMO ĮNAŠAS

Tridalę laiko sampratą kartu su milžinų tema lietuvių mitologijoje yra aptaręs Algirdas Julius Greimas, aiškindamasis Laimos – ne tik lemiančios žmogaus likimą, bet ir prisidėjusios prie žmonijos atsiradimo, – figūrą (pagrečiui su Aušrine)[11]. Šiai rekonstrukcijai jis pasitelkia Mečislovo Davainio-Silvestraičio užrašytą pasaką „Vaivorykštė“, taip pat Teodoro Narbuto paskelbtą pasakojimą apie Praamžių. M. Davainio-Silvestraičio pasakoje Prakorimas nusprendžia milžinus pražudyti tvanu, nes jų labai daug „priviso“, be to, jie buvo „nelabi“:

> *<...> prieš tvanų metų buvo tik dideli žmonys, šios gadynės anus seniejai žmonys vadina milžinais. Ir teipo iš ilgo čėso anų buvo privisę labai daug, be mieros, ir visi buvo nelabi, vienas kito nekentė, vienas kitą niekino*.[12]

Prakorimas pasiuntė Vėją ir Vandenį milžinų sutramdyti, o šiems nepaklusus, kilo tvanas. Išvydęs ištikusią nelaimę, Prakorimas nusprendė, kad vis dėlto žmonės turėtų išlikti, ir numetė riešuto kevalą, į kurį įsėdo du milžinai – bobutė ir diedukas. Po to pasiuntė malonės juostą – vaivorykštę, kad ši Vėją ir Vandenį nuramintų. Vaivorykštė milžinus senukus, jau nebegalėjusius turėti palikuonių, pamokė, kaip susilaukti vaikų: jie turį šokinėti nuo kalno ant kalno. Taip šokinėjant diedukui radosi sūnūs, o bobutei – dukterys. Tuomet vaivorykštė pasakė, kad šie palikuonys, palyginti su milžinais, tebus maži žmonės, tačiau ateis laikas, kai išvis *devyni vyrai vieną gaidį pjaus*, t. y. bus dar mažesni, visai maži, nykštukai. Po to vaivorykštė atsitolino, pažadėjusi rodyti ženklus: kai ji bus mėlyna, lauks geri metai, kai raudona – blogi.

Panašiai klostosi ir T. Narbuto pasakojimas. Kadangi A. J. Greimas naudojosi vien Juozo Jurginio perpasakojimu, čia pateiksime visą ištrauką ir paties Narbuto lūpomis (vertimą iš lenkų kalbos):

> Dangaus aukštybėse yra dievo rūmai, vadinami Pramžu, kuriuose gyvena aukščiausiasis valdovas, pramintas Pramžimu (Pramžimas), iš tikrųjų tai reiškia visa žinančią lemtį. Kadangi jo valdžia apima dangų, orą, vandenį ir žemę bei visas būtybes, gyvenančias vidur jų ir virš jų, todėl jo valdžia yra beribė. Vieną kartą, žiūrėdamas į žemę pro savo rūmų langą, jis pastebėjo, kad joje vyksta daug blogų dalykų: tarpusavio karai, užpuolimai, žudynės, smurtas, nedorybė tarytum maras apėmė visas žemės šalis. Todėl jis pasiuntė dvi didžiausias, piktas ir tarp savęs nesutariančias galybes – Vandenį (Wandę) ir Vėją (Veją). Šie milžinai didžia jėga puolė vargšę žemę, apvalią ir plokščią, kaip lėkštė; sugriebę savo rankomis, jie dvidešimt

10 Eliade 1996.

11 Greimas 1990: 218–248.

12 DvPSO: 205.

> dienų ir devyniolika naktų ją purtė su tokiu įtūžiu, kad išnyko visos būtybės, gyvenusios sausumoje. Antrą kartą Pramžimas pažvelgė į žemę kramtydamas dangiškus riešutus, augančius jo pilies soduose. Matydamas, kad žemei galas, jis sviedė riešuto kevalą. Šis nukrito netoli nuo viršūnės aukščiausio kalno, ant kurio buvo susispietę įvairūs žvėrys, paukščiai ir kelios poros žmonių, besigelbstinčių nuo visuotinio tvano. Visi tie padarai tuojau sulipo į kevalą, nes vanduo jau sėmė paskutinį jų prieglobstį. Milžinai neturėjo galios pakenkti tam kevalui, nusinešančiam potvynyje nelaimingas būtybes. Pagaliau dievas trečią kartą pažvelgė į žemę ir, pamatęs, kas joje vyksta, pasigailėjo. Jis nutrenkė milžinus į jų seną buveinę, vandenys nuslūgo, audros nurimo, ir nušvito linksmas jaunatviškas dangus. Būtybės, išsigelbėjusios dieviškojo riešuto kevale, tuojau ėmė daugintis. Žmonės poromis išsibėgiojo į tolimus pasaulio pašalius; viena pora, pasilikusi šalyje, iš kur ir kilę mūsų žmonės, negalėjo sulaukti palikuonių, kadangi abu buvo per daug seni. Kai šie garbingi seneliai nepaprastai liūdėjo, matydami artėjančią mirtį, ypač neturėdami nieko, kam būtų galėję palikti ir savo turtą, ir savo palaikus palaidoti, Pramžimas atsiuntė jų paguodai vaivorykštę Linksmynę (Limcmine), kuri patarė jiems šokinėti per žemės kaulus. Kiek kartų senelis šoko, tiek gimė dailių vyrų; kiek kartų senutė šoko, tiek atsirado gražiausių mergelių. Tačiau, išgąsdinti netikėto vaivorykštės pasirodymo arba dėl savo pernelyg senyvo amžiaus, jie galėjo šokti tik po devynis kartus. Todėl iš devynių porų žmonių išaugo devynios lietuvių tautos kiltys. Visos kitos tautos susidarė iš kitų žmonių porų. Jos išsisklaidė po tvano dėl tarpusavio nesantaikos ir ypatingos neapykantos senelių porai, iš kurios yra kilę lietuviai. Todėl ir šiandien vyrauja neapykanta tarp tautų, kurios nekenčia ir lietuvių.[13]

Pusę amžiaus vėliau Davainio-Silvestraičio užrašyta pasaka gerokai primena Narbuto pasakojimą, tik vietoj Pramžimo (Praamžiaus) atsiranda Prakorimas. Atmetę paties Narbuto „racionalizacijas“, kurias pažymi Greimas, pastebėsime, kad esminiai dėmenys tie patys: milžinai išsigelbsti riešuto kevale, dabartiniai žmonės atsiranda milžinams santykiaujant su žeme, o taip elgtis jiems pataria vaivorykštė.

A. J. Greimas, pasitelkęs leksikografinius duomenis, reabilituoja Prakorimą kaip senovės lietuvių dievybę. Mat esama bendrinio žodžio *prakorimas*, kurio reikšmės yra ‘likimas’ ir ‘pralaužimas, medaus išėmimas iš avilio’. O *prakoriauti* reiškė ‘pirma paragauti duodamą kam valgį, gėrimą’. Greimas apibendrina:

> Sutikus, kad Prakorimas iš tiesų yra dievo, buvusio dar prieš žmonijos atsiradimą, vardas, jo semantizme galime atpažinti a) jo, kaip pradininko, kaip pirmapradžio dievo aspektą, b) jo, kaip likimo žinotojo ir lėmėjo, bruožus ir c) jo, kaip pirmojo pasaulio bitininko, įsteigusio bitininkystę, iš laukinių „nelabų vienas kito nekenčiančių, vienas kitą niekinančių“ milžinų išvedusio naują žmonių rasę, gyvenančią pagal pasaulio ir visuomenės dėsnius, figūrą.[14]

Vaivorykštė – tai deivės Laimos apsireiškimas. Laimė pasirodo žmonijai gimstant, ji pasirodys ir jai mirsiant. Čia galime pasitelkti dar vieną, A. J. Greimo nepastebėtą, Ambraziejaus Pranciškaus Kašarauskio (Kossarzewski) užrašymą, esą Žemaitijoje vaivorykštė vadinta *krikszta*s[15]. Taigi Laimės pasirodymas vaivorykštės pavidalu tuo pat metu yra *krikšta*s, pradedantis žmonijos epochą. Greimo teigimu, ir senųjų lietuvių Naujųjų metų šventė vadinosi *krikštai*[16]. Tad senojoje lietuvių pasaulėžiūroje naujieji metai buvo siejami ir su žmonijos atsiradimu! Tokią logiką patvirtintų daugelis pasaulio mitologijų, ne tik indoeuropiečių[17].

Lina Būgienė yra nustačiusi, kad iš viso yra užrašyti 4 nagrinėjamos sakmės variantai: trys M. Davainio-Silvestraičio ir vienas T. Narbuto[18]. Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad ji abejoja sakmės autentiškumu, bet šį klausimą mes dar prisiminsime. O dabar grįžkime prie milžinų – prie milžinų, žmonių ir nykštukų epochų.

4. MILŽINŲ ERA

Pasitelktais šaltiniais remdamasis, A. J. Greimas teigia, kad prieš žmones žemėje gyveno milžinai. Tai patvirtina ir gausybė kitų tautosakos šaltinių. Štai A. P. Kašarauskio paliudijimas: *Milžinaj žyli pred pokoleniem Adomowiem (Milžinaj gyveno prieš Adomo kartą)*[19]. J. Balio duomenimis: *Sako, kad Adomas buvo didelis milžinas, ilgais drabužiais nešiojo ir be kelnių vaikščiojo*[20]. Nors minimas Adomas, milžinų tema nėra pasiskolinta iš Biblijos.

13 Narbutas 1998: 89–90.

14 Greimas 1990: 225.
15 Kašarauskis 1923: 121.
16 Greimas 1990: 314–322.
17 Eliade 1996: 21–24.
18 Būgienė 1999: 32.
19 Kašarauskis 1923: 120.
20 Balys 2003: 4.

Žąsaičių (Radviliškio r.) šventvietė, vadinama Milžino kalneliu. 2014 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka

Tiesiog Adomas – pirmasis žmogus, o pagal senovės lietuvių sampratą pirmieji žmonės buvo milžinai. Antai M. Davainio-Silvestraičio 1887 m. užrašyta sakmė:

> *O kada ansai [Adomas] perėjo visas žemes, tai kur žengdamas su koja užkėlė, tai čia jau paliko kalnai, o kur neužengė, tai paliko čia pelkės ir nederanti žemė. O kur verkdamas apsistojo, tai čia pasiliko ravai ir upiukai nuo ašarų, bėgantys savo taku ing vakarus (Žemaitijoje). O kada sugrįžo iš vakarų į rytus, visą žemę apvaikščiojęs, ir pradėjo žemę kasti su lopeta ir ardyti dėl savo maisto*.[21]

Čia Adomas keičia reljefą: randasi kalnai, pelkės, upės, tad akivaizdu, kad jis – tikras milžinas. O lietuvių padavimuose būtent milžinai pakeičia reljefą, ir labai panašiu būdu, pavyzdžiui:

> *Numirusi vieno milžino motina. Milžino toli gyventa. Jis ėjęs savo motinos laidoti. Beeidamas prisėmė klumpes smėlio ir žemių. Milžinas iškratė savo klumpes – ir pasidarė Girnikų kalnas. Dabar jis atsisėdęs pagal tą kalną ir pradėjęs graudžiai verkti. Iš milžino ašarų pasidarė Bulėnų ežeras*.[22]

Ir kitose įvairiose sakmėse tvirtinama, jog dabartiniai žmonės pakeitę milžinus:

> *Labai seniai gyveno labai dideli žmonės, milžinai. Jie šnekėdavos ant žardų pasirėmę. Vieną kartą tokio silkos [milžino] sūnus pamatė lauke ariant mažą žmogų, tokį, kaip ir dabar. Anas paėmė, įsidėjo savo pirštinės nykštinin pirštan artoją, žagrę ir porą jaučių ir parsinešė namo. Parsinešęs parodė tėvui. Tėvas pažiūrėjo ir sako sūnui: „Čia, vaike, yra toks pat žmogus, kaip ir mes, tik labai mažas. Mūsų amžius jau pasibaigė ir tuojau mūsų nebebus ant žemės. Visą žemę užgyvens šitie mažieji žmonės.“ Tėvas liepė sūnui tą žmogelį nunešti atgal ir paleisti. Sūnus nunešė ir paleido. Ir nuo to čėso žemę užgyveno mažieji žmonės, o milžinai išnyko*.[23]

Dar vienas svarbus įrodymas, kad lietuviai manė iki dabartinių žmonių gyvenus milžinus, yra senieji pilkapiai, vadinamieji *milžinkapiai*.

5. MILŽINKAPIAI

Milžinkapiai galėjo būti siejami su šiose senosiose kapavietėse – pilkapiuose – palaidotais „anksčiau“ gyvenusiais milžinais, pavyzdžiui:

> *Linkaičių sodžiaus lauke (Joniškės parapijoj) yra treji senkapiai, iš jų dveji vadinami Kapmilžiais. <...> Tai sako, kad tose vietose buvę gyvenimai*

21 Balys 2002: 278.

22 MLPS 2019: 20.

23 Balys 2003: 199.

dviejų milžinų. Sako, kad jiedu pasidalindavę vienas kitam kirviais, niekur neidami iš savo namų.[24]

Bronislavai Kerbelytei teko stebėti, kaip Šventežerio (Lazdijų r.) gyventojai reagavo į kelininkų sumanymą kasti Karaimų kalnelio žvyrą: „Beveik kiekvienas sutiktas žmogus piktinosi kalnelio kasėjų elgesiu, teigė, kad ten palaidoti kažkokie karaimai – labai dideli žmonės. Vėliau Trakuose gyvenantys karaimai patvirtino: maldose, prisimindami visas Lietuvos karaimų bendruomenes, minintys ir Šventežerį. Kadangi karaimai į Lietuvą atvyko kunigaikščio Vytauto pakviesti, galima manyti, kad Karaimų kalnelis buvo supiltas XV a. pradžioje ar vėliau.“[25] Šis pavyzdys puikiai parodo, kaip veikia mitologinis praeities įprasminimas. Teiginys „anksčiau gyveno milžinai“ gula ant istorinės patirties, arba kelių amžių senumo istorija išlieka įprasminta pasakojimais apie milžinus.

A. P. Kašarauskis dar yra užrašęs vietos žmonių pasakojimą, kuriame Kelmės parapijoje pilkapyje esą palaidotas milžinas, apibūdinamas kaip „geradaris ir krašto gynėjas, kuris priešus sumušė, iškasė upes ir dalgiu šienavo miškus. Kažkoks senukas iš jo giminės tikriausiai jau krikščioniškame testamente liepė savo sūnums kapą kaip šventą vietą garbinti. Dėl to dar krikščioniškais laikais (galbūt apie 1700 m.) ten buvo nešamos aukos: midus, duona, kiaušiniai ir t. t., o elgetos penktadienį juos pasiimdavo, o jei kurį penktadienį nieko nerasdavo, buvo manoma, kad tai dievų pykčio ženklas, ir tuomet dar labiau melsdavosi. Šis paprotys nustojo gyvuoti tik tuomet, kai klebonai prakeikė tame dalyvaujančius ir neleido į bažnyčią, pavadino pilkapius *Welniu kapaj.* Jie yra iš akmenų pastatyti“[26].

Matome, jog senieji pilkapiai buvo tapę savotiškomis šventvietėmis, kuriose aukota. Šiame tyrimų etape sunku pasakyti, ar tai labai senos tradicijos senos tradicijos, dar susijusios su mirusiųjų protėvių pagerbimu, reliktas, ar ši tradicija susiformavo vėliau, kai pilkapiai pradėti suvokti kaip kažkada gyvenusių milžinų amžino poilsio vieta[27]. Kad ir kaip, manymas, kad pilkapiuose yra palaidoti milžinai, puikiai įsirašo į tridalę istorijos sampratą. Šie duomenys patvirtina, kad senovės lietuviai tikrai manė milžinus gyvenus iki pasirodant dabartiniams žmonėms.

6. MĮSLINGI MILŽINŲ IR MĖNULIO RYŠIAI

A. Kašarauskis dar yra palikęs vieną pasakojimą, kuriame lietuviai esą kilę iš milžinų. Anot jo, žemaičiai, besiribojantys su prūsais, ir prūsai prie Nemuno turį padavimą, esą jie kilę ne iš Nojaus, bet jų protėviai atvykę iš ten, kur nebuvę tvano. Jie atvykę laivais ir vadinęsi Milžinais, buvę dideli, turėję daug žmonų, nuožmų žvilgsnį ir atšiaurią išvaizdą. Atvykę jie iš salos, kurioje buvo šilta ir visko gausu, ir apsigyvenę prie Baltijos jūros (ten, kur dabar gyvena vokiečiai, prūsai ir lietuviai, – Kurliandijoje).[28]

Toks požiūris neturėtų stebinti, nes mitologinis mąstymas žmoniją pirmiausia tapatina su sava bendruomene, sava tauta.

Dar įdomesnis atitinkamas Antonio Novoselskio teiginys, kuriame priduriama, esą tie milžinai kilę iš mėnulio: „Tarp lietuvių liaudies padavimų yra vienas, pagal kurį Lietuvos protėviai buvo milžinai, mėnulio sūnūs. Liaudis nurodo į kurganus, kuriuos vadina tų milžinų karstais (*grobami*).“[29]

Lietuvių tautosakoje pavyko aptikti vieną sakmę (užrašytą Veiviržėnuose 1937 m.), kurioje milžinai susieti su mėnuliu:

Senovėje ant žemės gyveno milžinai: dideli vyrai ir tokios pat moterys. Kada ėjo per girias, medžiai po anų kojomis lūžo ir linko kaip po mūsų kojomis smilgos. Sykį, kai norėjo atsigerti iš Veviržo, visą vandenį lig lašo išgėrė, o neatsigėrė. Ėjo į Miniją ir ten iš karto išsausino. Sykį vienas milžinas atsigulė ir junta: kažkas kojas kirbina. Sako antram: „Pažiūrėk, kas ten ant mano kojos rėplioja?“ Tas sako: „Kažkoks mažas vabalėlis jas laižo“. O buvo ten vilkas, kuris graužė kojas.

Vienas milžinas, radęs žmogų su pora jaučių beariantį, suėmė, įsikišo į pirštinės nykštį ir parnešė savo vaikams parodyti, kokių esama mažų žmonių ant žemės.

Du milžinu ėjo Nemuno pakraščiais medžius kapodami: vienas vienoj Nemuno pusėj, antras antroj. Vieną kirvį teturėjo, kurį iš rankos į ranką per upę vienas antram padavinėjo.

Kitas milžinas, pasisėmęs Palangoj iš marių į delną vandens, prie Telšių miesto jį ir išpylęs. Iš to pasidarė ežeras Mastis, kuris ir dabar tebėra.

Yra senelių, pasakojančių, kad milžinai iš žemės užšokę gyventi ant m ė n u l i o, norėdami palikti žmonėms žemę. Ir dabar dar du anų yra ten

24 MLPS 2019: 22.

25 MLPS 2019: 11.

26 Kašarauskis 1937: 131.

27 Milžinkapius šiuo atžvilgiu yra trumpai aptaręs ir Dainius Razauskas (2016: 31–32).

28 Kašarauskis 1937: 123.

29 Nowosielski 1857: 189.

Beižionių (Elektrėnų sav.) pilkapiai, vadinti Milžinkapiais (datuojami I t-mečiu). 2021 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka

matyti: vienas stovi, kitas guli. Nedideli teišrodo, kad toli nuo žemės yra.[30]

Čia milžinai ne kilę iš mėnulio, ne „mėnulio sūnūs“, o priešingai – jie persikraustė į mėnulį, užleisdami žemę žmonėms.

Kol kas sunku tvirčiau pasakyti, ar milžinų ryšys su mėnuliu lietuvių mitologijoje tikras, ar tokie teiginiai – tik neaiškios kilmės keistenybės.

7. TVANAS IR ŽMONĖS

Tvano tema šiam tyrimui viena svarbiausių. Ar lietuvių mitologijoje būta tvano? Ar jį minintys pasakojimai tėra biblinio tvano atspindžiai?

Lietuvių tautosakoje tvano paminėjimų gausu, bet daugelis iš jų veikiausiai yra biblinės kilmės. Vis dėlto minėtuose M. Davainio-Silvestraičio ir T. Narbuto tekstuose aiškus mitologinio tvano pėdsakas. Tiesa, pasak Linos Būgienės, „greičiausiai keturis šios sakmės užrašymus tektų laikyti gana painiu autentiškos liaudies kūrybos bei mitologų romantikų fantazijos deriniu ir jais remtis reikėtų labai atsargiai“[31]. Bene labiausiai jai kliūva juose pasitaikantys tikriniai vardai, ypač Praamžius. Tačiau net sutikus, kad T. Narbutas bus sakmę truputį pagražinęs, suteikdamas jos veikėjui vardą, nebūtina abejoti pačiu siužetu. O siužeto esmė tokia: tvano metu milžinai žūsta, išsigelbsti tik du, kurie, „šokinėdami per kalvas“, pradeda žmonių giminę. Reikšminga, kad T. Narbutas užsimena apie sakmės panašumą į Deukaliono mitą. Jeigu jis iš tiesų būtų sėmęsis įkvėpimo iš Antikos ar Biblijos, veikiausiai būtų mėginęs tai nutylėti.

Šiaip ar taip, tvano mitologema priklauso prie universalijų: seniai pastebėta, kad pasakojimų apie tvaną turi bene visos pasaulio tautos ir tautelės. Tad galėjo turėti ir lietuviai. Krikščionybė galėjo nebent jį susieti su bibline Nojaus istorija ir taip papildomai sureikšminti. Beje, ir pats biblinis tvanas ar tik nebus perimtas iš šumerų (iš mito apie Gilgamešą).

8. GEOMITOLOGIJA

Esama atskiros mokslo šakos – geomitologijos, kurios atstovai mano, kad ryškiausi mitai privalėję turėti realų pagrindą. Sakykime, Faetono mitą jie sieja su asteroido smūgiu ir net mėgina lokalizuoti jo vietą bei laiką[32]. Visos kultūros kurdavosi prie

30 Balys 2003: 198–199.

31 Būgienė 1999: 34.

32 Rappenglück 2010: 428–439.

vandens telkinių, nes vanduo būtinas gyvybei palaikyti, be to, vandens keliais paprastai vyko susisiekimas. Tad prie vandens nutikusios visokios lokalios katastrofos turėjo giliau įsirėžti į atmintį.

Kita vertus, galėjo būti nutikę ir globalių katastrofų. Geologai Viljamas Raenas ir Volteris Pitmanas yra iškėlę hipotezę apie Juodosios jūros tvaną. Tirpstant ledynams, Juodoji jūra buvo gėlavandenis ežeras. Tačiau kylant vandens lygiui, maždaug 5600 m. pr. Kr., Vidužemio jūra prasiveržė ir užtvindė Juodąją jūrą, sukeldama milžinišką potvynį. Juodosios jūros pakrančių gyventojams tai turėjo katastrofiškų padarinių: per trumpą laiką buvo užtvindyti milžiniški plotai, tad žmonės buvo priversti palikti savo namus, turtą ir sparčiai pasitraukti[33]. Iš archeologijos žinome, kad tuo metu prie Juodosios jūros turėjo gyventi indoeuropiečiai, vadinasi, tai turėjo palikti pėdsaką indoeuropiečių tautų, tarp jų ir lietuvių, sakytinėje tradicijoje.

Archeologas Briusas Meisas yra iškėlęs smūgio iš kosmoso hipotezę. Anot jo, maždaug 2800 m. pr. Kr. kometa arba asteroidas tėškėsi į Indijos vandenyną ir sukėlė megacunamį. Savo hipotezę Meisas grindžia geologiniais duomenimis, mini tuo laikotarpiu įvykusius staigius klimato pokyčius ir susiformavusius nuosėdų sluoksnius[34]. Anot jo, ši katastrofa ir tapo įvairių tautų mitų apie tvaną šaltiniu.

Abiem atvejais nebūtų nieko nuostabaus, kad ir lietuvių tradicijoje aptinkame jo pėdsakų.

9. DEUKALIONAS IR PIRA

Kadangi T. Narbutas užsiminė apie Deukalioną, trumpai priminsime jo mitą, geriausiai žinomą iš Ovidijaus „Metamarfozių“ (I. 315–415). Deukalionas – Prometėjo sūnus, laikytas helėnų (graikų) protėviu[35]. Jie su žmona vienudu išliko gyvi per pasaulio tvaną. Šį tvaną sukėlęs nedoras Likaono poelgis: jį aplankiusį Dzeusą (romėnų tradicijoje – Jupiterį) jis pavaišino žmogiena. Už tai Dzeusas sukėlė tvaną ir visus žmones paskandino. Pasigailėjo tik tauriojo Deukaliono. Prometėjo patartas, Deukalionas susirentė statinę, kurioje su žmona Pira ir išsigelbėjo. Tvanas truko devynias dienas. Po to, anot Ovidijaus[36], jiedu gavę tokį nurodymą:

> Deivei pagailo, ir ji atsakė: „Palikit šventovę
> Ir, atsijuosę rūbus bei galvas skraiste apsigaubę,
> Mėtykit sau už pečių didžiosios motinos kaulus.“

Pirai kilo klausimas, kas tai galėtų būti, negi ji turinti mėtyti savo motinos kaulus? Ir greitai išgirdo atsakymą:

> O Prometėjo sūnus švelniausiais žodžiais ramina
> Epimetidę ir sako: „Ar mano omė apgaulinga,
> Arba žosmė – šventa ir darbo nedoro neliepia.
> Močia didžioji – tai žemė, o akmenis kietus jos kūne
> Kaulais vadina ir juos už pečių mums mėtyti liepia“.

Taip atsirado žmonės, o paskui iš žemės atgimė ir visi gyvūnai. Ovidijus, kaip pats teigia, remiasi sena tradicija – „kas patikės, jei neliudys seni padavimai!“

Taigi antikinėje graikų-romėnų tradicijoje tikrai būta panašaus pasakojimo apie tvaną. Vis dėlto T. Narbutas ir M. Davainis-Silvestraitis nebūtinai nusirašė nuo Ovidijaus, kaip kad šis – nebūtinai rėmėsi senovės žydų Biblija.

Abu pasakojimai ir panašūs, ir kai kuo skiriasi: lietuviškajame išsigelbstima riešuto kevale, o antikiniame – statinėje. Antikiniame variante žmonės gimsta iš akmenų („žemės kaulų“), lietuviškame – milžinams šokinėjant per kalnus. Abiejuose dabartinių žmonių kilmė susiejama su žeme, ir tai patvirtina lietuvių žodžio *žmogus* etimologija: jis laikomas dūriniu iš ide. šaknų **(d^h)ĝ^{h}em-* ‘žemė’ ir **gu-eu-* ‘eiti’, tad yra tasai, kuris vaikšto žeme[37]. Tiesa, galima ir šiek tiek kitokia interpretacija, pavyzdžiui, kad „*žmogùs* reprezentuoja sudurtinį kamieną bl. **žmā-g-* (< ide. **(d^h)ĝ^{h}m-ā-* + **g^{w}ə-*), kurio reikšmė galėjo būti ‘turįs žmogaus eiseną’ ir iš kurio buvo išsivestas *u* kamienas **žmā-g-u-* > lie. *žmogùs*“[38].

Šiaip ar taip, mitinis pasakojimas ir etimologija vienas kitą papildo ir vienas kitą patvirtina.

10. NYKŠTUKŲ ERA

Po milžinų atėjo dabartinių žmonių rasė, tačiau ir jai skirtas laikas – ne begalinis. Žmonių laukia toks pats likimas, kaip milžinų. Juos pakeis nykštukai: *Atejs laiks kad dewini wiraj wiena gajdi pjaus o*

33 Ryan, Pitman 1998.
34 Masse 2009.
35 Veličkienė 1996: 90–91.
36 Ovidijus 1990: 15–16.
37 Smochynski 2016: 1642.
38 Bammesberger 1999: 91.

szeszi wiraj lekiu (plewy) baczka kials[39]. Tekstų apie būsimą nykštukų epochą gausu. Štai dar keli:

> *Tie milžinai – pirmiau buvo tokie žmonės. Raštuose įrašyta, kad devyni vyrai gaidį pjaus. Kas ten žino, ar žmonės tokie maži bus, ar gaidžiai tokie dideli.*
>
> *Šnekėjo, kad buvo dideli, didžiuliai žmonės milžinai. Buvo galingi, stiprūs. Jo viena ranka buvo kaip mano šlaunis. Jau mūsų kelinta karta vis silpnesni ir silpnesni žmonės. Bus tokie žmonės nestiprūs, kad devyniese vieną vištą pjaus. Ką jūs manot? Dievas taip duos.*
>
> *[Ar milžinai raudavo medžius?] Ir net su šaknimis, su kelmu – vėl pasodina. Tai girdėjau. Jeigu, žinokit, medį išrauna, per Nemuną pasisveikina – tai čia dideli buvo vyrai. Tai kaip mes taip sumažėjom? [Ar sakydavo, kad paskui žmonės bus dar mažesni?] Sako, dar po mūsų bus dar mažesni: devyni vyrai vieną gaidį pjaus. Taip sako. Devyni vyrai vieną gaidį pjaus. Jie buvo visi milžinai, o paskui jau išmažėjo [Ar iš karto?] Ne, tai palaipsniui.*
>
> *Senovėj... Tai aš tokią kalbą girdėjau, kad bus – septyni vyrai vieną gaidį pjaus, tiek tevalios [įstengs]. Na, tai tie mažiukai.*[40]

Anot folkloristės Bronislavos Kerbelytės, analogiškų teiginių, jog „devyni vyrai vieną gaidį pjaus“, užfiksuota 19 variantų[41]. Nors nykštukų tema nėra šio tyrinėjimo tikslas, atkreipkime dėmesį, iš kur tautosakoje atsiranda nykštukas. Kaip matėme, žmogus atsiranda milžinams santykiaujant su žeme, o nykštuko atsiradimas komplikuotesnis. Jis gali atsirasti iš žmogaus nykščio:

> *Gyveno senis ir senelė. Jie neturėjo vaikų. Boba trupino batvinius ir atsipiovė nykštį. Pūtė, pūtė ir išpūtė berniuką Nykštuką. Džiaugės senis ir senelė, kad turės savo piemenėlį.*[42]

Kitas variantas numato tokią procedūrą:

> *Gyveno dziedas su bobu ir neturėj vaikų. Apėjo visų pasaulį, kad jiem davė rodų. Pasistatykit puodų ir bezdėkit puodan. Jiej abu atsitūpė bezdėj, bezdėj, kol išbezdėjo bezdiukų.*[43]

Dažnai nurodoma dar konkrečiau – reikia bezdėti į piestą, t. y. įnagį, kuriame grūdami grūdai:

> *Senis ir senelė neturėjo vaikų. Bezdėjo abu pieston, išbezdėjo Bezdžiuką.*[44]
>
> *Diedas su bobu <...> įlipo į peludę, bezdėjo, bezdėjo ir išbezdėjo vaiką, kurį pavadino Bezdiuku.*[45]
>
> *Kaži kas jiems pasakė, kad reikė į grūstuvę (piestą) bezėti, teip ir turėsite vaikų. <...> Bezėjo, bezėjo ilgą laiką, bet jiems Dievas davė vaiką tik tokį mažiuką, kaip nykšties galas, ir jis neaugo didesnis...*[46]
>
> *Kada tik judu norėsita bezdėti, bezdėkita visada į užsiūtą rankovę, o paskui tą rankovę grūskita į piestą. <...> Begrūdžiant pasidarė mažas vaikytis, kaip nykštys...*[47]

Nykštukai, t. y. tie, kurie ateityje apgyvendins pasaulį, gimsta iš nykščio arba yra susiję su orine substancija (bezdalais, pūtimu)[48]. Kai žmogus bent dalį savo prigimties gavo iš Žemės, tai nykštukas – iš oro: kiek žmogus žemiškas, tiek nykštukas – oriškas.

11. MARAS, ARBA *LIKAVA*

Milžinai buvo išnaikinti per tvaną. O žmonijos pabaiga, rodos, sieta su maru. M. Davainio-Silvestraičio užrašytame pasakojime po tvano žmonės vėl pasiduoda ydoms, jų atsiranda per daug, ir jie nubaudžiami pasiunčiant marą (*pavietrę*):

> *Kaipo lapas medžio krito, teip žmonys jau mirė. Ir per tą metą maro naktims po kaimus ir trobas vaikščiojo, kaipo seniejai sako, ta pati laumės juosta, arba vaivorykštė. Pasivertusi padabni buvo į seną bobą. Ir anos, vaivorykštės, turėjo didelę galybę ant visokių ligų ir anos iš savęs kaip migla iškratydavo ant žmonių ligas.*[49]

Maras ateina kaip tik per orą (taigi *pavietrę*):

> *Pamiekles (pannos baltos) kita karta ant aukszta kalna sudiejuses wysokiu dajktu, kaukolu, plauku, ragun yr uždeguses i kuri pusi dums nusisukę tyn pawietre buwa. Par pawietre tos pamiekles uzgaudawa i sijna isz laujka puses kiek užgaudawa, tiek numirdawa, o kartajs szauke wardajs Juzaps, Jons, Ana, yr tujaus tie myrdawa.*[50]

39 Kašarauskis 1937: 123.
40 MLPP 2019: 27.
41 MLPP 2019: 55.
42 LT 1965: 354.
43 LTR 2941/14/
44 LTR 3464/55/.
45 LTR 2941/50/.
46 BSLPĮ II: 140.
47 BSLPĮ III: 64.
48 Čia nėra galimybės plačiau panagrinėti nykštukų mitinio gimimo prasmių, tad teks pasitenkinti nurodžius, kad šis klausimas šiaip jau yra nagrinėtas, pavyzdžiui, A. J. Greimo (2005: 558–617), D. Razausko (2011: 181–183) ir kitų.
49 DvPSO: 207.
50 Kašarauskis 1923: 105.

Oras bus ta stichija, kurioje žus žmonės ir kuri dalyvaus atsirandant nykštukams.

Šiuo atžvilgiu labai įdomus žodis *lỹkava* arba *lìkava*. LKŽ jį apibrėžia taip:

> 1) ‘maras; epidemija’: *Užejo tokia lykava, kad visi žmonys kaip pašėlę ėmė mirti* (Erž); *Užejo lìkava, ir išmirė visi namai* (J);
>
> 2) ‘kokia nors negerovė (liga, negeras įprotis ir pan.)’: *Kokią nors lykavą sunku išgydyti* (Up); *Kad tave likava paimtum!* (J); *O kad tave lykava, tai piktas šuo!* (Skr).

A. J. Greimas *lykavą* siejo su žodžiu *likimas*. Yra toks pasakymas: *Ir visam sutvėrimui likta lyka tokia* (D109). Tačiau kitos šio žodžio (ar jo hominimų) reikšmės iš pirmo žvilgsnio reikalą komplikuoja. *Lyka* yra:

> 1) ‘neporinis skaičius, ne pora’: *Einam spėtynių, ir tu man pasakysi, katroj rankoj bus lykà* (Ds); *Ant vežimo atvežk kokius tris ar penkis [pėdus], tik kad būt po lyką* (Kp);
>
> 2) ‘liekana, likutis’: *„Pinigų ar turi?“ – „Nors lykos neesti, bet kiek yra, tiek gana*“ (Blv); *Nors [vilkas] buvo labai alkanas, vienok suėsti visos neįveikė; lyką padėjo vakarienei* (Blv).

Tad kaip lemtis galėtų sietis su neporiniu skaičiumi ar likučiu? Praskleisti paslaptį padeda veiksmažodis *lykúoti*, kurio reikšmės yra šios:

> 1) ‘skaičiuoti’: *Gegutele, ko kukuoji? Ar vargelius mun lykuoji?* (D116); *Laiką lykavo naktimis, ne dienomis, ir taip sako dar šiandien; tris naktis išnakvojau, naktį pernakvojęs grįžau* (S. Dauk); *Tas lykis, arba skaitlius, kuriuomi lykavo į kapą dešimtį piningų, vadinos siauruoju lykiu* (S. Dauk); *Pradėsim kalbėti, šimtus lykuoti* (KlvD41);
>
> 2) ‘imti mažais kiekiais’: *Lykavau lykavau medų, kole išlykavau* (Dglš);
>
> 3) ‘išsilyginti, išnykti (nevienodumams)’: *Senojo surinkimo sakytojai į nesutikimus yra parėję, kurie tačiau vėl pamažu yra išsilykavę* (prš).

O veiksmažodis *lykauti* reiškia ‘spėti, pora ar lyka’: *Maži, išmokę nuo senųjų, lykaudavome riešutais* LTR(Slk). *Lyka* čia – toks žaidimas: vienas paima ko nors, pavyzdžiui, riešutų, ir klausia kitą, pora ar ne? Pastarasis turi atspėti. Beje, *lyka* – neporinis, o porinis – *sėta*. Tai skolinys iš lenkų kalbos (*cetno*): *Ar lyka, ar sėta?* (Ds); *Sako „sé́ta“ ir deda tą saują riešutų porom*.

Voicechas Smočynskis *lyką* (neporinį skaičių) atsargiai sieja ir su minėtąja *lykuva* (maru)[51]. Vadinasi, žmonių pasaulio pabaiga ar vis pasikartojančios baisios negandos, tokios kaip maras, siejasi su skaičiavimu, kitaip tariant, jų atėjimas yra numatytas, apskaičiuotas. Tai patvirtina gausios sakmės, kuriose teigiama, kad žmogus gyvena tiek, kiek jam skirta:

> *Seniau sakydavo, kad, kai gimdavęs vaikas, tai laimė užlemdavus, koks bus jo gyvenimas, kiek metų gyvens ir kokia mirtimi mirs. Vienai motinai, sūnui gimus, laimė pasakius: šis vaikas tuos ir tuos metuos, tą ir tą dieną ir valandą prigers šuliny. Kai atėjo tie metai, tėvas šulinį apkalęs stora oda. Užėjęs smarkus lietus. Ant odos įdubimo prilijo. Tas vaikas padėjęs galvą vandeny ir prigėręs*.[52]

Arba:

> *Tauragės rajone, už Eičių kaimo, buvo ežeras, kuris vadinosi Būgnelis. Vieną kartą pro tą vietovę ėjo žmogus su dalgiu šieno pjauti. Ir jis staiga išgirdo, kad iš tos vietos kažkas šaukia: „Laikas yra, o žmogaus nėra!“ Žmogus išgirdęs stabtelėjo. Pažvelgė į ežerą ir pamatė didelę lydeką. Žmogelis pagalvojo: „Reikia tą žuvį nukirsti.“ Kaip tarė, taip ir padarė. Bet kai jis ėmė nuo pečių dalgį – užsimos lydeką kirsti – beimdamas sau galvą nukirto*.[53]

Žmonijos pabaiga siejama su nelyginiu skaičiumi.

Lietuvių skaičių mitologija dar miglota, lyg ir niekieno dar netyrinėta, o galėtų būti įdomi.

Pabaigai – vienas iš būdų apsisaugoti nuo maro, t. y. *likavos*:

> *Jei kaimą apartum aplink vaga arkliu ar jaučiu iš dvynių, tai tam kaime žmonės pavietre nemirtų. O kai ji kaiman įvažiuoja, tai kad ją patiktų ir išlojotų žmogus iš dvynių, tai tam kaime irgi niekas nuo pavietrės nemirtų*.[54]

Dvyniai – tai lyginis skaičius, priešprieša nelyginiam skaičiui – *lykai* (dvyniai ir šiaip mitologijoje ypatingi). Tad belieka konstatuoti, kad *likava* – tai pasibaigęs laikas, kai nutinka tai, kas buvo lemta.

51 Smoczynski 2016: 663–664.
52 LD 1979: 26.
53 LD 1979: 167.
54 LD 1979: 162.

12. SAIKO FILOSOFIJA

Kaip ir dera, esminiais lūžio momentais dalyvauja ir pamatiniai gamtos elementai. Milžinų baigtį lemia vanduo, o žmonių – *lykava*, maras, kuris plinta per orą. Taigi žmonijos gimime dalyvauja žemė, o nykštukų, bent jau preliminariai teigiant, – oras. Tad trys epochos

praeitis	dabartis	ateitis
milžinai	žmonės	nykštukai

pasižymi atitinkamomis charakteristikomis:

dideli, stiprūs	vidutiniai	maži, silpni

Ši tridalė istorijos samprata yra pagimdyta semantinės opozicijos *norma vs. nenorma*, kurios antrasis (vidurinysis) sandas skyla į perviršį (kairėje) ir trūkumą (dešinėje). Žvelgiant žmonių požiūriu, tiek milžinai, tiek nykštukai yra nukrypimas nuo normos: vieni per dideli, kiti per maži. Tad prie susidarančios lentelės galime pridurti dar vieną eilutę:

perviršis	norma	trūkumas

Koreliacijas galima būtų tęsti, bet šį kartą pasitenkinsime užuomina: A. J. Greimas, siekdamas „reabilituoti“ lietuvišką dievybę Gonda / Ganda, rašė, jog „tarp *negando* ‘Mangel’, ‘nedateklio’, ‘stokos’, iš vienos pusės, ir *negando* ‘Uberfluss’, ‘pertekliaus’, iš kitos, yra vietos pozityviai vertinimai normai išreikšti. Žodis *gandas* – arba *ganda* – ir užpildo tą erdvę, išreikšdamas ‘saiko’, ‘užtenkamumo’, ‘patenkinamumo’ sąvokas“[55]. Tad opoziciją *norma vs. nenorma* galima pertarti ir taip: *ganda* vs. *neganda*.

Ir čia iškyla *saiko* principas. Būtent saikas apibrėžia žmogiškąją epochą: pasaulio išlikimo sąlyga – laikymasis tam tikros normos, saiko. O saiko neturėjimas veda į kultūros paneigimą, pražūtį. Milžinai, anot M. Davainio-Silvestraičio paskelbto pasakojimo, užsitraukė bausmę – tvaną – todėl, kad jų labai daug „priviso“ ir jie buvo nedori, t. y. peržengė saiką, normą ne tik didumu, gausumu, bet ir elgesiu. Tai patvirtina ir kai kurios kitos lietuvių sakmės, kaip kad M. Slančiausko XIX a. pabaigoje užrašytosios:

> *Kad po sutvėrimo pasaulio daugel svieto prisiveisė, žemė ėmė Ponui Dievui skųstis, kad nebeištversianti. Ponas Dievas, jos [prašymo] išklausęs, leido paskandą. Po to, kad [vėl] prisidaugino svieto, vėl žemė prašė Pono Dievo palengvinti. Ponas Dievas žadėjo, bet kažin kuo ir kada?*

Ir:

> *Žemė prašė Pono Dievo palengvinimo, kai žmonių prisidaugino. Ant pirmo prašymo [Dievas] leido tvanus, ant antro marus, ant trečio pažadėjo, bet da nesulaukėm ir nežinom, kas da bus ant ateities.*[56]

Matome, kad per didelis žmonių skaičius, perviršis, pažeidžia pasaulio tvarką, saiką, o Dievo siųsta paskanda ar maras jį sugrąžina.

Čia verta atsižvelgti į Petro Dusburgiečio pasakojimą apie prūsų gentį – galindus:

> Pagausėjo galindų, kurie, daugindamiesi kaip grybai po lietaus, taip nepaprastai sustiprėjo ir taip perpildė savo žemę, kad ji nebegalėjo jų išmaitinti. Kaip tas faraonas, kuris, norėdamas sunaikinti Izraelio tautą, tarė priėmėjoms: „Jei gims mergaitė, nužudykite ją, jeigu berniukas – palikite gyvą“, taip ir jie nutarė, kad gimusios mergaitės būtų nužudomos, o berniukai paliekami karui. Susivokę šia nutartimi vargu ką laimėsią, nes motinos, išvydusios gimusių mergaičių grožį, slapčiomis jas augino, vieningai nutarė nupjaustyti visoms savo žmonoms krūtis, kad neturėtų kuo maitinti kūdikių.[57]

Toliau sakoma motinas kreipusis į žynę, o ši, jas atjausdama, patarusi gentainiams surengti karo žygį be jokių ginklų, taip esą norį dievai. Žygis, aišku, baigėsi tragiškai.

Nors tai veikiausiai stereotipinis viduramžių kronikininko piešiamas pasibaisėtinas „barbarų“ paveikslas, jis vis dėlto primena milžinų situaciją: kai jų atsirado per daug, buvo pasiųsta bausmė. P. Dusburgiečio pasakojime galindų bendruomenė rūpinosi, kad nepritekliaus sąlygomis nesusidarytų žmonių pertekliaus, gresiančio pažeisti saiką, tad pasakojimas veikiausiai mena mitą, ne tikrovę, kaip autoriaus ir siekta.

13. SLAVAI IR GERMANAI

O dabar pažiūrėkime, ar lietuviai šiuo požiūriu išsiskiria, ar panašių pasakojimų galime aptikti ir kitose indoeuropiečių tradicijose. Nei indų-iranėnų, nei graikų-romėnų tradicijose nieko panašaus lyg ir nėra. O štai slavų ir germanų – yra.

55 Greimas 1990: 329.

56 Balys 2002: 278.

57 Dusburgietis 1985: 86

Gystėnų piliakalnio (Jurbarko r.) gynybinis pylimas, vadintas Milžinkapiu (XX a. pirmoje pusėje čia stovėjo medinis kryžius). 2021 m. V. Vaitkevičiaus nuotrauka

Vestfalijos tautosakoje užsimenama anksčiau gyvenus milžinus, juos pakeitus dabartinius žmones, o vėliau ateisiant dar mažesnius[58]. Teutonų gentis savo protėvį įsivaizdavo kaip milžiną Teutoną, ar Teutaną (*Theutanus*). Tomas Šantimprietis (lo. Thomas Cantimpratensis) apie 1240 m. rašė, esą Teutono kūnas buvęs rastas ant Dunojaus kranto ties Viena ir buvęs devyniasdešimt penkių alkūnių (apie 47 m) ūgio, o dantys platesni už žmogaus delną[59]. Švedų tautosakoje mergaitė-milžinė paima žmogų kartu su arkliu ir plūgu ir atneša savo tėvui, o šis liepia jį sugrąžinti į vietą, nes tai vienas iš tų žmonių, kurie gyvens žemėje po jų[60]. Nors tokių duomenų nėra daug, jie rodo, kad tridalė laiko struktūra – milžinai, žmonės, nykštukai – žinoma ir germanams.

Artimesnė baltams slavų tradicija šiuo požiūriu žymiai turtingesnė, milžinų tema joje gana ryški. Riazanėje užrašyta rusų legenda byloja, kad pirmųjų žmonių būta 15 uolekčių ūgio[61]. Ukrainiečių Podolėje užrašyta toks pasakojimas:

> Kadaise buvo tokie dideli žmonės, kad per mišką vaikščiojo kaip per žolę; kartą milžinas sutiko mūsų artoją su jaučiais ir plūgu, paėmė juos ant delno, atnešė tėvui ir pasakė, kad rado pelių; tėvas atsakė, jog tai ne pelės, o žmonės, kurie ateis po jų (milžinų); dabar milžinų nebėra, bet kažkurioje Kijevo ar Lvovo cerkvėje tebesanti atsispaudusi milžino pėda; o po mūsų bus tokie žmonės, kad mūsų girnomis jų dvylika mals.[62]

Panašus pasakojimas užrašytas ir Poltavoje. Tiesa, jame neužsimenama apie nykštukus, bet pasirodo kitas populiarus tarp slavų motyvas – akmenimis pavirtę milžinai:

> Pirmieji žmonės buvę didelio ūgio; jie ėję arti už 60 varstų; vienas toks rado paprastą žmogų ir atnešė jį savo motinai kaip įdomybę; motina pasakė, jog tokie gyvens po jų; sūnus pasakė, kad jei būtų žinojęs, būtų juos visus sutraiškęs; Viešpats išnaikino milžinus, paversdamas juos akmenimis; kai pasirodė saulė, jie ėmė juoktis, todėl Viešpats pavertė juos akmenimis; jie gyveno kaip žvėrys duobėse; per Kūčias jie atgyja ir vėl drauge sueina; jų negalima liesti; vienas kazokas juokais griebė akmeninę bobą už krūtinės, o ji nurovė jam galvą ir vėl suakmenėjo.[63]

58 Kuhn 1859: 17.
59 Lecouteaux 2006: 205.
60 Liungman 1961: 701.
61 РЭСЛ: 231.
62 Драгоманов 1876: 383.
63 Стрижевский 1905: 118–119.

Pasak Gomelio apylinkėse užrašyto pasakojimo (su gausiais lietuviškais skoliniais), anksčiau gyvenę žmonės milžinai, vienam jų išėjus arti, žmona atnešusi pietus, bet grįžtant jai buvo prisakyta neatsigręžti; ji patarimo nepaklausė ir pavirto akmeniu[64]. Polesėje užrašyta, esą pirmieji žmonės buvę tokie stiprūs, kad galėjo akmenyse palikti žymes[65]. Be to, jie mėgę akmenis mėtyti į dangų[66].

Ypač įdomūs rytų slavų mitologijos asilkai (vns. blr. *асілак*, ru. *осилок*) – senovėje gyvenę milžinai, dėl kurių veiklos atsiradusios upės, uolos. Gudų legendose jie rauna medžius ir mėto akmenis į dangų. Viačeslavo Ivanovo ir Vladimiro Toporovo manymu, asilkų vardas sietinas su ide. šaknimi **ak-* 'akmuo, akmeninis dangus'[67].

Ukrainiečių tautosakoje esama padavimo apie „Adomo žmones", kurie buvę milžinai (plg. lietuvių milžiną Adomą). Tie milžinai pykosi, liejo kraują kaip vandenį, todėl Dievas nuspendė juos išnaikinti ir pasiuntė tvaną. Tai padaryti jam patarė dvigalvis milžinas, kuriam už šį patarimą buvo nupjauta viena galva, ir taip atsiradę dabartiniai žmonės[68].

Įdomu tai, kad lietuvių tradicijoje milžinai laikomi žmonių protėviais, ir nors slavų tradicijoje apie tai irgi užsimenama, vis dėlto dažniau pabrėžiamas milžinų svetimumas. Kašubai milžinus tapatino su hunais ar kryžiuočiais; trakų bulgarų ispolinai taip pat buvo siejami su kryžiuočiais; slovakai turkams, totoriams suteikė milžinų išvaizdą ir dargi vadino juos šunų valgytojais; ukrainiečiai švedus vaizdavosi milžinais[69]. Pagaliau rusų tautosakoje milžinais pavadinami ir lietuviai[70].

Išsiskiria bulgarų tradicija. Jos etiologinėse sakmėse pirmiausia buvę sukurti ne milžinai, o nykštukai – džudžetai (*джуджета*, vns. *джудже*). Jie buvę žemaūgiai, todėl negalėję apsisaugoti nuo žvėrių ir išmirę. Tuomet atėję milžinai – ispolinai, jie buvę aukšti ir turėję dideles galvas[71]. Ispolinai gyveno kalnų urvuose. Jų balsas buvęs toks galingas, kad jie galėję susikalbėti net stovėdami ant tolimų kalnų viršūnių. Ispolinai maitinosi tik žalia mėsa. Jie buvo laikomi slibinų (*змейове*) priešais ir stodavo su jais į kovą[72]. Tačiau išnyko, ir tada pasirodė dabartiniai žmonės. Taigi bulgarų tradicijoje irgi aptinkama tridalės istorijos samprata, tik šiuo atveju istorija prasideda ne nuo milžinų, o nuo nykštukų.

Slavų tradicijose medžiagos apie milžinus gausybė. Tačiau mums šiuo atveju svarbu, kad tridalę laiko sampratą (milžinai – žmonės – nykštukai) žino tik lietuviai ir slavai, silpniau – ir germanai. Kadangi kitose indoeuropiečių tradicijose tokių duomenų nepavyko aptikti, darome išvadą, kad arba šitokia tridalė istorijos samprata yra baltų-slavų-germanų protėvių bendra mitinė savastis, arba ji atsirado tarp kurios nors vienos kilties protėvių ir buvo perimta kitų. Įmanoma ir trečia galimybė – jog tai itin sena mitologema, kitados bendra daugeliui, bet tik minėtose tautose teišlikusi.

64 НБ 2004: 35.
65 Трусевич 1866: 169.
66 НБ 2004: 28.
67 КЭСМ 2001: 154.
68 Nowosielski 1857: 11–12.
69 СД I: 301.
70 Белова, Петрухин 2017: 59.
71 БМ 2006: 159–160.
72 Илиев 1890: 187.

NELIETUVIŠKŲ ASMENVARDŽIŲ RAŠYBA

Eliadė, Mirčia = Mircea Eliade
Liažuajė, Patrisas = Patrice Lajoye
Meisas, Briusas = Bruce Masse
Novoselskis, Antonis = Antoni Nowosielski
Pitmanas, Volteris = Walter Pitman
Raenas, Viljamas = William Ryan
Smočynskis, Voicechas = Wojciech Smoczyński
Vernanas, Žanas Pjeras = Jean-Pierre Vernant

LITERATŪRA IR ŠALTINIAI

Balys 1998 = Jonas Balys. *Raštai*, I. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas (toliau – LLTI), 1998.

Balys 2000 = Jonas Balys. *Raštai*, II. Parengė R. Repšienė. Vilnius: LLTI, 2000.

Balys 2002 = Jonas Balys. *Raštai*, III. Parengė R. Repšienė. Vilnius: LLTI, 2002.

Balys 2003 = Jonas Balys. *Raštai*, IV. Parengė R. Repšienė. Vilnius: LLTI, 2003.

Balys 2004 = Jonas Balys. *Raštai*, V. Parengė R. Repšienė. Vilnius: LLTI, 2004.

Bammesberger 1999 = Alfred Bammesberger. Dėl lietuvių daiktavardžio *žmogùs* : *žmónės* kilmės. *Baltistica*, XXXIV (1), 1999.

Bane 2016 = Theresa Bane. *Encyclopedia of Giants and Humanoids in Myth, Legend and Folklore.* Jefferson: McFarland & Co Inc., 2016.

BSLPĮ II–III = *Lietuviškos pasakos įvairios*, II–III. Surinko Jonas Basanavičius, parengė Kostas Aleksynas, įvadą parašė Leonardas Sauka. Vilnius: Vaga, 1995–1997.

Būgienė 1999 = Lina Būgienė. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, pavadimuose ir tikėjimuose. *Tautosakos darbai,* XI (XVIII), 1999.

Dusburgietis 1985 = Petras Dusburgietis. *Prūsijos žemės kronika*. Vilnius: Vaga, 1985.

DvPSO = *Pasakos, sakmės, oracijos*. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Paruošė Bronislava Kerbelytė ir Klimas Viščius. Vilnius: Vaga, 1973.

Eliade 1996 = Mircea Eliade. *Amžinojo sugrįžimo mitas: Archetipai ir kartotė*. Vilnius: Mintis, 1996.

Greimas 1990 = Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties beieškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius: Mokslas–Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.

Greimas 2005 = Algirdas Julius Greimas. *Lietuvių mitologijos studijos*. Sudarė Kęstutis Nastopka. Vilnius: Baltos lankos, 2005.

Kašarauskis 1923 = Keli tautotyros mažmožiai iš kun. A. Kosarzevskio rinkinio. [Parengė K. Būga.] *Tauta ir žodis*, I. Kaunas, 1923.

Kašarauskis 1937 = Tautosaka ir Kossarzewskio „Lituanikos". [Parengė Jonas Balys.] *Tautosakos darbai*, III. Kaunas, 1937.

Kuhn 1859 = Adalbert Kuhn. *Sagen, Gebräuche und Märchen aus Westfalen, Erster Theil*. Leipzig: F.A. Brockhaus, 1859.

LD 1979 = *Laumių dovanos. Lietuvių mitologinės sakmės*. Paruošė Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1979.

Masse 2009 = Bruce Masse. The Archaeology and Anthropology of Quaternary Period Cosmic Impact. *Comet / Asteroid Impacts and Human Society: An Interdisciplinary Approach*. Edited by Peter T. Bobrowsky, Hans Rickman. New York: Springer, 2009.

Lajoye 2013 = Patrice Lajoye. Puruṣa. *Nouvelle Mythologie Comparée,* I.

Lincoln 1975 = Bruce Lincoln. The Indo-European Myth of Creation. *History of Religions*, vol. 15, No. 2, 1975.

Liungman 1961 = Waldemar Liungman. *Die Schwedischen Volksmärchen. Herkunft und Geschichte*. Berlin: Akademie-Verlag, 1961.

Masing 1998 = Uku Masing. *Eesti usund*. Tallinn: Ilmamaa, 1998.

MLPP 2019 = *Milžinai lietuvių padavimuose ir pasakose*. Parengė Bronislava Kerbelytė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019.

Narbutas 1998 = Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, I: *Lietuvių mitologija*. Vilnius: Mintis, 1998.

Nowosielski 1857 = Antoni Nowosielski. *Lud ukraiński*. Wilno, 1857.

Ovidijus 1990 = Ovidijus. *Metamorfozės*. Iš lotynų kalbos vertė Antanas Dambrauskas. Vilnius: Vaga, 1990.

Rappenglück 2010 = B. Rappenglück, M. A. Rappenglück, K. Ernstson et al. The Fall of Phaethon: A Greco-Roman geomyth preserves the memory of a meteorite impact in Bavaria (South-East Germany). *Antiquity*, 2010, Nr. 84 (324).

Razauskas 2011 = Dainius Razauskas-Daukintas. *Krosnis mitologijoje*. Vilnius: Aidai, 2011.

Razauskas 2016 = Dainius Razauskas-Daukintas. *Maironis – praamžės tradicijos dainius*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016.

Ryan, Pitman 1998 = William B. F. Ryan, Walter Pitman. *Noah's Flood: The New Scientific Discoveries about the Event that Changed History*. New York: Simon & Schuster, 1998.

Smoczynski 2016 = Wojciech Smoczyński. *Słownik etymologyczny języka litevskiego*. Wilno: Universytet Wileński, 2007. Papildytą leidimą galima rasti adresu: <https://archive.org/details/smozynski–slownik–etymologiczny–jezyka–litewskiego–wyd.–2–ie–2016>.

Veličkienė 1996 = Aleksandra Veličkienė. *Antikos mitologijos žinynas*. Vilnius: Šviesa, 1996.

Vernant 2000 = Jean-Pierre Vernant. *Pasaulis, dievai, žmonės*. Vilnius: Tyto alba, 2000.

Белова 2017 = О. В. Белова. Антропоцентрические мотивы в восточнославянских этиологических легендах. *Антропоцентризм в языке и культуре*. Отв. ред. С. М. Толстая. Москва, 2017.

Белова, Петрухин 2017 = О. В. Белова, В. Я. Петрухин. Великаны Евразии: от мифа к истории. *Этнографическое обозрение*, 2017, № 4.

БМ 2006 = *Българска митология: Енциклопедичен речник*. Анани Стойнев, Димитър Попов, Маргарита Василева, Рачко Попов. Изд. Захари Стоянов, 2006.

Драгоманов 1876 = Михаил Петрович Драгоманов. *Малорусские народные предания и рассказы*. Киев: Издание юго-западного отдела Императорского русского географического общества, 1876.

Илиев 1890 = Атанас Илиев. Бларски предания за исполини, наречени елини, жидови и латини. *Сборник за народни умотворения*. Българско книжовно дружество, 1890.

КЭСМ 2001 = *Краткая энциклопедия славянской мифологии*. Ответственный редактор Н. С. Шапарова. Москва, 2001.

Стрижевский 1905 = Гавриил Яковлевич Стрижевский. *Сборник малорусских сказок*. Київ, 1905.

НБ = *«Народная Библия»: Восточнославянские этиологические легенды*. Составление и комментарии О. В. Беловой. Москва: Индрик, 2004.

СД I = *Славянские древности. Этнолингвистический словарь,* т. 1. Под общ. ред. Н. И. Толстого. Москва: Международные отношения.

Трусевич 1866 = И. Трусевич. Космогонические предания жителей Полесья. *Киевлянин*, № 44, 1866.

РЭСЛ = *У истоков мира: Русские этиологические сказки и легенды*. Составление и комментарии О. В. Беловой, Г. И. Кабаковой. Москва: Форум–Неолит, 2014.

MYTHOLOGICAL IMAGINING OF THE PAST: GIANTS

Virginijus SAVUKYNAS

Archaic consciousness viewed time as cyclical, repetitive, and continuously renewing. However, this idea was also accompanied by a sense of history creative visions of past eras. This article explores that specific sense of "history" within Lithuanian mythology. Lithuanian folklore clearly depicts three epochs: initially, giants existed before humans and were their ancestors. The pivotal event that separated the epochs of giants and humans was a flood, which eradicated the giants. The human epoch, too, has its limits. After humankind, the dwarfs will come. The event marking the transition from the human epoch to that of the dwarfs will be a plague, although it is not as prominently featured in Lithuanian folklore as the myth of the flood. This three-part history concept can be summarised by contrasting the norm with non-norm. Giants are too big, while dwarfs are too small. Both differ from the balanced state embodied by humans, who represent the norm.

DĖL KRETOS PRŪSIŠKO TEKSTELIO

Vidas GARLIAUSKAS

Vytauto Mažiulio atminimui

Rankraštinėje knygoje, kažkada priklausiusioje Kretos salos Chanijos pranciškonų vienuolynui, buvo rastas nežinomas prūsiškas tekstelis[1]. Jis įrašytas Pauliaus Venecijiečio lotyniško traktato *Logica parva* nuorašo pabaigoje. Nuorašas darytas 1440 m. Kretoje vokiečio, lotyniškai pasirašiusio Petrus Wickerau (Rinkevičius 2015: 20). Nors jau yra pasirodžiusios bent kelios šio prūsiško tekstelio interpretacijos, straipsnio tikslas – dar kartą atlikti jo žodžių analizę ir pabandyti kuo tiksliau jį išversti.

Keturių eilučių vadinamasis Kretos prūsiškas tekstas buvo paskelbtas Stefano Keslerio ir Stefeno Mosmano. Jo radimo aplinkybės ir kitos realijos pakankamai išaiškintos keliose nemažose publikacijose (Kessler, Mossman 2013; Lemeškin 2014; 2019), ir dėl to nieko naujo negalėčiau pridurti. Tekstą taip pat yra aptarusios, išvertusios Audronė Kaukienė ir Dalia Jakulytė (Kaukienė, Jakulytė 2015: 40–52), Ilja Lemeškinas (Lemeškin 2019: 267–289), Rolandas Kregždys (2023: 123–142). Įvairius šio prūsiško teksto aspektus yra aptarę Vytautas Rinkevičius (2020: 252–254), Jurgis Pakerys (2021: 197). Glaustą informaciją apie jį prūsų kalbos paminklų apžvalgoje pateikia Pjetras Umbertas Dinis (Dini 2019: 337–338). Tikslų teksto perrašą yra pateikęs V. Rinkevičius (2015: 20). Su Kretos prūsišku tekstu visuomenė buvo supažindinta Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Baltų filologijos katedros edukaciniuose filmuose, įkeltuose į YouTube kanalą (Rinkevičius 2023: 9.15–9.28 min.; Kazakėnaitė 2023: 2.42–3.10 min.).

Pirmąkart Kretos prūsišką tekstelį 1992 metais „utilitariniais dokumentavimo sumetimais“ dešifravo anglų bibliografai R. N. Keris (Ker) ir A. I. Piperis (Piper). Nors jie neturėjo „jokio supratimo apie baltų kalbas“, „uždavinį atliko <...> labai atsakingai“ (Lemeškin 2019: 246, 255–256). Gerokai vėliau su tuo prūsišku teksteliu buvo supažindinti S. Kesleris ir S. Mosmanas. Jie parengė pirmąją šio teksto publikaciją. Toliau pateikiamas rankraščio perrašas remiasi pirmosios teksto publikacijos faksimile ir jos paraidiniu bei interpretaciniu perrašais (Kessler, Mossman 2013: 512, 523 ir 524), o ypač V. Rinkevičiaus patikslintu perrašu (Rinkevičius 2015: 20).

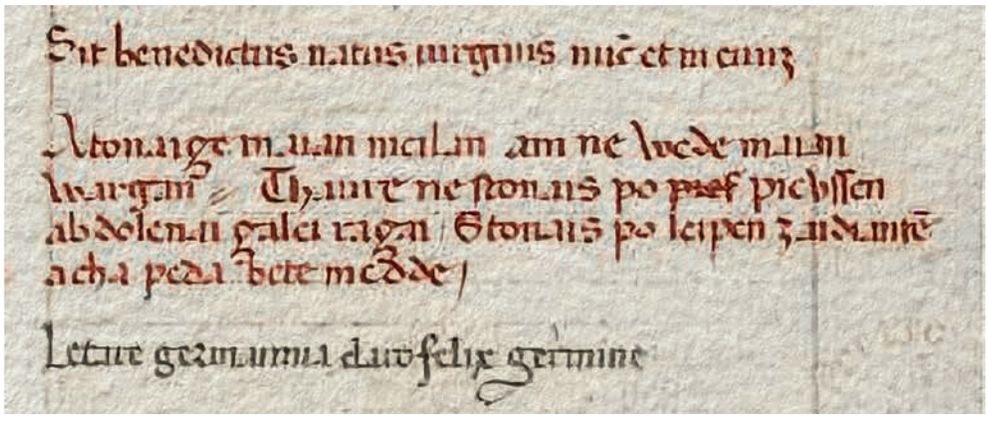

Atonaige maian meilan am ne wede maian
wargan / Thaure ne ſtonais po ~~pief~~ picvſſen
abdolenai galei ragai / Stonais po leipen ʒaidiantê
acha peda bete medde /

1 Dėkoju akademikui Bonifacui Stundžiai už kai kurių autorių, rašiusių šia tema, nuorodas, doc. dr. Vytautui Rinkevičiui – irgi už nuorodas ir vertingas pastabas lituanistei Ritai Urnėžiūtei – už pateiktus pasiūlymus dėl teksto vertimo, dr. Dainiui Razauskui – už įvairius patikslinimus.

Visi teksto žodžiai, išskyrus vieną, yra prūsiški. Kai kurie iš jų (tiek savo forma, tiek reikšme) paliudyti vien šiame prūsų kalbos paminkle. Toliau jie nagrinėjami abėcėlės tvarka[2]:

abdolenai greičiausiai yra **ab-dulenāi* praes. 3 pl. „dūlėja, apdyla“, nepaliudytas kituose prūsų rašto paminkluose, iš **abdūlenāja* (plg. *peisāi* su *-āi* iš *-āja* ir kt., žr. Mažiulis 2004: 80 ir ten nurodytą literatūrą; taip pat. Rinkevičius 2015: 183), plg. lie. *dūlė́ti* „pamažu virsti dūliu, dulkėmis, sausai pūti, trūnyti“, taip pat *dūlenos* „dūlėsiai“ (abu žr. LKŽe).

acha, irgi nepaliudytas kituose prūsų rašto paminkluose, greičiausiai skaitytinas *acka* ir interpretuotinas kaip **aka(i)* „akiai“, dat. sg. *-ai* iš balt. **-āi* (plg. Mažiulis 2004: 44). Matyt, būta *-ā kamienės* lyties pr. (vak. balt.) **akā* nom. sg. „akis“ (dar žr. Rinkevičius 2015 70) greta pr. **akis* „akis“ (paliudyta *akis* nom. pl. III 83$_8$, Mažiulis 2013: 9). Pr. **akā* sietina su lie. *akà* „aketė“ (Klaipėda, Priekulė), *ãkas* „t. p.“ (LKŽe), la. *aka* „šulinys, Brunnen“ ir su lie. *akìs* „Auge; offene Wasser enthaltende Gruft in Morast ‖ eketė̃“ (Būga RR III: 334). Dar plg. Latvijos vietų vardus *Aka* (akivaras, Jaungulbenė), *Akas-atvars* (Beliava), *Akas gals* (pieva, Mazzalvė), *Akas lauks*, *Akas kalns* (Mežuotnė), *Akas purvs* (Arlava, Turlava, Varmė), *Akas tīrums* (Grundzalė) ir kt. Iš fiziografinių objektų (akivaras, pelkė ir pan.), išsimėčiusių po Latviją, aiškėja, kad vardai *Aka*, matyt, yra kilę iš (vak.) balt. dial. **akā* „akis, akivaras“, nors Janis Endzelynas šiuos vietų vardus bando sieti su įvairiais finougrų žodžiais (Endzelīns 1956: 13). Aptariamajame prūsiškame tekste kalbama apie bičių korio akį, plg. lie. *akìs* 9. „bičių (širšių) korio skylutė medui dėti ar perams auginti“: *Korio akìs* (Dusetos); *Jau pilnos akùtės medaus* (Geistarai, Vilkaviškio r.) ir kt. (LKŽe).

am, kaip jau buvo siūlyta I. Lemeškino (2019: 281), greičiausiai taisytinas į **ani* „nei“, plg. lie. slavizmus *ani*, *anei*, kildinamus iš le. *ani* (LKŽe). Prūsų **ani* irgi būtų toks pat slavizmas, frazėje skaitytinas praleidžiant pabaigos balsį: *an(i) ne wede majan wargan* „nei nevedė manan piktan“ (žr. toliau prie *wede*). Nepritarčiau Lemeškino siūlymui frazę *a(ni) ne wede maia(a)n wargan* traktuoti „nė neveda maja į vargą“ (ten pat: 281). Dar buvo siūlyta teksto žodelį *am* rekonstruoti prielinksniu pr. **an* „į“, frazę *am ne wede majan wargan* „į nevedė maną piktą“, t. y. „nevedė į maną piktą“ (Kaukienė, Jakulytė 2015: 44). Tačiau tokio neįprasto vartojimo, kad prielinksnis būtų atskirtas nuo linksnio, prūsų kalbos paminkluose, rodos, nepasitaiko, todėl šis siūlymas nėra patikimas. Taigi *am* rekonstruotinas kaip **ani* ir, matyt, laikytinas jungtuku „nei“, siejančiu du tarinius: *atonaige... ani ne wede... wargan* „apdraskė... nei nevedė... piktan (t. y. nesupykdė)“.

atonaige < **ata-naige* praet. 3 reiškia maždaug „apdraskė“, irgi kitur nepaliudytas, greičiausiai sietinas su lie. *naigýti, naĩgo, naĩgė* „rankioti, nagrinėti“, o šis, matyt, – su lie. *naginti* „nagais krapštyti“ (plg. Fraenkel 1962 I: 479). Dėl reikšmės plg. lie. *nagrinė́ti* 4. „darinėti, skrosti“: *Rytoj pjausim kiaulę ir nagrinėsim* (Pumpėnai); *Man patinka vyšnias nagrinėti (išiminėti kauliukus)* (Skirsnemunė) (LKŽe). Toliau pr. **atanaige*, lie. *naigýti* ir lie. *naginti*, matyt, sietini su pr. **nagis* „titnagas“, kurio ankstesnė reikšmė yra *„negyvas daiktas (akmuo), panašus į nagą (kanopą)“ (plačiau Mažiulis 2013: 625). Dėl *-ai-* ir *-a-* šaknyje plg. lie. *naigi* „nagi“ (Alovė, Nemunaitis, Garliava) – buvusioje jotvingių teritorijoje ir lie. *nagi* LKŽ(e). Matyt, galima atstatyti pr. **atanaige* apytikslę reikšmę „draskyti, plėšyti (nagomis ar nagais)“; priešdėlis *ato-* < pr. **ata-* gretintinas su priešdėliu lie. *ata-* (*at-* variantu, vartotu šiaurės rytų Aukštaitijoje, plg. *atã-minė*, *atã-nešė* ir kt.).

bite „bitė“ nom. sg.; kitur paliudytas *bitte* E 787 (**bitē*); žodis žinomas tik baltų: lie. *bìtė* (ir *bitìs*), la. *bite* „t. p.“ (Mažiulis 2013: 81).

galei nom. pl. (**galei*) „galingi, stiprūs“, kitur nepaliudytas, frazėje *galei ragai* reiškia „galingi ragai“; nom. sg. būtų **gals* „galingas, stiprus“, iš **galas* – plg. atitinkamai pr. sg. *werts* III 87$_{18}$ „vertas“ (Mažiulis 1981: 324) ir pl. *wertei* III 55$_{5–6}$ „vertì“ su *-ei* = lie. *-i* < **-ie* < **-ei* (Mažiulis 2004: 54 ir literatūra).

leipen acc. sg. „liepą“, nom. sg. būtų *leipē* „liepa“, plg. pr. *lipe* E 601 [līpē] (Mažiulis 1981: 286), lie. dial. *líepė* „t. p.“ (Marcinkonys, Tverečius ir kt.), la. dial. *liẽpe* „t. p.“ (Mažiulis 2013: 552).

maian acc. sg. „maną“, paliudytas nom. sg. *mais* [majs] „manas“ I 13$_8$, acc. sg. *mayan* I 13$_{10}$, *mayien* II 13$_{10}$ [majan] „maną“ (Mažiulis 1989: 287).

mede acc. sg. atitinka pr. **medo* „medų“, paliudytas *meddo* E 391 [medu] (Mažiulis 1981: 288).

2 Sutrumpinimus žr. Mažiulis 2013.

meilan acc. sg. „mielą“, paliudytas *mijls* [mᵉīls] III 67₁₀ nom. sg. „mielas“ (Mažiulis 1981: 289). Su kuo tekste sietinas šis *meilan*, tegalima numanyti.

ne ftonais imper. 2 sg. „nestok(i)“; veiksmažodžio *stonais* imper. 2 sg. „stok(i)“ < pr. **stānais* paliudytos yra dalyvinės lytys *stānintei* „stovint, stovinčiai“ III 79₇, *stāninti* „t. p.“ III 81₇ (Mažiulis 2013: 879) ir priešdėlinės *postātwei* „pastoti, tapti“ III 63₁₆ < **pastātwei*, *po-stānai* „pastoja (tampa)“ III 49₃, iš kurių atitinkamai rekonstruojama **stā-nai* „stoja“, perdirbta iš senovinės (o kamienės) pr. *stā-na* „t. p.“ (Mažiulis 2013: 749). Dėl imperatyvo lyties žr. Rinkevičius 2015: 187–188.

picvffen acc. sg. yra **pi̯ausen* „pušį“, paliudytas *peuse* E 597 < **pi̯ausē* nom. sg. „pušis“ (Mažiulis 1981: 305).

po „po“ = *po* I 7₁₆, *pō* III 107₂ (Mažiulis 1981: 304).

pēda(i) „neša“ praes. 3 sg., paliudytas *pīdai* III 89₂₅ (Mažiulis 2013: 107).

Thaure voc. sg. „taure“, paliudytas *tauris* E 648 nom. sg. „tauras“ (Mažiulis 1981: 318).

wargan acc. sg. „piktą“, paliudytas *wargs* III 79₂₀ subst. nom. sg. „piktas“; frazėje *an[i] wede majan wargan* „nei nevedė manan piktan“ reiškia „nei mane supykdė“, plg. lie. *Ei kerėpla, nevesk piktuman* (žr. prie *wede*). Panašu, kad prūsiškoje frazėje irgi vartojamas iliatyvas (vidaus einamasis vietininkas). Kol kas tai atsargus spėjimas – juk prūsų kalboje būta keturių linksnių (Mažiulis 2004: 36). Lietuvių kalboje iliatyvas „vartojamas tik su judėjimą tiesiogiai ar perkeltine reikšme reiškiančiais veiksmažodžiais“ (Vladarskienė 2003: 48), ir tai tinka tiek čia pateiktai lietuviškai frazei, tiek aptariamai prūsiškai. Tad, matyt, neatmestina tokio linksnio galimybė ir prūsų kalboje.

ne wede „nevedė“ praet. 3 sg. frazėje *an[i] ne wede maian wargan* „nei nevedė manan piktan“, t. y. „nei mane supykdė“, plg. minėtą lie. frazeologizmą *Ei kerėpla, nevesk piktuman* (Želva, pateikta prie *vesti* LKŽe), t. y. „nesupykdyk“.

ʒaidjantê acc. sg. f < **zaidi̯antī̯an* part. praes. act. „žydinčią“ (nom. sg. būtų **zaidi̯anti* „žydinti“, formaliai = lie. **žaidžianti* f), kitur nepaliudytas, iš *i̯a* kamieno veiksmažodžio praes. 3 asm. **zāidi̯a* „žydi“ = lie. *žaĩdžia* – plg. pr. *gēide* „laukia“ III 85₉ < **gēidi̯a* (Mažiulis 1981: 285; 2004: 77) = lie. *geĩdžia* „trokšta, labai laukia“ (Rinkevičius 2015: 182–183).

Tik kruopščiai nustačius žodžių formas ir reikšmes toliau galima skaityti ir interpretuoti patį tekstą. Iš principo galima pritarti S. Keslerio ir S. Mosmano atliktai paraidinei žodžių ir viso teksto intrepretacijai – suskirstymui į šešias eilutes (Kessler, Mossman 2013: 523 ir 524). Negalėčiau pritarti šių autorių daugelio žodžių rekonstrukcijai ir viso teksto vertimui (žr. jų teksto lietuvišką vertimą Lemeškin 2019: 268), neatitinkančiam prūsiško teksto. I. Lemeškino rekonstrukcija (Lemeškin 2019: 287) daug geresnė, bet dėl kai kurių žodžių klaidingo interpretavimo vertimas iš dalies atitinka originalą. Šio autoriaus pateikiama etnografinė medžiaga ir apeiginių tekstų pavyzdžiai savaime yra vertingi, bet šiam tekstui suprasti vargu ar naudingi. Visai nekorektiška (nefilologinė, greičiau ideologinė) yra R. Kregždžio rekonstrukcija. O išvados, kad prūsiškas tekstelis esąs „Biblijos, šv. Bernardo Klerviečio veikalų ir bažnytinių giesmių“ parafrazė, kad jis atspindi krikščioniškos dogmatikos sklaidą ir kad jo „naratyvas nesusijęs su ikikrikščioniškuoju baltų tautų kultūriniu paveldu“ (Kregždys 2023: 125), yra tiesiog iš piršto laužtos. Apskritai stebina aptariamų autorių savavališkas prūsiškų tekstų ir žodžių (nors jie ne vienu atveju yra tikslintini) traktavimas: taip nesielgė joks rimtas jų tyrėjas (kaip R. Trautmanas, J. Endzelynas, V. Mažiulis ir kiti). Mažiulis ne kartą yra sakęs, kokie yra prūsiškų žodžių ar tekstų skaitymo svarbiausi principai (cituoju iš atminties): 1) kuo mažiau taisyti (autentiška, netaisyta teksto grafika yra patikimesnė negu taisyta); 2) taisant pirmiausia atsižvelgti į galimus apsirikimus bei klaidas dėl raidžių panašumo; 3) o kai žodis nelabai aiškus ar iškraipytas užrašant, pirmiausia dera remtis lietuvių ir latvių kalbų faktais. Taip pat svarbus prūsų tekstų grafikai suprasti ir interpretuoti yra Endzelyno straipsnis „Prūsų tekstų grafika“ (*Prūšu tekstu grafika* – Endzelīns 1980: 211–233).

Audronė Kaukienė ir Dalia Jakulytė taip pat yra bandžiusios rekonstruoti ir išversti tekstą, ir joms tai iš dalies pavyko korektiškiau nei S. Kesleriui ir S. Mosmanui ar R. Kregždžiui. Pagirtina, kad autorės nustatė, jog Kretos prūsiškas tekstas yra parašytas pietine Pamedės (arba Elbingo) tarme (ten pat: 50). Jos patikslino kai kuriuos žodžius, nors dalies jų formų ar reikšmių nesuprato. Pavyzdžiui, pr. *atonaige* jos siejo su la. *naigāt* „siekti, trokšti“ (Kaukienė, Jakulytė 2015: 43). Tai lyg ir geresnis pasirinkimas nei išvardytų autorių, bet liko nepaaiškintas nei prūsiškojo ir latviškojo žodžių ryšys, nei prūsiškojo žodžio reikšmė tekste, nors forma buvo tiksliai nustatyta:

„*Atonaige* ir *wede* turėtų būti tos pačios formos veiksmažodžiai“ (ten pat: 49). Taigi ir šių dviejų autorių prūsiško teksto vertimas nėra pakankamai tikslus.

Apskritai Kretos prūsiško tekstelio esami vertimai dėl savavališkų žodžių rekonstrukcijų tarpusavyje gerokai skiriasi. Nepaisant to, net ir tokie perskaitymo bandymai gali kažkiek padėti suvokti teksto prasmę.

Šiame straipsnyje remiamasi V. Rinkevičiaus patikslintu teksto perrašu (Rinkevičius 2015: 20), tik žodis *am* pataisytas į *ani* ir paskutinė eilutė *acha peda bete medde* – į *aka[i] pēda[i] bitē meddu*. Filme V. Rinkevičius taip pat yra korektiškai atpasakojęs aiškią teksto turinio dalį (Rinkevičius 2023: 9.39–9.51 min.). Verčiant irgi remiamasi V. Rinkevičiaus pateikta Kretos prūsiško teksto turinio interpretacija, kuri, šio straipsnio autoriaus nuomone, yra pati patikimiausia iš visų čia minėtų.

Teksto rekonstrukcija

Atōnaige majan meilan
An(i) ne wedē majan wārgan.
Tāure, ne stonais po pjausen
Abdulenāi galei ragai.
Stonais po leīpen zaidjantjan
Acka[i] pēda[i] bitē meddu.

Pažodinis teksto vertimas

Atnagino [apdraskė (?)] mano mielą
Nei nevedė manan piktan [mane supykdė].
Taure, nestok(i) po pušimi –
Apdyla galingi ragai.
Stok(i) po liepe žydinčia –
[Korio] akiai neša bitė medų.

Kaip matome, išskyrus pirmąją eilutę, kurios realijos šiek tiek numanomos arba ją reikia versti kitaip, aptariamasis prūsiškas tekstas aiškus, parašytas vaizdinga prūsų kalba. Balsu skaitant, galima suprasti, jog tai poetinis tekstas. Nors jis užrašytas keturiomis eilutėmis, bet iš pasvirų brūkšnių akivaizdu, kad suskaidytas į tris dalis. Balsu skaitant, susidaro įspūdis, kad tai šešių eilučių tekstas – galbūt eilėraštis. Šešias teksto eilutes galima skirti ir pagal prasmę, ir pagal metrą, kaip jas suskirstė pirmosios publikacijos autoriai (Kessler, Mossman 2013: 524). Nerimuotas eilutes sudaro keturpėdžiai chorėjai. Būtent tokiais chorėjais filme (9.16–9.28 min.) tekstą skaito ir prūsistas Vytautas Rinkevičius. Skaitant pagal metrą, galima suvokti, kad ne visų prūsiškų žodžių numanomas gramatinis kirtis sutampa su metriniu kirčiu, kaip ir lietuvių dainose bei lietuvių poetų kūriniuose. Prisimintina, kad lietuvių poezijoje chorėjas pradėtas vartoti XVII a. (žr. *chorėjas* VLEe). O čia juk XV a. pradžia!

I. Lemeškinas mano, jog Kretos prūsiško teksto autorius galėjęs būti „Prahos husitas prūsas Petras Turnau, apsilankęs Kretoje 1422 metais“ (Lemeškin 2014: 139–140). Paminėtini šio prūso gyvenimo faktai: gimė 1390 Tolkemitoje (Varmėje), sudegintas ant laužo 1425 metais Udenheime (dab. Filipsburgas [Philippsburg], Badenas-Viurtembergas, Vokietija, plačiau žr. ten pat 152–158). Atsižvelgdamas į kito prūsų raštijos atstovo, vokiečio dominikono iš Tolkemitos (Varmėje) vardo Simon Grunau lietuvinimą Simonas Grūnavas, vartotą Mažiulio (Mažiulis 1966: 31), šį aptariamojo prūsiško teksto spėjamą autorių prūsą siūlyčiau lietuvinti Petras Tùrnavas.

Kaip jau sakyta, 1440-ieji, matyt, yra nuorašo metai. Galima pritarti nuomonei, kad perrašinėtojas veikiausiai šiek tiek iškraipė kai kuriuos prūsiško teksto žodžius, dėl to dabar ne taip paprasta jį perskaityti (plg. Lemeškin 2014: 139; 2019: 244). Šis tekstas sukurtas greičiausiai po Žalgirio mūšio, silpstant Kryžiuočių ordinui ir jo autoritetui. Toliau keltina hipotezė, kad smunkančio Ordino situacija galėjo pažadinti kai kurių šviesesnių prūsų tautinį sąmoningumą. Tokiomis sąlygomis turėjo atsirasti prūsų šviesuolių, bandančių kurti prūsų kalba tekstus, aktualius patiems prūsams. Taigi Kretos prūsiškas tekstas galėjo būti atsiradęs tarp 1410 ir 1422 metų. Jo spėjamam autoriui Prahos husitui, prūsui Petrui Turnavui pavyzdžiu galėjo būti čekų husitai, branginę savo kalbą ir jautę neprielankumą vokiečiams.

Kretos prūsiško teksto autorius buvo raštingas prūsas, be abejo, mokėjęs ne vieną kalbą: vokiečių, lotynų ir pan. Dėl to jis ir gebėjo parašyti tokį tekstą. Kad tai greičiausiai eilėraštis, rodytų chorėjo metras. Bet mitologinės figūros, kiti tautosakiniai elementai priartina šį tekstą prie apeiginių. Todėl, matyt, pareikšta nuomonė, kad tai galėtų būti apeiginis folklorinis tekstas (Rinkevičius 2023: 9.35–9.37 min.).

Tekstą sudaro kelios dalys, išskirtinos pagal prasmę: pirmojoje (ji kol kas nelabai aiški) kalbama apie „mielą“, kurį, matyt, apdraskė tauras, ir suvaldytą pyktį; antrojoje kreipiamasi į patį taurą, jis raginamas stovėti ne po pušimi, o po liepa; ir galiausiai minima bitė, nešanti medų į korio akį. Mitologinės teksto figūros – tauras, liepa, bitė – žinomos iš kitų tautosakos ir istorinių tekstų. Vilniaus įkūrimo pasakojime taurą nukauna valdovas Gediminas. Sovijaus mito herojų sugelia bitės

(kaip ir dievą Telepinų garsiajame hatų Telepinaus mite, užrašytame hetitų, Mažiulis 2001: 74). Žydinti liepa baltų mitologijoje – vieno iš pasaulio medžių įvaizdis. Tekste priešinami du medžiai – pušis ir liepa: po pušimi tauras raginamas nestoti, po liepa stoti (Rinkevičius 2023: 9.39–9.51 min.). Matome, kad visos teksto figūros susijusios su baltų mitologija. Neįtikėtina, kad jų nepastebėjo R. Kregždys, kapitalinio veikalo *Baltų mitologemų žodynas* (išleisti du tomai) autorius. Išsamiau prūsiško tekstelio realijas galėtų patyrinėti baltų mitologijos žinovai.

Dėl originalumo, poetiškumo ir baltų mitologijos realijų Kretos tekstelio vertė ypatinga. Šis prūsiškas tekstas greta Bazelio dvieilio šiandien mums yra antras nedidelis langelis į autentišką prūsų tautos dvasinį pasaulį. Dėl teksto turinio ir metrikos galutinai nebūtų galima teigti, kad tai vien apeiginis kūrinys. Atlikus viso teksto vertimą, tarsi atrodo, jog tebuvo užrašytos tik kelios didesnio prūsiško teksto eilutės, galbūt jo pabaiga.

O bendra išvada būtų tokia: tai originalus, pakankamai gerai užrašytas, vertingiausias ir meniškiausias prūsiškas tekstas iš visų dabar žinomų. Kai kurie jo kalbos faktai (*leipē*, *ata-*, galbūt ir iliatyvo vartojimas) atitinka rytų Lietuvos tarmių ypatybes. Todėl būtina jį toliau tirti įvairiais atžvilgiais ir išsiaiškinti, kas ne visai aišku. Tikėtina, kad panašių prūsiškų tekstų dar bus rasta ateityje.

LITERATŪRA

Dini 2019 = Pietro Umberto Dini. *Baltų kalbų lyginamoji istorija*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2019.

Endzelīns 1956 = Jānis Endzelīns. *Latvijas PRS vietvārdi*, I. Rīga, Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība, 1956.

Endzelīns 1980 = Jānis Endzelīns. *Darbu izlase*, III.2. Rīga, 1980.

Fraenkel 1962 = Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. Band I. Heidelberg, Winter, 1962.

Kaukienė, Jakulytė 2015 = Audronė Kaukienė, Dalia Jakulytė. *Stonais po leipen zaidiantẽ*: kitokia XV a. baltiško teksto interpretacija. *Res Humanitariae*, XVII. Klaipėda, 2015.

Kazakėnaitė 2003 = Ernesta Kazakėnaitė. Seniausi baltiški tekstai. Filmas. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Baltistikos katedra, 2023, prieiga internetu: https://www.youtube.com/watch?v=-c5EyXSNJMA <žiūrėta 2025-10-01>.

Kessler, Mossman, 2013 = Stephan Kessler, Stephen Mossman. Ein Fund aus dem Jahre 1440: Ein bisher unbekannter Text in einer baltischen Sprache. *Archivum Lithuanicum*, t. 15. Vilnius, 2013.

Kregždys 2023 = Rolandas Kregždys. Kretos pėdsako filologinė analizė. *Baltu filoloģija*, t. 32 (1/2). Rīga, 2023.

Lemeškin 2014 = Ilja Lemeškin. Petrus Wickerau vs. Petrus Turnau: Kretos pėdsako autorystės klausimu. *Baltistica*, XLIX(1), 2014.

Lemeškinas 2019 = Ilja Lemeškin. *Lithuanica aliter*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2019.

LKŽe = *Lietuvių kalbos žodynas*. Elektroninė versija, prieiga internetu: http://www.lkz.lt/.

Mažiulis 1966 = Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai*. Vilnius: Mintis, 1966.

Mažiulis 1981 = V. Mažiulis. *Prūsų kalbos paminklai*, II. Vilnius, Mokslas, 1981.

Mažiulis 2001 = V. Mažiulis. *Pasaulio tautų kalbos*. Vilnius, Gimtasis žodis.

Mažiulis 2004 = V. Mažiulis. *Prūsų kalbos istorinė gramatika*. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2004.

Mažiulis 2013 = V. Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*. Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2013.

Pakerys 2021 = Notes on the Old Prussian Cretan inscription. *III Starptautiskais baltistu kongress „Baltu valodas laikā un telpā" (Lātvijas Universitāte, 2021. gada 13.–15. oktobris): Referātu tēzes*. Rīga, 2021.

Rinkevičius 2015 = Vytautas Rinkevičius. *Prūsistikos pagrindai*. Vilnius, Vilniaus universitetas, 2015.

Rinkevičius 2020 = V. Rinkevičius. Lithuanica an Baltica Aliter? *Knygotyra*, t. 74. Vilnius, 2020.

Rinkevičius 2023 = V. Rinkevičius. Prūsų kalbos pėdsakai. Filmas. Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto Baltistikos katedra, 2023, prieiga internetu: https://www.youtube.com/watch?v=X6b4TG-QlUo.

Vladarskienė 2003 = Rasuolė Vladarskienė. Iliatyvo vartojimas dabartinėje lietuvių kalboje. *Kalbos kultūra*, t. 76. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.

VLEe = *Visuotinė lietuviškoji enciklopedija*. Elektroninė versija, prieiga internatu: https://www.vle.lt/.

ON THE CRETAN PRUSSIAN TEXT

Vidas GARLIAUSKAS

This article examines a recently discovered four-line Prussian inscription from 1440, found at the end of a copy of Paul of Venices Latin treatise Logica parva. It provides a detailed philological analysis of all its words, offers a literal translation, and presents an interpretation based on that translation. Additionally, some words and phrases are compared with earlier interpretations by other scholars. The text notes similarities between the forms in this Prussian inscription and several East Aukštaitija dialect forms. The author suggests that it is a Prussian poem, likely written between 1410 and 1422, consisting of six trochaic lines and featuring characters from Baltic mythology. The first line hints at vague realities, indicating it may be a fragment of a longer piece, possibly its ending. It is recommended to Lithuanianise the suspected author, who is of Prussian origin and identified as the Prussian Hussite, Petras Tùrnavas. The Cretan Prussian text serves as an important original artefact of the Prussian language.

Vilniaus Abraomo Kulviečio klasikinė gimnazija
Gedvydžių g. 8, 06306 Vilnius
lituanistas@gmail.com

TAUTOS KULTŪROS ISTORIJOS LOBYNAS

Lina LEPARSKIENĖ

Šiais metais minime Lietuvių tautosakos archyvo devyniasdešimtmetį. Tiek XX a. antroje pusėje, tiek XXI a. šis aruodas buvo ir tebėra intensyviai pildomas kompleksinių ir asmeninių ekspedicijų medžiaga, gyvenimo pasakojimais, tautinių bendruomenių folkloru, Lietuvos laisvės kovų medžiaga, o pastaraisiais metais – ir asmeniniuose archyvuose saugotais dainų sąsiuviniais, atminimų albumėliais, mėgėjiškais garso bei vaizdo įrašais[1]*. Ši sukaktis skatina prisiminti Lietuvių tautosakos archyvo istoriją, o galbūt ir prisidėti prie pagrindinės lietuvių folkloro saugyklos, jau sukaupusios daugiau nei du milijonus kūrinių, aruodų pildymo*[2]*. Tokia proga įpareigoja dar kartą prisiminti archyvą kūrusį, jo veiklas organizavusį ir strategavusį iškilų XX a. lietuvių tautosakininką ir etnologą Joną Balį.*

1935 m. liepos 6 dieną Lietuvos Respublikos Prezidentas „Vyriausybės žiniose“ paskelbė „Tautosakai tvarkyti įstatymą“, kuriuo buvo įsteigtas Lietuvių tautosakos archyvas – Švietimo ministerijai pavaldi įstaiga, organizuojanti tautosakos rinkimą, tvarkymą ir leidybą. Jis radosi reorganizavus 1930–1935 m Vytauto Didžiojo universiteto (iki 1930 m. Lietuvos universiteto) Humanitariniame fakultete veikusią Tautosakos komisiją bei 1934 m. prie Švietimo ministerijos sudarytą, bet tik devynis mėnesius gyvavusią Komisiją tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti. Taip Lietuva pasivijo kitas Baltijos šalis, kurios tokiais tautosakos centrais ėmė rūpintis gerokai anksčiau[3].

Archyvo vadovu buvo paskirtas filosofijos mokslų daktaras dr. Jonas Balys, vos dvidešimt šešerių metų Vienos universitete apsigynęs disertaciją apie šamanizmą Malakoje ir Indonezijoje (vok. *Der Shamanismus in Malakka und Indonesian*). Pirmasis archyvo gyvavimo dešimtmetis neatsiejamas nuo šios asmenybės, iš esmės tai buvo J. Balio projektas, atitikęs tarpukario visuomenės lūkesčius ir kultūros politikos strategiją. Patriotiškai nusiteikusio tautininko nuostatos atsispindi jaunalietuvių leidinyje „Jaunoji karta“ paskelbtame straipsnyje „Mūsų tautosaka“:

> Ne veltui sakoma, jog iš darbų pažinsi žmogų, o iš jos kūrybos pažinsi tautą. Tautosaka yra tos tautos kultūros istorija. Ji padeda pažinti tautos dvasią, jos pobūdį ir ypatybes, parodo tautos kūrybinius pajėgumus ir padeda pažinti jos praeitį. Kurdami naujas kultūrinės vertybes, mes turime susigyventi su ta aplinka, kurioje norime dirbti, surasti tuos pradus, kuriais remdamiesi galėsime statyti naujus rūmus, pažinti tą dirvą, kurioje auga mūsų kultūros šaknys. Tautosaka yra daugiau negu liaudies dailioji literatūra: ji yra kartu ir jos kultūros istorija, psichologija ir filosofija (Balys 1938: 131–132).

Netrukus per spaudą ir radiją visuomenė pradėta raginti įsitraukti į folkloro rinkimo darbą, o valstybė įsipareigojo šią veiklą remti. Kraštotyros draugijų, pavienių entuziastų, mokytojų ir moksleivių dėka vos per penkerius archyvo veiklos metus buvo sukaupta beveik pusė milijono

Nepriklausomoje Lietuvoje mintis steigti mokslinį folkloristikos centrą brendo Lietuvos universiteto (nuo 1930 m. Vytauto Didžiojo universitetas) Humanitarinių mokslų fakulteto profesūros galvose. Nuo 1930 m. iki 1935 m. prie šio fakulteto veikė Švietimo ministerijos patvirtinta Tautosakos komisija, kurią iš pradžių sudarė prof. Vincas Krėvė-Mickevičius, prof. Mykolas Biržiška ir Balys Sruoga. Jos rūpesčiu pradėtas leisti serijinis leidinys „Mūsų tautosaka“, kuriame paskelbta daug tautosakos rinkinių ir rinkinukų, etnografinių kaimo gyvenimo ir papročių aprašymų, mokslo darbų. 1934 m. prie Švietimo ministerijos buvo sudaryta devynis mėnesius gyvavusi Komisija tautos melodijoms rinkti ir tvarkyti, į kurią įėjo Kultūros reikalų departamento direktorius Antanas Juška, kompozitorius Stasys Šimkus ir Zenonas Slavinskas (vėliau – Slaviūnas), kuriam patikėtos komisijos sekretoriaus, reikalų vedėjo ir fonografuotojo pareigos. Ji labiausiai rūpinosi melodijų rinkimu (šio darbo skatinimui skirtos nemenkos lėšos) bei tiksliu jų užrašymu – tam įsigyti du fonografai. Melodijų rinkėjams planuota rengti kursus, surašyti instrukcijas. Tai įgyvendino Lietuvių tautosakos archyvas (Daugirdaitė 2015: 25–42).

1 Daug naujo surinkta 2024 m. paskelbus akciją „Ilgai atminčiai“, kuria visuomenė kviesta pasidalinti su Tautosakos archyvu asmeniniuose, šeimos archyvuose saugoma medžiaga.

2 2025 m. Lietuvių tautosakos archyve saugoma apie 9700 rinkinių, juose – daugiau kaip 2 milijonai kūrinių. Pirmieji garso įrašai į volelius buvo įrašyti 1908 m., į plokšteles – 1935 m., į magnetines juostas – 1952 m., pirmieji vaizdo įrašai – 1995 m.

3 Seniausias tautosakos archyvas įkurtas Suomių literatūros draugijos 1831 m., vėliau tokie centrai atsirado Švedijoje, XX a. pradžioje Danijoje, Norvegijoje, Vokietijoje. Baltijos valstybėse tautosakos archyvai įsteigti panašiu metu: Latvijoje – 1924, Estijoje – 1927, Lietuvoje – 1935 metais (Pagal Vyksna 2014: 166).

Lietuvių mokslo draugija 1907–1939 m. vykdė plačią šviečiamąją, paveldosauginę, kraštotyrinę, leidybinę veiklą. Draugija skatino savo narius rinkti tautosaką bei aukoti draugijos archyvui asmeninius, namų bibliotekose saugomus dokumentus. Taip draugijos kolekcijoje atsirado visas Jono Basanavičiaus ir Petro Vileišio rankraštinis bei knygų paveldas. Gautieji rinkiniai buvo numeruojami, pildoma inventorinė knyga. Didžioji šios kolekcijos dalis – 1269 tautosakos rinkiniai (daugiau nei 50 000 psl., 82 000 tautosakos vnt.), užrašyti XIX a.–XX a. pirmoje pusėje, išgyveno draugijos persikraustymus, okupacijas, Vilniaus potvynius etc. 2013 m. šie rinkiniai kartu su Vilniaus universiteto bibliotekoje saugomais Lietuvos mokslo draugijos dokumentais įtraukti į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ nacionalinį registrą kaip nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektas. Jie svarbūs ne tik folkloristams, bet ir XIX a. tyrinėtojams, besidomintiems idėjų istorija ir lietuviškosios savimonės raida. Tarp svarbiausiųjų rinkinių – J. Basanavičiaus, Simono Daukanto, Antano Baranausko, Motiejaus Valančiaus, Gabrielės Petkevičaitės-Bitės, Juozo Tumo-Vaižganto, Lauryno Ivinskio ir kt. užrašytos tautosakos rankraščiai.

tautosakos kūrinių[4]. Archyvo veiklą J. Balys siekė grįsti moksliniais principais, lietuvišką medžiagą bei jos tyrimus integruoti į Vakarų šalių folkloristikos studijas. Daug dėmesio buvo skiriama tautosakos kūriniams sisteminti (jie pradėti skirstyti į žanrus, jų anotacijos verčiamos į užsienio kalbas). Archyvuojant pasitelktos modernios to meto techninės priemonės: garso įrašams – fonografai, taip pat fotoaparatas ir filmavimo aparatūra[5]. Archyvo darbuotojai, kurie kaimuose nuolat rinko tautosaką, įvairiose Lietuvos vietose ir okupuotame Vilniaus krašte buvo buriami nuolatiniai bendradarbiai-korespondentai, jiems rengti kursai, už atliktą darbą mokamos premijos. Piniginis atlygis paskatino į šį darbą įsitraukti ne vieną entuziastą.

Kaune Švietimo ministerija Tautosakos archyvą įkurdino buvusiame Jono Mačiulio-Maironio bute Muziejaus gatvėje (poetas čia gyveno nuo 1910 m.), išnuomojusi didesnę buto dalį iš poeto sesers Marcelės. Po metų ten pat buvo įkurtas Maironio muziejus. Pasak Jadvygos Čiurlionytės, 1937 m. šifruodama archyve garso įrašus, už lango ji matydavo vaismedžių sodą (Čiurlionytė 2006: 270). Viename kambaryje veikė savotiška tautos atminties įamžinimo laboratorija: jame buvo profesionaliai įrašinėjami ekspedicijose atrasti geriausi tautosakos pateikėjai. Jų atvykimas į Kauną derintas su Švietimo ministerija, savivaldybėmis ir viršaičiais, buvo padengiamos kelionės ir apgyvendinimo išlaidos. Tautosakos archyve iki šiol saugomas albumas su šių žmonių portretais. Tarp jų – aukštaitišku kostiumu ir moderniai stilizuotu nuometu pasipuošusi jauna mokytoja Emilija Zaukaitė-Kuzavinienė, atvykusi iš Šiaurės Lietuvos vietoj įrašams pakviestos mamos Elenos Zaukienės, atlikti jos dainų[6]. E. Zaukaitės-Kuzavinienės portretas publikuotas ir minėtame straipsnyje „Jaunojoje kartoje“, kur ji pristatoma kaip sektinas pavyzdys patriotiškai nusiteikusiam jaunimui: „visos jaunalietuvės turėtų išsimokyti savo motinų dainas“.

1939-aisiais archyvas tapo naujai įkurto Lituanistikos instituto dalimi ir sudarė atskirą jo skyrių. Tais metais, atgavus Vilniaus kraštą, šis institutas buvo perkeltas į sostinę ir įkurdintas Petro Vileišio rūmų ansamblyje, kur tebeveikė Lietuvių mokytojų „Ryto“ draugija ir Lietuvių mokslo draugija. Tuomet lietuvių tautosakos archyvo fondą papildė įspūdingi ankstesnių kartų darbo vaisiai – Lietuvių mokslo draugijos rinkiniai. J. Balys Tautosakos archyvui vadovavo iki pat 1944 m., o užėjus antrajai sovietų okupacijai, pasitraukė į Vakarus.

Svarbu prisiminti, kad 1944 m., su šeima traukdamasis iš Lietuvos, J. Balys viename iš lagaminų vežėsi ir tautosakinės medžiagos nuorašus. Vėliau jais rėmėsi, rengdamas etnologijos šaltinių publikacijas bei rašydamas mokslinius straipsnius, supažindinusius su lietuvių tautosaka tarptautinę mokslo bendruomenę. Tai prisiminė 1994 m., gavęs Nacionalinę Jono Basanavičiaus premiją (pats atvykti į Lietuvą jau negalėjo, tad atsiuntė padėkos kalbos garso įrašą):

> Karo metu iš lėktuvų krentant bomboms, į slėptuvę tempdavau savo mieguistus vaikus ir tą lagaminėlį su tautosakos rankraščiais. Per baisųjį 1944 metų lapkričio 27 dienos bombardavimą britų lėktuvai sunaikino seno ir gražaus Freiburgo visą centrą. Padegamoji fosforo bomba pramušė stogą ir įkrito į mūsų salkutę, kurią išnuomojo mums vokietė, kai jai daviau gerą gabalą iš Lietuvos atsivežtų rūkytų lašinių. Tą naktį žuvo trylika iš apie tris šimtai penkiasdešimt lietuvių pabėgėlių. Taigi, turėjome laimę, išlikome gyvi mažo namelio rūsyje, ir sunkiai tampyti rankraščiai išliko nesunaikinti bombų ir ugnies. Tai laikau didžiausiu savo gyvenimo pasiekimu. Visokie teoretiniai samprotavimai straipsniuose ir knygose, parašytose vėliau, yra jau antraeilės reikšmės. Ir jų nebūtų buvę, jeigu nebūčiau atvežęs atrinktinės medžiagos.

4 1940 m. septintame „Tautosakos darbų“ tome nurodoma, kad archyvo rankraščiuose ir plokštelėse sukaupti 442 048 tautosakos vienetai.

5 Tai minima Lietuvių tautosakos archyvo tarybos posėdžio protokole „Apie 100 metų lietuviško šokio“. Deja, filmuota medžiaga neišliko. Protokoluose užsimenama, kad dar planuota įsigyti pianiną melodijoms tikrinti bei patefoną, tačiau tam neskirta lėšų. Plačiau žr. Aleksynas 2005: 191, 194.

6 Plačiau žr. Kadžytė 2013: 320–325.

J. Balys darbo kabinete. 1964 m. „Spaudos fondo“ fotolaboratorijos nuotrauka.
Saugoma Maironio lietuvių literatūros muziejuje

J. Balys gimė 1909 m. liepos 2 d. Kupiškio valsčiuje, Krasnavo vienkiemyje. Mokėsi Kupiškio progimnazijoje. 1928 m. baigė Panevėžio mokytojų seminariją, kurioje vadovavo Tautotyros ir senienų rinkimo draugijai, kurios garbės nariai buvo mokytojai Petras Būtėnas ir Jurgis Elisonas, aktyvūs tautosakos rinkėjai. Kauno, Graco, Vienos universitetuose J. Balys studijavo etnologiją, folkloristiką ir istoriją. 1933 m. Vienoje jam suteiktas daktaro laipsnis, vėliau stažavosi ir Helsinkio universitete. Dirbo Vytauto Didžiojo universitete vyresniuoju asistentu (Laurinkienė 1999: 65). Nuo 1935 iki 1944 m. vadovavo Lietuvių tautosakos archyvui, 1942 m. tapo Vilniaus universiteto Tautotyros katedros vedėju. 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Iki 1945 m. Freiburge dirbo Vokiečių liaudies dainų archyve (*Deutsches Volksliederarchiv*) asistentu, 1946–1948 m. – Tautosakos ir etnologijos profesorium Baltijos universitete Hamburge.

1948 m. apsigyveno JAV ir pradėjo dirbti Blumingtone, Indianos universitete, Tautosakos institute, kur dėstė Baltijos tautų liaudies kultūrą bei rusų folklorą. Taip pat dirbo Arkties instituto (*Arctic Institut of Nord America*) moksliniu bendradarbiu. 1964–1967 m. vadovavo Lituanistikos institutui.

Kaip Baltijos šalių specialistas Vašingtone darbavosi ir Kongreso bibliotekoje, Slavistikos ir Rytų Europos skyriuje. Gyvendamas emigracijoje, nuolat rengė mokslines lietuvių tautosakos publikacijas bei tyrimus, rinko Amerikos lietuvių folklorą (Repšienė 1993). J. Balys parengė ir išleido 35 knygas, paskelbė apie 700 straipsnių iš folkloristikos ir etnologijos srities, tarp jų – JAV leistos „Lietuvių enciklopedijos“ straipsnius etnologijos, mitologijos ir kt. temomis.

Lietuvoje jo nuopelnai 1994 m. buvo įvertinti Nacionaline Jono Basanavičiaus premija, 1999 m. – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino IV laipsnio ordinu, 1998–2004 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas išleido Ritos Repšienės parengtą jo „Raštų“ penkiatomį. Mirė 2011 m., sulaukęs 102 metų, palaidotas Montičelo kapinėse, Šarlotesvilyje (Virdžinijos valstijoje).

1945 m. J. Balys gavo darbą Vokiečių liaudies dainų archyve Freiburge, vėliau dėstė Hamburge įkurtame Baltijos universitete, tad į Jungtines Amerikos Valstijas atvyko jau kaip žinomas mokslininkas. Žymaus amerikiečių folkloristo Stito Tompsono (Stith Thompson) pastangomis, Blumingtone buvo įdarbintas Indianos universiteto Tautosakos institute, kur įsitraukė į pasakų tipų rodyklės kūrimo darbus. Būtent S. Tompsonas paskatino jį rinkti Amerikoje gyvenančių lietuvių folklorą[7]. J. Balys atsiminimuose mini nelengvus ir kupinus nuotykių pirmuosius ekspedicijų metus:

> Jo [Stito Tompsono – L. L.] rūpesčiu gavau ir pašalpos keliauti po kraštą: vienais metais 400 dol., kitais – 500 dol. Universitetas paskolino kaspininį rekorderį, kuris tada dar buvo gana gramozdiškas ir sunkus (apie 20 kg), o kaspinai ant metalinių špulių, tad irgi gana sunkūs ir greit trūkstą, nes buvo popieriniai, tik viena pusė padengta plonu plieno sluoksniu. Tik vėliau atsirado plastikiniai kaspinai ir špulės, paskum kasetės ir vėliausiai – video (vaizdajuostės). Skaičiau laikraštyje, kad vienas tautosakos rinkėjas (jo pavardės neatsimenu), besitampydamas su sunkiu rekorderiu, gavo širdies ataką ir mirė. Man pasisekė geriau, nors nelengva buvo keliauti traukiniais ir autobusais su nemaža našta, nes automobilio tada dar neturėjau.
>
> Mane dažnai pristatydavo kaip „daktarą“. Padainavusios moterėlės kai kada pradėdavo pasakoti apie savo ligas ir prašyti patarimų. Turėjau aiškintis, kad aš ne tos rūšies daktaras ir ligų negydau. Prašiau mane pristatinėti kaip „profesorių iš Indianos“. Beje, Amerikos lietuviai „profesorium“ vadina savo parapijos vargoninką, kuris moko giedoti bažnytinį chorą. Tačiau vis tiek „profesorius“ man buvo patogesnis titulas, negu „daktaras“, kuris negydo (Balys 1991).

Per ilgus metus sukauptas knygas, rankraščius, fonogramas ir paties sukurtą tautosakos archyvą J. Balys iš pradžių perdavė Amerikos lietuvių kultūros archyvo muziejui Putname, kur 1981-aisiais, jo iniciatyva, buvo įrengtas „Tautosakos kambarys“. O 2013 m., bendradarbiaujant su minėtojo archyvo pirmininke dr. Mirga Girniuvienė ir jos vyru dr. Ramūnu Girniumi, J. Balio asmeniniai daiktai ir archyvas buvo perduoti Lietuvai ir atgabenti į Lietuvių literatūros ir tautosakos institutą[8], kuriame jau buvo saugomos 1949–1951 m. J. Balio iš Amerikos lietuvių užrašytos tautosakos įrašų kopijos (jas 2010 m. Lietuvai perdavė Kongreso bibliotekos Amerikos gyvojo folkloro centro Liaudies muzikos archyvas). Tačiau šįkart per Atlantą dideliame konteineryje perplukdytas bei sunkvežimiu iki instituto atgabentas siuntinys įgavo ir simbolinę reikšmę: kartu atkeliavę asmeniniai mokslininko daiktai bei korespondencija tarsi sugrąžino Lietuvių tautosakos archyvo įkūrėją ir pasaulinio lygio folkloristą į gimtinę, kurios jis niekada nebeaplankė.

J. Balio daiktai įkurdinti Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto „Tautosakos kambaryje“, kuriame primenami folkloristikai atsidėjusių asmenybių darbai ir nuopelnai. Juk didžioji Tautosakos archyve saugomų rinkinių dalis yra susijusi su konkrečiais asmenimis, jų įdirbiu, tad kiekvienas juose įrašytas vardas yra lietuvių folkloristikos istorijos dalis.

7 Plačiau apie J. Balio veiklą emigracijoje žr. Repšienė 1993: 11–22; Nakienė 2022: 24–38.

8 J. Balio fondą sudaro rankraščiai (61 aplankas), korespondencija (180 aplankų), tautosakos rankraščiai (12 rinkinių), nuotraukos (du albumai), garso įrašai (54 vnt.). Plačiau žr. Žarskienė 2013: 315–320.

LITERATŪRA:

Aleksynas 2005 = Kostas Aleksynas. Lietuvių tautosakos archyvo tarybos posėdžių protokolai. *Tautosakos darbai*, 2005, t. XXX, p. 191–212.

Balys 1938 = Balys J. Mūsų tautosaka. *Jaunoji karta*, 1938, Nr. 7.

Balys 1991 = Balys J. Mūsų tautosaka už vandenyno. *Lietuvių balsas,* 1991, Nr. 25 (128).

Čiurlionytė 2006 = *Jadvyga Čiurlionytė*, sudarė ir parengė Laima Burkšaitienė. Vilnius: Lietuvos muzikos ir teatro akademija, 2006.

Daugirdaitė 2015 = Daugirdaitė Vilma. Folkloristika nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940): istorijos metmenys. Tautosakos darbai 50, 2015, p. 25–42.

Kadžytė 2016 = Gražina Kadžytė. Tautosakos medus, nulašėjęs per 7 kartas. *Tautosakos darbai*, 2013, t. XLVI, p. 320–325.

Laurinkienė 1999: 65 = Nijolė Laurinkienė. Tautosakos vertės kriterijai ir jos tyrimo metodai Jono Balio darbuose: [J. Baliui 90]. *Tautosakos darbai*, 1999, t. X (XVII), p. 65–74.

Nakienė 2022 = Austė Nakienė. „Miniatiūrinės Lietuvos“ tyrimai. Tautosakos rinkimo ekspedicijos JAV lietuvių gyvenamose vietose. *Būdas*, 2022, Nr. 6, p. 24–38.

Repšienė 1993 = Rita Repšienė. Jono Balio tautosakinė veikla nuo 1944 iki 1990 metų, *Tautosakos darbai*, 1993, t. II (IX), p. 11–22.

Vyksna 2014: 166 = Mara Vyksna. Latvių tautosakos archyvas laikams keičiantis. *Tautosakos darbai*, 2014, t. 47, p. 166–180.

Žarskienė 2016 = Rūta Žarskienė. Jono Balio archyvas jau Lietuvoje. *Tautosakos Darbai*, 2013, T. 46, p. 315–320.

THE TREASURY OF NATIONAL CULTURE HISTORY

Lina LEPARSKIENĖ

The Lithuanian Folklore Archive marks its 90th anniversary. We honour its first director, ethnologist Dr Jonas Balys. Under his leadership, approximately half a million folklore pieces were collected, organised, published, and analysed using the most advanced methods of the 20th century. The Lithuanian material also gained recognition for comparative analysis. After the Soviet occupation in 1945, Balys left Lithuania and continued his scholarly work in Germany, eventually moving to the United States. There, he gathered folklore from Lithuanian emigrants in America and published collections and studies on Lithuanian customs and folklore. In 2013, his personal archive was returned from the US to Lithuania, where it is now housed at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. This institution maintains and expands the Folklore Archive, actively collecting and researching folklore materials while training specialists in the field.

„AŠ MUZIKĄ JAUČIU PER MŪSŲ TAUTINĖS DAINOS SKAMBESĮ“.
POKALBIS SU MUZIKOLOGU VACLOVU JUODPUSIU

Lietuvių liaudies dainų metams

Siuvėjo Petro ir Bronislavos Juodpusių šeimoje Kapėnuose (Mažeikių rajonas) 1938 m. gimusiam Vaclovui Juodpusiui teko išgyventi namų gaisrą Svirkančiuose, karą, plaučių ligas, našlaičio dalią. Mirus tėvui, kartu su dviem broliais išėjo į pasaulį ir nuolat buvo lydimas tautinės dainos skambėjimo. Po studijų LTSR valstybinėje konservatorijoje (dabar – Lietuvos muzikos ir teatro akademija) muzikologas visą savo gyvenimą siejo tiek su profesionalia, tiek su etnine muzika, svariai prisidėjo rengiant „Lietuvių liaudies dainynus“, kitas tautosakos publikacijas. 1961–1967 m. dirbo tuometinio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto vyr. laborantu, Fonogramų kabineto vedėju, dalyvavo kompleksinėse ekspedicijose, daugelį metų bičiuliškai talkino žymiam tautosakos rinkėjui Jurgiui Dovydaičiui. Iš viso muzikologas užrašė ir iššifravo apie 4 000 lietuvių liaudies dainų, pasakų dainuojamųjų intarpų melodijų, garsų pamėgdžiojimų. Dirbdamas Lietuvos radijuje ir televizijoje, rengė laidų ciklus apie liaudies dainų rinkėjus, puoselėtojus ir atlikėjus, rašė etnomuzikologinius straipsnius, harmonizavo lietuvių liaudies dainas.

Pokalbyje atkuriamas XX a. 7 dešimtmečio Lietuvių kalbos ir literatūros instituto gyvenimas, prisimenamas ne vienas jau išėjusios kartos tautosakininkas. Kalbino Lina Leparskienė, pokalbyje taip pat dalyvavo Gražina Kadžytė ir Austė Nakienė.

■ *Jūsų gyvenimo kelias susijęs su klasikine muzika, tačiau profesionalios veiklos pradžioje teko daug dirbti tautosakos srityje. Septintajame XX a. dešimtmetyje įsidarbinote tuometiniame Lietuvių kalbos ir literatūros institute, Tautosakos sektoriuje. Kaip likimas jus čia atvedė?*

Muzika man tapo galimybe išsigelbėti nuo tarnavimo tarybinėje kariuomenėje. Dar Viekšniuose mokydamasis devintoje klasėje suvokiau, kad, norėdamas išvengti nemielos tarnybos, turiu pabandyti stoti į Klaipėdos muzikos mokyklą. Pasitaikė taip, kad mano mamos pusbrolio žmona vežė į Klaipėdos turgų kopūstus. Įsiprašiau į sunkvežimį ir, sėdėdamas ant kopūstų galvų, visą naktį dardėjau į Klaipėdą, kuri tada buvo griuvėsių miestas. Aš juk tik kaimo bernelis, nežinojau, nė kur ieškoti tos muzikos mokyklos! O ji buvo netoli dabartinio Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Klaipėdos fakulteto pastato, toje pačioje gatvėje, kur prieškariu veikė Švedijos ambasada, tad nuo turgaus – geras gabalas kelio. Pasiklausiu vietinių praeivių, paeinu nurodyta kryptimi porą šimtų metrų ir, kad neprarasčiau orientacijos, sugrįžtu, tada paeinu jau keturis šimtus metrų ir vėl sugrįžtu. Taip vaikštinėdamas per pusdienį susiradau muzikos mokyklos pastatą ir palikau stojimo pareiškimą. Egzaminai buvo numatyti gal po savaitės. Į juos jau vykau traukiniu: iš Viekšnių į Mažeikius, o iš ten per Latvijos Priekulę, per Kretingą – į Klaipėdą. Egzaminai vyko kelias dienas, o priėmimo komisijai vadovavo direktoriaus pavaduotojas Klemensas Griauzdė[1]. Labai jaudinausi, nes dar neturėjau nei šešiolikos metų (tik šešiolikmečiai galėjo mokytis toje mokykloje), nei charakteristikos, kurios man neišdavė Viekšnių vidurinės mokyklos vadovybė, nes norėjo, kad ten baigčiau mokyklą. Tačiau mane išgelbėjo Viekšnių muzikos mokytojo Vinco Deniušio[2] (tos pačios Stasio Šimkaus laikų Klaipėdos muzikos mokyklos-konservatorijos auklėtinio) parengimas – puikiai mokėjau muzikos teoriją, tonacijas, žinojau visus prieraktinius ženklus, be to, pūčiau skudučius Viekšnių vidurinės mokyklos ansamblyje, su juo dalyvavau Akmenės rajono dainų šventėse. Tad mane noriai priėmė mokytis į obojaus klasę, ir taip prasidėjo savarankiškas gyvenimas su muzika.

1957 m. su pagyrimu baigęs muzikos mokyklą, kartu su panevėžiečiu Broniumi Kutavičiumi stojau į tuometinę LTSR valstybinę konservatoriją. Abu svajojome apie kompozicijos studijas, bet

1 Klemensas Griáuzdė (1905–1983) – dirigentas, kompozitorius, chorų vadovas.

2 Vincas Deniušis (1903–1978) – muzikos mokytojas, orkestro ir choro dirigentas, pokario metais Viekšnių (Mažeikių r.) vidurinėje mokykloje dėstė muziką ir dainavimą, vadovavo moksleivių chorams ir orkestrams. 2003 m. Viekšnių muzikos mokykla pavadinta Viekšnių V. Deniušio meno mokykla.

Vaclovas Juodpusis, Vanda Barauskienė ir Klimas Viščinis tautosakos ekspedicijoje kalbina Oną Petrevičienę (Žeimelis, Pakruojo r.). 1965 m. Kazio Grigo nuotrauka. Saugoma Lietuvių tautosakos archyve

jis pasirinko muzikos teoriją, o aš rizikavau stoti studijuoti kompoziciją. Nebuvome priimti. Bet aš suspėjau žaibiškai persiorientuoti ir išlaikiau egzaminus stoti į muzikos teoriją. Mano studijų vadovu tapo nuo Klaipėdos laikų pažįstamas K. Griauzdė, su kuriuo išlikome gerais bičiuliais. Jo nurodymu (ir jo patariamas), privalėjau perskaityti įvairiausią lietuvišką muzikos literatūrą, susipažinti su lietuvių tautinių dainų leidiniais ir visa tai aptarti kassavaitiniuose susitikimuose. Tad greitai tapau ne teoretiku, o muzikos istoriku.

Gyvenau butą netoli Konservatorijos turėjusių žydų šeimoje. Mano šeimininkė Ida Dektor niekad neišleisdavo į paskaitas be arbatos su sumuštiniu. Ją ir jos vyrą Adolfą Kantoną (dirbusį Kultūros ministerijoje finansininku) prisimenu kaip tėvus. Kadangi tuo metu neturėjau jokio materialinio pamato, teko ieškotis darbo. Privačiai mokiau muzikos, perrašinėjau natas, o 1959 m. gruodžio mėnesį įsidarbinau Lietuvos radijo muzikos redakcijoje. Vėliau sužinojau, kad Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sektoriui reikalingas laborantas, galintis transponuoti dainas, jas perrašyti. Taip pamažu užsikabinau ir įsigyvenau į tautosakos reikalus, kurie buvo malonūs širdžiai, o baigęs konservatoriją gavau čia paskyrimą.

Paskyrimai būdavo dalinami pagal institucijų pageidavimus, ar tai reiškia, kad institutas Jūsų prašė?

Prašyti prašė, ir skirstymo metu buvo atėjęs Ambraziejus Jonynas, bet jis nieko negalėjo padaryti, kai skirstymo komisija nutarė mane išsiųsti į Šiaulių muzikos mokyklą. Vyko savotiškas turgus. Vis dėlto Tautosakos sektoriuje turbūt buvo įtakingų partinių žmonių, nes jau po dienos buvau iškviestas į Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministeriją, kur man išrašė naują paskyrimą. Taip tapau instituto Fonogramų kabineto vedėju su 88 rublių atlyginimu.

Gal tuo paskyrimu rūpinosi tuometinis instituto direktorius Kostas Korsakas?

Ne. Tokiais dalykais jis nesirūpino. Aš tik atsimenu, kaip jis sustabdė Tautosakos sektoriaus planuose numatyto „Žemaičių dainų“ rinkinio leidimą. Posėdyje svarstant planus, jis atsistojo ir pažėrė teiginį, esą Amerikoje į Suvienytų Nacijų (dab. Jungtinių Tautų) organizaciją kreipėsi žemaičiai, norėdami atsiskirti nuo Tarybų Sąjungos. Todėl, pasak jo, tokio rinkinio išleidimas būtų lyg įrodymas, kad Žemaitija egzistuoja, o institutas palaiko jos siekius. Nežinau, iš kur jis tokią informaciją ištraukė, o mes iki šiol neturime solidaus žemaičių dainų rinkinio...

Kokiomis nuotaikomis gyveno institutas, kai pradėjote dirbti? Kas dar iš to laiko įsiminė?

Korsakas, žinoma, buvo caras. Tiesiogiai bendravo tik su viršūnėmis, o su eiliniais darbuotojais

M. Vaitulevičiūtė ir V. Juodpusis su dainininke Rože Jasutyte bei pasakotoju ir muzikantu Domu Jasučiu (Pakamaniai, Akmenės r.). 1964 m. K. Grigo nuotrauka. Saugoma Lietuvių tautosakos archyve

palaikė ryšį tik per Adelę Seselskytę. Institute buvo įtakingų su partija susijusių žmonių. Antai Vandos Barauskienės (vėliau – Misevičienė) vyras buvo Liaudies kontrolės komiteto pirmininkas, tai atsimenu, kaip rytais ją į darbą atveždavo tarnybinis automobilis numeriu LIT 007.

Kai atėjau dirbti, pastebėjau, kad nebuvo sutarimo tarp muzikantų ir literatų, nes literatai neišmanė muzikinio rašto. Tik Leonardas Sauka turėjo muzikinį išprusimą. Dėl to sunkiai kelią skynėsi ne tik dainynas, bet ir kiti dainuojamosios tautosakos leidiniai. Apmaudi tų nesutarimų pasekmė ta, kad pirmųjų 8 dainyno tomų melodijos liko atskirtos nuo teksto[3]. Atsimenu, Julius Juzeliūnas[4] sakydavo, kad jam nereikia tekstų, užtenka tik melodijų. Tačiau juk taip sugriaunama dainos visuma, viskas išblaškoma! Laimė, tautosakininkai susivokė, ir ilgainiui dainų tekstai pradėti spausdinti greta melodijų, pateikiant visą informaciją apie pateikėjus, užrašytojus, melodijos šifruotojus.

Kas tuomet vadovavo tautosakos sektoriui – Antanas Mockus ar Ambraziejus Jonynas?

Ambraziejus Jonynas, nes Mockus jau buvo išdangintas.[5] Tautosakos sektoriuje dirbo Norbertas Vėlius, Bronė Kazlauskienė, Elena Mažulienė, Bronislava Kerbelytė, Kazys Grigas, Klimas Višinis, V. Barauskienė (Misevičienė), Pranė Jokimaitienė. Įėjęs į centrinį pastatą, kur dabar biblioteka, tarsi matau, kas kur sėdi ir ką dirba. Beje, pradėjęs dirbti, dar susipažinau su Emiliu Kraštinaičiu[6], kuris perdavė man globoti Fonogramų kabinetą ir dingo. Apie šį Mažosios Lietuvos kultūros veikėją nemažai yra rašęs profesorius Domas Kaunas. Atsimenu ir lietuvių mokslo draugijos mohikaną kraštotyrininką Juozą Aidulį[7], ne kartą, nors ir retai, institute matydavau Zenoną Slaviūną, Stasį Paliulį, kurio parengtai monografijai „Lietuvių liaudies instrumentinė muzika“ ir

3 Pirmuose aštuoniuose Lietuvių liaudies dainyno tomuose melodijos pateikiamos knygos gale. Nuo 1997 m. melodijos skelbiamos prie dainų tekstų.

4 Kompozitorius Julius Juzeliūnas (1916–2001) tyrė lietuvių muzikinį folklorą (parengė jo klasifikavimo sistemą pagal melodijų atraminius tonus), daugelį metų buvo Lietuvių liaudies dainyno redakcinės komisijos narys.

5 Antanas Mockus (1918–1995) 1953–1958 m. vadovavo Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Tautosakos sektoriui. K. Korsako atleistas iš darbo 1959 m.

6 Lietuvininkas Ernstas Emilis Kraštináitis (1903–1983) – vienas iš pirmosios lietuvių gramatikos vertėjų ir rengėjų spaudai, iššifravęs J. Bretkūno Biblijos vertimo ir Pretorijaus Prūsų Lietuvos istorijos rankraščius. Ilgą laiką dirbęs ir gyvenęs Klaipėdoje, į Vilnių persikėlė 1939 m., naciams prisijungus Klaipėdos kraštą. 1947 m. dirbo Lietuvių kalbos instituto direktoriaus padėjėju, o susijungus Lietuvių kalbos ir literatūros institutams, tapo vyriausiuoju laborantu.

7 Vilniaus krašto tautosakos rinkėjas Juozas Gaidulis (Aidulis) (1910–1983) priklausė Lietuvių mokslo draugijai, vėliau buvo aktyvus Lietuvos TRS paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos narys. Lietuvių tautosakos archyve saugoma daugiau kaip 11 tūkstančių jo surinktų kūrinių.

1964 m. gintai disertacijai teko rašyti instituto atsiliepimą.

Iš tų mohikanų, menančių Lietuvių mokslo draugijos laikus, turėjote susitikti ir su legendiniu bibliotekininku Pranu Razmuku[8]?

Nuolat su juo bendravau. Jis manim pasitikėjo, daug pasakodavo apie Joną Basanavičių, ne kartą buvo nusivedęs į sujauktą Vileišių rūmų pastogę, iki sutemų naršėme ir apžiūrinėjome ten sudėtus daiktus, visokius popierius, leidinius. Gal jis buvo įsitikinęs, kad ten gali būti jam svarbių dokumentų?

Ar kas nors iš tautosakininkų prisimindavo ilgametį Lietuvių tautosakos archyvo vadovą Joną Balį?

Deja, stengėsi jo neminėti. Sovietiniais metais niekas nenorėjo girdėti, ką Amerikoje atsidūrę kultūrininkai yra nuveikę mūsų tautosakos labui.

Kokius darbus Jums teko dirbti institute?

Tai buvo mano jaunystės metai. Institutas man buvo tapęs kone antrais namais. Čia niekas nereguliavo, kur aš turiu eiti ir ką daryti, dirbau, kas buvo suplanuota, ir tuo mėgavausi. Iš pradžių darbavausi centrinių rūmų rūsyje, kur buvo Fonogramų kabinetas su gremėzdiškais juostiniais magnetofonais[9]. Vedžiau storą fonogramų registracijos žurnalą (rašiau tušu, kad neišbluktų). Kasmet iššifruodavau po kelis šimtus melodijų. Kaip tik tada „prakalbinau“ Lietuvos mokslo draugijos fonografą ir iššifravau kokį šimtą vaškiniuose voleliuose[10] įrašytų dainų. Buvo tokia dėžutė, juostelė, užmauni volelį, adatėlę prijungi prie garsiakalbio ir klausai. Išgirdau Vilniaus krašto dainų ne tik lietuvių, bet ir lenkų kalba. Nežinau, ar vėliau tuo fonografu dar kas nors naudojosi. Vėliau teko talkinti rengiant tautosakos leidinius. Tarp jų – trečiąjį ir penktąjį „Lietuvių tautosakos“ penkiatomio tomus. Kai buvo įsteigta Kraštotyros draugija (vėliau – Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugija), instituto tautosakininkai entuziastingai jungėsi į jų veiklą, dalyvavo kompleksinėse ekspedicijose, prisidėjo leidžiant atskiroms Lietuvos vietovėms skirtus leidinius: „Zervynos“ (1964), „Ignalinos kraštas“ (1966), „Dieveniškės“ (1968), „Gaidės ir Rimšės apylinkės“ (1969). Prie šių leidinių teko ir man nuoširdžiai pasidarbuoti, parengti melodijas, apibendrinti tose vietovėse surinktą dainuojamąją tautosaką. Talkinau ir profesorei Angelei Vyšniauskaitei, 1966 m. rengusiai leidinį „Lietuvių šeimos tradicijos“. Jame sugulė devynios dešimtys mano parengtų lietuvių liaudies dainų melodijų.

Ar į fonogramų kabinetą atvažiuodavo dainininkų?

O! Ir kokie dainininkai atvažiuodavo! Nežinau, kaip jie pajuto tos liaudies dainos svarbą. Pavyzdžiui, toks Jonas Stramkauskas iš Varėnos rajono Druckūnų kaimo vos nulaikė pieštuką rankoje, bet atvežė savo prirašytus kelis dainų tekstų sąsiuvinius. Visas jo dainas įrašiau į magnetofono juostą, parengiau apie jį ne vieną radijo ir televizijos laidą. Atsimenu, kaip sykį važiavau pas jį į Druckūnus, susitaręs su savaitraščio „Kalba Vilnius“ redakcija, kad prieš planuojamą radijo laidą išspausdins anonsinį straipsnelį. Nuvažiuoju, o jis, kieme pasiguldęs didžiulę pušį, skaptuoja kryžių. Pasirodo, žmona pasimirė, o jis daro kryžių jos kapui... Apie tai rašyti, žinoma, negalėjau, bet teberegiu jį prie to didžiulio kryžiaus... Iš Adutiškio atvažiuodavo Juzefa Turlienė, iš Palevenėlės – Aldona Katelytė-Žiūkienė, iš Zervynų – Genė Makselienė ir kiti dainininkai. Dvi iš G. Makselienės užrašytas dainas netrukus harmonizavau, ir jas mielai dainavo operos solistė Gražina Apanavičiūtė, pritariant „Sutartinės“ ansambliui, kitos operos solistės.

8 Bibliotekininkas Pranas Razmukas (1908–1994) visą gyvenimą skyrė Lietuvių mokslo draugijos turtui tvarkyti ir saugoti. Didžiąją gyvenimo dalį praleido Petro Vileišio rūmuose, kuriuose nuo 1932 m. veikė Lietuvių mokslo draugija, Vilniaus lietuvių komitetas, Lietuvių švietimo draugija „Rytas“. 1940 m. rugpjūtį oficialiai buvo paskirtas rūmų bei jų turto saugotoju. Visas Lietuvių mokslo draugijos turtas, asmeniniai Jono Basanavičiaus daiktai buvo perkelti į centrinių rūmų palėpę, v kartu su Mykolu Biržiška buvo įrengę svarbiausių dokumentų slaptavietę, kurią parodė tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę.

9 Pirmuosius juostinius magnetofonus institutas įsigijo 1958 m., nuo 8 deš. pabaigos ekspedicijose jau naudoti kasetiniai magnetofonai.

10 Lietuvių tautosakos archyvo fonotekoje saugomi seniausi Lietuvoje garso dokumentai – fonografo voleliai (LTRF v) ir fonografo plokštelių (LTRF pl) įrašai. Iš viso 1908–1949 m. Edisono fonografu buvo įrašyta 117 volelių. 1908–1909 m. Eduardas Volteris įrašė lietuvių liaudies dainų, skudučiais ir dūdmaišiu atliekamų melodijų rytų ir pietų Lietuvoje bei dabartinės Baltarusijos teritorijoje esančioje lietuviškoje saloje – Zieteloje. Didžioji jų dalis saugoma Berlyno fonogramų archyve ir tik 14 originalių volelių – Lietuvių tautosakos rankraštyno fonotekoje. 1909–1912 m. fonografo aparatu liaudies dainas įrašinėjo Jonas Basanavičius, o po jo mirties šią misiją tęsė Matas Untulis, įrašęs liaudies dainų iš Lydos, Švenčionių, Vilniaus-Trakų apskričių. Antrojo pasaulinio karo ir pokario metais liaudies dainas į volelius įrašinėjo Zenonas Slaviūnas ir Juozas Jurga (plačiau: https://archyvas.llti.lt/lt/).

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslininkų susitikimas su indų mokslininku, sanskrito tyrinėtoju prof. dr. Suničiu Kumaru Četerdžiu (Suniti Kumar Chatterji) iš Kalkutos. Pirmoje eilėje iš kairės stovi: Ambraziejus Jonynas, Adelė Seselskytė, Sunitis Kumaras Četerdžis, Leonardas Sauka, Jonas Kruopas; antroje eilėje iš kairės: keliautojas, antropologas Antanas Poška, Kostas Aleksynas, Vanda Barauskienė, Bronislava Kerbelytė, Genė Jurkėnienė, Bronė Kazlauskienė, Zigmantas Pocius; trečioje eilėje iš kairės: V. Juodpusis, Klimas Viščinis, Pranė Jokimaitienė, Zita Puteikienė. 1964 m. Jurgio Dovydaičio nuotrauka. Saugoma Lietuvių tautosakos archyve

Teko net Indijos Vedų atlikimą įrašinėti, kai, Antano Poškos atlydėtas, institute apsilankė žymusis sanskrito tyrinėtojas ir rašytojas Sunitis Kumaras Četerdžis iš Kalkutos[11]. Tą viešnagę primena nuotrauka, kur svečias su tautosakos sektoriaus žmonėmis nufotografuotas ant instituto laiptų.

Institutas rengdavo kompleksines ekspedicijas, Tautosakos archyve saugomose nuotraukose matau ir Jus. Gal plačiau papasakotumėt apie tuos lauko tyrimus.

Dar 1958 m. vasarą vaikščiojau po Dzūkiją, Vilkiautinio kaimą, netoli Liškiavos, rinkdamas dainas, o iki 1966 m. sudalyvavau dar vienuolikoje ekspedicijų bei išvykų. Institute didžiausias ekspedicijų entuziastas buvo Norbertas Vėlius! Kokį gerą darbą jis nuveikė, nuvažiuodamas anais sovietiniais laikais į Čiornaja Padina[12] kaimą ir tame Sibiro krašte užrašęs ne vieną šimtą lietuviškų dainų, kurias padainavo carizmo laikų tremtiniai – mūsų tautiečiai. Esu iššifravęs apie du šimtus ten užrašytų dainų melodijų.

Institutas turėjo tokį dengtą sunkvežimį, juo ir važiuodavome į ekspedicijas. Visas Latvijos pasienis išvaikščiotas – nuo pat Skuodo iki Rokiškio! Dalis jų organizuotos kartu su Latvijos institutu, po visko vykdavo aptarimai Kuršių Nerijoje, Bauskėje ar kitur. O man Latvija artima ir todėl, kad Ryga buvo motinos jaunystės miestas, jai teko tarnauti šeimininke pas vieną Rygos fotografą; buvo ir mane ten nuvežusi jau po 1950-ųjų, rodė visas įžymias Rygos vietas.

11 Žymus indų kalbininkas, rašytojas, sanskrito žinovas Sunitis Kumaras Četerdžis (Suniti Kumar Chatterji, 1890–1977) – Lietuvoje ir Latvijoje lankėsi 1964 ir 1966 m. 1968 m. išleido knygą „Baltai ir arijai“. Lietuvoje turėjo gerą bičiulį, keliautoją ir antropologą A. Pošką, su kuriuo susipažino Indijoje. Minimo garso įrašo Lietuvių tautosakos archyve aptikti nepavyko.

12 Čiorna Padina (Чёрная Падина, Čiornaja Padina), Černapadinė – kaimas Rusijoje, Saratovo srities Jeršovo rajone, kazachų stepėse. Kaimą įkūrė 1863–1864 m. sukilimo tremtinių šeimos iš įvairių Lietuvos vietų (daugiausia Utenos, Užpalių, Dusetų, mažiau Baisogalos, Švenčionių, Vilkaviškio apyl.). 1963 m. į Čiorna Padiną atvyko pirmoji lietuvių lingvistinė tautosakinė ekspedicija. 1988–1997 m. surengtos dar 6 Lietuvos mokslo ir kultūros darbuotojų ekspedicijos į šį kaimą.

Gal todėl susidomėjau lietuvių ir latvių tautosakos ryšiais[13], užsimezgė bičiulystė su Janiu Lycyčiu[14], Jekabu Vytuoliniu, kuris ragino rašyti disertaciją apie lietuvių ir latvių dainų ryšius. Su J. Lycyčiu susipažinome Pabaltijo muzikologų konferencijoje Rygoje, ir jis prasitarė turįs užrašęs apie šimtą lietuvių liaudies dainų. Paaiškėjo, kad jas užrašė kalėdamas Vorkutoj. Pasakojo, kaip, dirbdamas virtuvėje, stengdavosi savo tautiečiui ar lietuviui įpilti skalsesnį samtį viralo... Aš tas jo užrašytas lietuvių tautinių dainų melodijas perrašiau tušu ir perdaviau institutui. Po to jis man įdavė šešias harmonizuotas lietuvių liaudies dainas, kurias perrašiau ir padauginęs įteikiau Vilniaus B. Dvariono dešimtmetės muzikos mokyklos dainavimo mokytojai Laimai Domikaitei, pasirūpinusiai, kad jos būtų atliekamos. Ne kartą šie kūriniai skambėjo ir Stasio Vainiūno namuose minint Latvijos Nepriklausomybės dieną.

Vienos tokios pasienio ekspedicijos Akmenės rajone metu, berods 1964 metais, kartu su choreografe Marija Vaitulevičiūte užrašiau ir savo motinos Bronislavos Juodpusienės bei dėdės Jono Mozgerio dainas[15]. Jie mėgo dainuoti, o kai uždainuodavo – jų veidai nušvisdavo.

Jums teko nemažai bendrauti ir bendradarbiauti su legendiniu tautosakos rinkėju Jurgiu Dovydaičiu[16]*?*

Visos kraštotyros draugijos ekspedicijos vykdavo su J. Dovydaičiu. Sunku apsakyti, kiek kelių kartu su juo nueita! Jis mane žadindavo auštant, kad spėtume pakalbinti karvių melžti einančias moteris. Kai devintą ar dešimtą valandą rinkti tautosakos išeidavo likusieji ekspedicijos dalyviai, viskas jau mūsų buvo „nušienauta“. Ne visi žmonės leisdavosi antrą kartą kamantinėjami.

O institute tada jį nelabai vertino, laikė mėgėju. Pačiam teko girdėti, kaip B. Kerbelytė ir V. Barauskienė (vėliau Misevičienė) ne kartą žėrė priekaištus dėl netiksliai jo užrašomos tautosakos. Ši kritika jį labai skaudino bei paskatino įsigyti magnetofoną „Elfa“ ir viską įrašinėti į už rublį pirktas radijuje nurašytas magnetofono juostas. Tampydavosi jis su tuo didžiuliu magnetofonu po visą Lietuvą... Beje, niekas iki jo neišgirdo, kad ir pasakose dainuojama. Kadangi mes susibičiuliavome, J. Dovydaitis, sužinojęs, kad kuris nors pateikėjas seka pasaką su dainuojamais intarpais, kviesdavosi mane į pagalbą, kad savo ausimis išgirsčiau ir vietoje užfiksuočiau tuos dalykus natomis. „Lietuvių liaudies pasakų su dainuojamaisiais intarpais“ išėjo net keturios knygos, tačiau liko neįgyvendinta Dovydaičio svajonė išleisti jo surinktų Sūduvių dainų rinkinį, nes šiam sumanymui negavo finansinės paramos. Turbūt šis rinkinys taip ir guli tautosakos archyve.

Ar ekspedicijose susidurdavote su vadinama draudžiamąja tautosaka, partizanų dainomis?

Būdavo nurodymas tokių dainų nerašyti.

O jūs kaip darėt?

Jeigu dainuodavo, tai užrašydavom. O juk mano jaunystėje Svirkančių mokykloje net per šokius buvo uždainuojama, pritariant gitaromis, „Palinko liepa šalia kelio...“ Ji iki šiol tebeskamba mano atmintyje.

Iš instituto išėjote 1969 m., tačiau bendradarbiavimą, etnomuzikologinę veiklą tęsėte ir toliau. Rengėte radijo ir televizijos laidas, rašėte straipsnius.

Teko ruošti arba redaguoti lietuvių dainų melodijas tiek Lietuvių liaudies dainynui, tiek kitiems instituto leidiniams. Tais metais, kai išėjau, Tautosakos skyrių perkėlė į naujas patalpas pastate prie gatvės. Tarsi tapo patogiau dirbti, tačiau man jau norėjosi platesnės veiklos, ir kaip tik gavau pasiūlymą dirbti savaitraštyje „Kalba Vilnius“, suintensyvėjo veikla Lietuvos radijo redakcijoje, netrukus mane pervedė į televiziją, kur dirbau iki 1986 m. O radijo laidas rengiau beveik iki antrojo tūkstantmečio pabaigos.

Dar dirbdamas institute stengiausi sukurti laidą po kiekvienos tautosakinės ekspedicijos, bandydavau kviesti vieno ar kito rajono liaudies dainininkus, kad jie padainuotų, pamuzikuotų ar pašoktų studijoje. 1965 m. sumaniau Lietuvos radijo laidų ciklus „Lietuvių liaudies dainininkai, pasakoriai, muzikantai“ ir „Lietuvių tautosakos

13 1979 m. Pabaltijo muzikologų konferencijoje Rygoje skaitytas pranešimas apie Lietuvos ir Latvijos muzikinio folkloro ryšius (Juodpusis 2021: 251–259).

14 Janis Lycytis (Jānis Līcītis, 1913–1978) – latvių kompozitorius, domėjęsis Lietuvos muzikiniu folkloru. Surinko apie 150 lietuvių liaudies dainų, dalį jų harmonizavo, taip pat parašė variacijas fortepijonui lietuvių liaudies dainos „Sėdžiu po langeliu“ tema.

15 Garso įrašo šifras Lietuvių tautosakos fonotekoje LTRF MG 418, 419, tekstų rinkinio numeris LTR 3665.

16 Jurgis Dovydaitis (1907–2001) – žymus tautosakininkas, kraštotyrininkas, didžiąją savo gyvenimo dalį paskyręs tautosakai rinkti. Šią veiklą pradėjo daugiau kaip prieš 100 metų. 1924 metais sudarė savo gimtojo kaimo tautosakos rinkinį. 1998 m. visą turtingą savo archyvą perdavė Lietuvių literatūros ir tautosakos institutui, jo fonde yra 350 rankraščių, daugiau kaip 1200 magnetinių juostų, 800 foto juostelių, gausybė fotografijų.

V. Juodpusis ir Norbertas Vėlius fotografuoja tautosakos pateikėją Magdeleną Gricienę (Klykoliai, Akmenės r.). 1964 m. Nuotraukos autorius nežinomas. Saugoma Lietuvių tautosakos archyve

rinkėjai ir puoselėtojai“, turiu išsaugojęs visus jų tekstus. Man pasisekė įkalbinti radijo redakciją plėtoti šią temą tik po to, kai įsipareigojau parengti ir kelias laidas apie rusų liaudies dainas. Aptardamas garsiausias praeities asmenybes, liaudies dainų užrašinėtojus, surizikavau paruošti atskirą laidą apie Vincą Kudirką. Programų direktorius man pasakė, kad laida gera, ir V. Kudirkos citatos tinkamai parinktos, bet laidos nebus. Taip pat kartą į televiziją atvyko šokėjai, dainininkai ir muzikantai iš Kriokšlio, surengė čia gražiausią koncertą. Atsimenu, kad studija buvo išpuošta šiaudiniais sodais. Tai buvo nepaprastas įvykis, bet, matyt, per daug lietuviškas, nes vaizdo įrašą peržiūrėjęs „vyriausiasis redaktorius“ Jonas Januitis[17] transliacijos neleido.

Kaip jums kilo mintis rengti laidas apie liaudies dainininkus? Ekspedicijų patirtis, tiesioginis susitikimas su šiais žmonėmis jus įkvėpė?

17 Jonas Januitis (1925–2003) – žurnalistas, politinis veikėjas,1953–1987 m. ėjęs Lietuvos televizijos radijo komiteto pirmininko pareigas. Parašė autobiografinę knygą „Užvakar ir šiandien“ (1988), kurioje pasakoja apie darbą sovietmečiu, savo komunistinę veiklą.

Taip. Mačiau tuos žmones, kurie įdainavo šimtus dainų! Tos dainos man visą gyvenimą nuspalvino, per jas Lietuvą jaučiu, trokštu, kad jos skambėtų kiekviename koncerte. Beje, kiek vėliau (jau 1988 m.) ėmiausi temos „Kunigai – lietuvių tautosakos rinkėjai“. Adolfas Sabaliauskas, Antanas Juška, Pranas Bieliauskas, Teodoras Brazys – kiek jie surinko tautosakos, kiek dainų! Ir visos dainos buvo užrašytos su melodijomis! Kai Lietuvių tautosakos archyve anais tarybiniais laikais atsirado kunigo Vinco Birbilo užrašymų, aš, niekam nieko nesakęs, nuvažiavau į Griškabūdį, susiradau jį klebonijoje ir klausiausi jo gyvenimo pasakojimo, kartu išjausdamas visą patirtą vargą, kagėbistų persekiojimus, trukusius iki tol, kol kapinėse pasistatė sau antkapinį paminklą su mirties data. Nuo to karto, sakė, kagėbistai davė ramybę, nes pagalvojo, kad durnas. V. Birbilas man pasmuikavo, padovanojo keletą nuotraukų, o aš parengiau apie jį laidą minėtajam ciklui, iki šiol jį gyvai prisimenu ir visiems primenu.

Dirbdamas Lietuvos muzikų rėmimo fonde, ne vienerius metus dalyvavote jo rengiamuose festivaliuose „Druskininkų vasara su M. K. Čiurlioniu“. Dabar minimi jubiliejiniai Čiurlionio metai, į ką Jūs

labiausiai kreiptumėt dėmesį kalbėdamas apie šio kompozitoriaus palikimo sklaidą?

Visada siekiau, kad Druskininkų vasaros būtų su M. K. Čiurlioniu (o ne vasaros be M. K. Čiurlionio, kaip dabar dažnai pasitaiko). Mane domina ne tik M. K. Čiurlionis, bet ir čiurlioniška tematika kitų kompozitorių kūriniuose, parodanti jo minčių platumą ir paveikumą. Manau, kad ji pristatoma per mažai, per siaurai į tai žvelgiama. Antai, dar 1966 m. Benjaminas Alekna sukūrė simfoninį paveikslą „Requiem“ pagal M. K. Čiurlionio „Laidotuvių eiseną“ ir buvo už tai labai kritikuotas. Sukūrė ir „Žvilgsnį į M. K. Čiurlionį“ styginių kvartetui... Ar tai prisimename? Anatolijus Šenderovas sukūrė plačiai pagarsėjusį pjesių ciklą fortepijonui „M. K. Čiurlionio eskizai“. O kur dar Antanas Račiūnas, Stasys Vainiūnas, Vytautas Barkauskas, Giedrius Kuprevičius ir daugelis kitų čiurlioniškos tematikos kūrinių autorių... Gaila, kad pamirštami ir kiti mūsų kompozitoriai, tokie kaip Konstantinas Galkauskas, Juozas Naimontas, gimę tais pačiais 1875 metais, kaip ir M. K. Čiurlionis.

Po pastarosios Dainų šventės buvo girdėti priekaištų, kad programoje nebuvo Čiurlionio harmonizuotų dainų...

Galima diskutuoti. Bet ir perlenkta lazda dažniausiai lūžta.

Vykstant festivaliui „Druskininkų vasaros su M. K. Čiurlioniu“ visada būdavo rengiama ir liaudiška vakaronė „Girios aide“, ar tai Jūsų sumanymas?

Visur ieškojau ir ieškau būdų kalbėti apie mūsų tautosaką, rėmiau ir palaikiau bet kokį sumanymą, kaip skatinti tautinį meną. Buvau vienas šio festivalio koncepcijos kūrėjų ir konsultantas. O rengdamas, vesdamas tas vakarones, vis klausdavau ansamblių vadovų, kodėl jie vadinasi folkloriniais ansambliais, jei atliekamos gimtojo kaimo dainos. Man priimtinas ir išeivijoje išlikęs lietuviškas įvardijimas: „tautinio meno ansamblis“. Tik taip save vadino ir 1940 m. Vilniuje įsikūręs „Čiurlionio“ ansamblis. O užsieninio žodžio „folkloras“ nemėgstu nuo to laiko, kai dar dirbant institute iš Maskvos atvažiuodavo rusai folkloristai. Jie įtvirtino mūsų sąmonėje šį terminą ir diktavo, kaip ką daryti.

Šiemet minime liaudies dainų metus. Kas jums yra liaudies daina?

Vaikystėje kaimuose po darbų skambėdavo visos palaukės. Minėtas mamos brolis turėjo kuliamąją garo mašiną – iškūlus javus vienoj vietoj, nutempdavo ją pas kaimynus. Po tokių talkų visi susirinkdavo, vaišindavosi, dainuodavo. Ir mano mama buvo gera dainininkė. Deja, pokario metais jai vienai teko išauginti tris sūnus, nes tėvas anksti mirė po vieno pokario metų nutikimo. Kai prasidėjus trėmimams mano dėdę turėjo išvežti į Sibirą, geri žmonės jį įspėjo, ir šis dingo kaip į vandenį. Vieną dieną mūsų sodybą užgriuvo stribų armija ir, išsivarę tėvą, privertė jį daržinėje perkasti šiaudus, tikėdamiesi, kad ten ras besislepiantį dėdę. O tėvas sirgo džiova, vos judėjo. Šis įvykis išsėmė paskutines jėgas, ir netrukus jis mirė. Rūsčių gyvenimo sąlygų prislėgta mama beveik nustojo dainuoti, tik kai aš tąkart paprašiau, įdainavo tris liaudies dainas. Apskritai pokariu visas kaimas pritilo, dainavimas pamažu nyko... 1993 m., atrinkęs šimtą liaudies dainų apie motiną, išleidau rinkinį „Močiute motinėle“, kuris dedikuotas mano mamai atminti. Šešioms dešimtims jų kompozitorius Saulius Jonkus sukūrė aranžuotes fortepijonui, kad jas skambindami jaunieji pianistai dažniau pagalvotų apie brangiausią žmogų – Mamą. O suskambusi mūsų tautinės dainos melodija ar jos intonacija man suteikia didžiulį džiaugsmą – pasijuntu lietuviu esąs.

“I FEEL MUSIC THROUGH THE SOUND OF OUR NATIONAL SONG.” A CONVERSATION WITH MUSICOLOGIST VACLOVAS JUODPUSIS

For the Year of Lithuanian Folk Songs

Conversation with musicologist Vaclovas Juodpusis, an expert in folk creativity. In the 1960s, he served as a senior laboratory assistant at the Institute of Lithuanian Language and Literature, leading the Phonogram Cabinet. He participated in numerous expeditions and collaborated closely for many years with renowned folklore collector Jurgis Dovydaitis. Juodpusis documented and transcribed approximately 4,000 Lithuanian folk songs, including sung excerpts from tales, sound imitations, and diverse melodies. He contributed to two volumes of the Lithuanian Folk Song Anthology and other folklore publications. Later, at Lithuanian Radio and Television, he produced programmes about folklore collectors, promoters, and performers, and authored ethnomusicological articles. Interview by Lina Leparskienė.

„ŽELMENĮ KELIA ŽEMĖ, ŽMOGŲ – DARBAS“. KELI ŠTRICHAI BRONISLAVOS KERBELYTĖS MOKSLINEI BIOGRAFIJAI

90-osioms Profesorės gimimo metinėms

Radvilė RACĖNAITĖ

Profesorė, habilituota humanitarinių mokslų daktarė Bronislava Kerbelytė (1935–2024) yra viena iškiliausių XX a. II p.–XXI a. pr. Lietuvos folkloriščių, svariai prisidėjusi formuojant modernųjį tautosakos tyrimų mokslą teoriniu, metodologiniu ir praktiniu taikomuoju aspektais. Deja, iki jubiliejinės 90-ojo gimtadienio sukakties mokslininkei pritrūko kelių mėnesių. Gyvenimą suskliaudžiančios gimimo ir mirties datos ne tik chronologiškai įrėmina nueitą gyvenimo kelią, bet ir skatina atidžiau žvilgtelėti į tame folkloristikos kelyje įmintus gilius pėdsakus. Straipsnis skirtas trumpai pristatyti pagrindinius B. Kerbelytės mokslinės biografijos faktus ir aptarti svarbiausius jos mokslinės veiklos aspektus folkloristikos mokslo kontekste. Taip pat siekiama įvertinti kai kuriuos B. Kerbelytės akademinės, pedagoginės ir mokslo sklaidos ypatumus.

Reikšminiai žodžiai: B. Kerbelytė, folkloristika, slavistika, lietuvių pasakojamoji tautosaka, struktūrinė-semantinė tautosakos tekstų analizės ir aprašymo metodika.

2025 m. sausio 27-ąją iškili Lietuvos folkloristė ir pedagogė, profesorė, habilituota daktarė Bronislava Kerbelytė būtų minėjusi 90-ąjį jubiliejų. Mokslininkė turėjo minčių šią sukaktį pažymėti akademinėje aplinkoje, norėjo surengti savo knygų parodą[1]. Deja, lemtis tokius planus negailestingai pakoregavo – B. Kerbelytės gyvenimo siūlas nutrūko 2024 m. lapkričio 5 d.

Iki paskutiniųjų dienų ji išlaikė šviesią galvą, buvo savarankiška ir labai valinga, kiek galėdama stengėsi kryptingai darbuotis folkloristikos labui. Ilgametis atsidėjimas folkloristinei veiklai, noras skleisti ir populiarinti tradicinės kultūros žinią, atkaklus darbinių siekių įgyvendinimas buvo jos kasdienė maksima. Kaip viename pokalbyje sakė, „nuo ankstyvos vaikystės mama neleisdavo sėdėti rankas sudėjus ir spoksoti, liepdavo susirasti darbą ir iš karto jį gerai padaryti. Taip ir stengiuosi“[2].

Šios likimo taip, o ne kitaip sudėliotos gyvenimo datos skatina pamėginti trumpai apžvelgti B. Kerbelytės mokslinės biografijos svarbiausius etapus ir juos žyminčius nuveiktus darbus ne tik profesorės nueitojo gyvenimo kelio, bet ir kiek platesniame folkloristikos istorijos kontekste.

IŠ BRONISLAVOS KERBELYTĖS BIOGRAFIJOS

Trumpai prisiminkime B. Kerbelytės gyvenimo kelią. Ji gimė 1935 m. sausio 27 d. sename gatviniame Rečionių kaime (Ukmergės r.). Mokėsi Ukmergės 2-ojoje vidurinėje mokykloje. B. Kerbelytė anksti tapo našlaite, kiek galėdama, ją rėmė vyresnioji sesuo Alfonsa. Matyt, nuo jaunystės patirti sunkumai ir suformavo tvirtą mokslininkės charakterį ir supratimą, kad užsibrėžtų tikslų ji gali pasiekti tik pati, negailėdama pastangų ir darbo. 1953–1958 m. ji studijavo rusų filologiją ir folkloristiką Maskvos M. Lomonosovo universiteto Filologijos fakultete, kuriame veikė vienintelė tuometinėje Sovietų Sąjungoje Folkloristikos katedra. 1958 m. pradėjo dirbti Lietuvių kalbos

1 2025 m. sausio mėn. profesorės jubiliejui skirtą virtualią parodą „Pasakų išminties skleidėja Bronislava Kerbelytė“ internetinėje erdvėje surengė Lietuvos literatūros ir meno archyvas iš šiai atminties institucijai mokslininkės perduoto egodokumentinio rinkinio medžiagos. Parodoje pristatomos akimirkos iš asmeninio gyvenimo ir darbo Lietuvių kalbos ir literatūros institute, tautosakos rinkimo ekspedicijų Lietuvoje ir mokslinių išvykų užsienyje, kai kurios nuotraukos iliustruotos trumpomis pokalbių su B. Kerbelyte bei jos sudarytų knygų ištraukomis. Daugelis nuotraukose užfiksuotų kadrų viešai rodomi turbūt pirmą kartą. Parodą parengė Dokumentų tvarkymo ir apskaitos skyriaus vyriausioji archyvarė Armina Kavaliauskaitė, prieiga: https://virtualios-parodos.archyvai.lt/lt/virtualios-parodos-itraukios-istorijos/34/pasaku-isminties-skleideja-bronislava-kerbelyte/exh-416 <žiūrėta 2025-10-08>.

2 Balsys, Kerbelytė 2015: 222.

Iš kairės Alfonsa Kerbelytė (sesuo), Bronė Budnikaitė (pusseserė), B. Kerbelytė, Konstancija Kerbelienė (mama). Rečionių kaimas (Ukmergės r). 1948 m. Saugoma Lietuvos literatūros ir meno archyve (toliau – LLMA)

ir literatūros institute (nuo 1990 m. – Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) ir dirbo iki 2000 m. 1960–1963 m. buvo aspirantūroje, 1965 m. Vilniaus universitete apgynė filologijos mokslų kandidato (dabar – daktaro) disertaciją, skirtą lietuvių padavimams[3], o 1989 m. Rusijos Mokslų Akademijos M. Gorkio Pasaulinės literatūros institute – filologijos mokslų daktaro (dabar – humanitarinių mokslų habilituoto daktaro) disertaciją, skirtą pasakų struktūrų ir semantikos analizei[4]. Abiejų disertacijų pagrindu mokslininkė parengė ir publikavo po monografiją analogiškais pavadinimais (1970 m. ir 1991 m.)[5]. Apskritai per gyvenimą B. Kerbelytė išleido beveik trisdešimt įvairių knygų (tautosakos rinktinių ir mažesnės apimties rinkinių, chrestomatijų, monografijų, katalogų) ir paskelbė apie du šimtus mokslinių straipsnių įvairiuose Lietuvos ir užsienio mokslo žurnaluose lietuvių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų kalbomis[6]. Nuo 1996 iki 2010 m. ji dirbo Vytauto Didžiojo universiteto Etnologijos ir folkloristikos katedroje, 1999 m. jai buvo suteiktas profesoriaus vardas. Ji vadovavo ir nemažam būriui sėkmingai disertacijas apsigynusių doktorantų.

Pasidalinsiu keletu asmeninių prisiminimų apie profesorę. Su Bronislava Kerbelyte susipažinau Vytauto Didžiojo universitete, kur pasirinkau etnologijos ir folkloristikos studijas. Nuo 1990 m., beveik iškart po šio universiteto Kaune atkūrimo, čia pradėta formuoti etnologijos ir folkloristikos krypties studijų programa. Iš pradžių nemaža dalis dėstytojų važinėdavo iš Vilniaus. Šios katedros steigimo iniciatorius buvo prof. Norbertas Vėlius. Jis, matyt, ir prikalbino dirbti savo vilnietę bendradarbę iš Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto. Tuo metu, kai studijavau, profesorė dažniausiai į Kauną atvykdavo ankstyvais penktadienio rytais ir praleisdavo čia visą ilgą darbo dieną: skaitydavo paskaitas, dalyvaudavo katedros posėdžiuose, susitikdavo su pas ją kursinius ar baigiamuosius darbus rašiusiais studentais ir doktorantais. Atsiveždavo ir kokį nors savo rankraštį – jei rasdavo laisvą minutę, būtinai prie jo darbuodavosi.

B. Kerbelytė buvo mano magistrinio darbo ir daktaro disertacijos vadovė. Profesorė dalykiškai konsultuodavo, patardavo, nurodydavo retesnių tautosakos ar papročių pavyzdžių tiek iš lietuvių,

3 Kerbelytė 1965.

4 Pagal tuomet dar galiojusią sovietinę tvarką, antroji disertacija turėjo būti ginama ne gimtojoje šalyje, bet kitos sovietinės respublikos mokslo ir studijų centre, todėl ir mokslinis darbas turėjo būti parengtas rusų kalba, žr.. Кербелите 1989.

5 Kerbelytė 1970, Кербелите 1991.

6 Išsami B. Kerbelytės darbų bibliografija iki 2005 m. paskelbta žurnale „Tautosakos darbai“ (Korzonaitė, Šlekonytė 2005b), o 2005–2009 m. – žurnale „Res Humanitariae“ (Balsys 2010). Paskutiniųjų 15 metų B. Kerbelytės publikacijos dar nėra susistemintos ir laukia bibliografų dėmesio.

tiek iš kitų tautų folkloro, atkreipdavo dėmesį, kur dar trūksta mokslinės argumentacijos. Taip pat noriai skolindavo savo didelės asmeninės bibliotekos knygas, kai kurias ir padovanodavo[7].

B. Kerbelytė universitete dėstė įvairias tautosakos ir etnologijos disciplinas: „Folkloristikos teorija ir metodologija“, „Tautosakos poetika“, „Etnografinės medžiagos rinkimo pagrindai“, „Slavų tautosaka“, „Liaudies pasaka: struktūra, semantika, raida“, „Struktūrinė semantinė teksto analizė“[8], parengė keletą lauko tyrimų metodikai ir tautosakos poetikai skirtų mokomųjų leidinių[9].

B. Kerbelytė buvo reikli dėstytoja, rimto darbo tikėdavosi ir iš studentų. Bet mėgdavo ir pašmaikštauti. Štai savo doktorantams pamokomai sakydavo, kad tyrėjui svarbu ne tik gera galva, bet ir kietas užpakalis – kad nepavargtų sėdėdami prie rašomojo stalo. Ji, matyt, jautė universitetinio darbo prasmę, todėl, rengdamasi paskaitoms, įdėdavo daug širdies. Teko stebėti, kaip ypač daug ruošdavosi „Slavų tautosakos“ kursui, kurio seminarus aš, atlikdama doktorantams privalomą pedagoginę praktiką, turėjau vesti. Paskaitoms B. Kerbelytė pati versdavo į lietuvių kalbą tautosakos kūrinius iš kitų, daugiausia vakarų ir pietų slavų kalbų, kurių studentai nemokėjo. Kolegų užsienio folkloristų prašydavo atsiųsti tuomet dar sunkiai gaunamų tautosakos kūrinių garso įrašų, kurių klausydavome per paskaitas. Epinio žanro giesmes įdainuodavo ir profesorės vyras, folkloristas ir epo tradicijų tyrėjas, prof. Jurijus Novikovas. Pirmųjų B. Kerbelytės studentų ir doktorantų karta geriau ar blogiau, bet mokėjo rusų kalbą. Vėliau tokių buvo vis mažiau, todėl profesorė iš šiam kursui skirtų slavų tautosakos kūrinių vertimų sudarė ir paskelbė solidžios apimties „Slavų folkloro“ chrestomatiją[10].

SLAVISTIKOS IR RUSIJOS FOLKLORISTIKOS KONTEKSTAI

Populiarinti slavų tautosaką B. Kerbelytė siekė visą gyvenimą. Prieš porą metų ji publikavo nedidelės apimties rytų slavų (rusų, baltarusių, ukrainiečių) ir čekų užkalbėjimų rinkinį, kuriam tekstus taip pat išvertė pati[11]. Be to, labai vertino Sovietų Sąjungai teritoriškai priklausiusių Sibiro tautų tradicinę kultūrą dėl jos archajiškumo – dažnai ragindavo tipologinio paaiškinimo jau nebesuprantamiems lietuvių papročiams ar mitologiniams tikėjimams ieškoti būtent tokio geografiškai mums tolimo folkloro rinktinėse. Ji palaikė akademinius ryšius su jakutų ir altajiečių fokloristais, parengė keletą Eurazijos tautų mitams ir sakmėms bei epui skirtų rinkinių lietuvių kalba[12]. Verta pažymėti, kad juose dauguma tekstų versti ne iš autentiškų, o iš rusų kalba paskelbtų šaltinių. Taigi šie leidiniai pravartūs pirmajai pažinčiai su kitų kraštų sakytinėmis tradicijomis, o jau rimtesniems moksliniams tyrimams etnologinę medžiagą reiktų telktis iš pirminių šaltinių.

B. Kerbelytė išmanė ir Vakarų folkloristikos istoriją, o antrojoje gyvenimo pusėje, ypač po to, kai 1989 m. tapo Tarptautinės pasakojamosios tautosakos tyrėjų draugijos (*International Society for Folk Narrative Research – ISFNR*) ir 1990 m. Folkloro bičiulių (*Folklore Fellows*) draugijos Suomijoje nare, gana artimai bičiuliavosi su kai kuriais jos kartos užsienio folkloristais. Nuo jaunystės mokėjo vokiečių kalbą, o silpniau mokėtą anglų kalbą po 1990-ųjų savarankiškai pramoko tiek, kad galėjo ja skaityti pranešimus ir diskutuoti tarptautinėse konferencijose.

Vis dėlto natūralu, kad ir dėl gyvento laikotarpio, ir dėl pasirinktų rusų filologijos studijų Maskvoje, ji daugiau orientavosi į Rusijos, o ne Vakarų Europos ir JAV akademinę erdvę. Dėl atliktų lyginamųjų lietuvių ir slavų tautosakos tyrimų ją galima laikyti ir slavistikos mokslo atstove Lietuvoje. Kaip mokslininkė, ji susiformavo veikiama Rusijos folkloristikos mokyklos idėjinių nuostatų: yra minėjusi, kad universitete žavėjosi prof. Vladimiro Čičerovo rusų tautosakos paskaitomis, su didele pagarba prisimindavo savo dėstytoją folkloristę doc. Erną Pomerancevą[13]. Palankiai atsiliepdavo apie tautosakos poetikos tyrėjus Piotrą Bogatyriovą, Kirilą Čistovą, Aleksandrą Potebnią, Borisą Putilovą, Aleksandrą Veselovskį, – t. y. tuos autorius, kurie, jos nuomone, buvo „atidūs tekstams“[14]. Etnologijos ir mitologijos srityje ypač vertino Dmitrijaus Zelenino rytų slavų etnografijai skirtus darbus[15] ir Maskvos etnolingvistinės mokyklos ir jos pradininkų sutuoktinių Nikitos ir Svetlanos Tolstojų tyrimus

7 Gyvenimo pabaigoje nemažą mokslinių knygų rinkinį B. Kerbelytė dovanojo LMA Vrublevskių bibliotekai.
8 Apanavičius 2019: 153–162.
9 Kerbelytė 2005a, Kerbelytė 2005b.
10 Kerbelytė 2011b.
11 Kerbelytė 2022.
12 Kerbelytė 2015a, Kerbelytė 2016.
13 Korzonaitė, Šlekonytė 2005a, p. 295.
14 Balsys, Kerbelytė 2015: 219.
15 Зеленин 1991.

B. Kerbelytė su Maskvos universiteto studentais ekspedicijoje Karelijoje. Sėdi B. Kerbelytė (kairėje) ir L. [Astafjeva]. 2 eilėje iš kairės: E. Aleksandrovna (Folkloro katedros laborantė), J. Novikovas, S. Ožegova, J. Smirnovas. 1957 m. Saugoma LLMA

bei etnolingvistinės enciklopedijos „Slavų senienos“[16] daugiatomį.

Prisimindama savo studijų metus ir išklausytas įvairias folkloristikai skirtas disciplinas Vytauto Didžiojo universitete pirmuoju šios atkurtos aukštosios mokyklos veiklos dešimtmečiu, galiu konstatuoti, jog kai kurie dėstytojai iš tiesų per daug rėmėsi Rusijos folkloristų darbais ir per mažai įkontekstindavo tokius tyrimus bendroje XX a. pasaulinės folkloristikos panoramoje. Tai jokiu būdu nėra priekaištas atgimusio universiteto dėstytojams, kurių daugelis su didžiuliu entuziazmu įsijungė į pedagoginį darbą. Veikiau tai konstatavimas fakto, kad sovietinė okupacija užprogramavo ilgalaikės akademinės stokos situaciją, kuri dar kurį laiką buvo juntama ir atkurtoje Nepriklausomoje Lietuvoje, nes ypač viduriniosios ir vyresnės kartos tyrėjai neturėjo daug galimybių greitosiomis susipažinti su iš už geležinės uždangos išnirusia įvairiakalbe humanitarinių mokslų, jų teorijų, metodų ir tyrimų įvairove.

16 СД 1–5.

Kita vertus, po Rusijos invazijos į Ukrainą 2014 m. ir ypač po 2022 m. pradėtų plataus masto karo veiksmų, kai vėl itin akivaizdžiai išryškėjo Rusijos imperinis revanšizmas, kultūriniai ir akademiniai ryšiai su šia šalimi natūraliai ėmė silpti, o dabar ir visai nutrūko. Radosi ir naujas akstinas apmąstyti Rusijos kolonialistines strategijas, taikytas okupuotų tautų atžvilgiu nuo XVIII a. Manding, ir tyrėjų dėl archajiškumo vertintas Sibiro tautų folkloras toks išliko ne savaime, o būtent dėl ilgalaikių kolonijinės valdžios veiksmų, kai visų pirma naudotasi gamtiniais krašto ištekliais, o vietos žmonių gerove rūpintasi menkai arba siekta juos nutautinti, rusifikuoti ir taip išnaikinti prigimtinį identitetą bei tradicijas. Tad Sibire gyvavę archajiški tautosakiniai bei mitologiniai vaizdiniai galėjo išlikti ir dėl priverstinai stabdytos regiono modernizacijos, ir būti vidinės rezistencijos, kai siekiama išsaugoti tai, kas sava, išdava. Lietuvos folkloristų (o turbūt ir jų kolegų Vakarų pasaulyje) dar laukia priedermė postkolonializmo studijų kontekste apmąstyti Rusijos carinės, o vėliau sovietinės imperijos taikytą ideologinę humanitarinių mokslų kontrolę, tokias ideologemas kaip „rytų slavų folkloras“, kur rusų kalba ir tautosaka laikomos svarbiausiomis, mažųjų Sibiro tautų koncepciją, kitų tautų folkloro kūrinių priskyrimo rusų žodinei tradicijai atvejus[17] ir kt. ir su akademine atida pamėginti dar geriau suprasti, kokiomis sudėtingomis istorinėmis, ideologinėmis ir sociokultūrinėmis sąlygomis formavosi modernioji lietuvių folkloristika XX a. II pusėje, kokie akstinai nulėmė vienokias ar kitokias mokslininkų pažiūras, metodologines nuostatas ir supratimą apie folklorą.

FOLKLORISTIKOS MOKSLO KRITINĖS REFLEKSIJOS

Verta pažymėti, kad B. Kerbelytė skatindavo labai atidžiai įsiskaityti į tautosakos tekstus, mokė atidumo žodžiui, sakiniui, dėstomai minčiai. Jos pačios rašymo stilius buvo gana santūrus, teiginių pagrindimas labai logiškas, sakiniai trumpi, aiškūs, be ypatingų poetinių puošmenų. Matyt, todėl kritiškai žiūrėjo į, jos nuomone, nepakankamai argumentuotas, faktais nepagrįstas folkloro kūrinių

17 Vertingą pranešimą apie tai, kaip XIX a. užrašyta žemaičių etiologinė sakmė dėl vertimo į rusų kalbą iki šiol yra skelbiama kaip rusų sakmė, yra perskaitęs mitologas Dainius Razauskas (2023a: 10), o vėliau šį atvejį aprašęs ir straipsnyje (Razauskas 2023b: 13–15).

Bendradarbės P. Jokimaitienė, B. Kerbelytė, V. Misevičienė prie Lietuvių kalbos ir literatūros instituto. [1975] m. Saugoma LLMA

interpretacijas, paprastai paaiškinamų vaizdinių perdėtą mitologizavimą. Kaip yra sakiusi, „diskutuoju tik su tais tyrinėtojais, su kuriais susiduriu savo kelyje. Visada diskutuoju tada, kai turiu duomenų, kurie leidžia kitaip pažvelgti į reiškinius, kai pastebiu klaidas, kurias reikia ištaisyti“[18], nes „kai pastebiu, kad teorija užbėga į priekį, randu prie jos pritemptų ar nutylėtų tekstų, autorius praranda mano pasitikėjimą“[19]. Todėl ji paskelbė nemažai poleminio pobūdžio publikacijų, kuriose išsakė ir pagrindė savo kritišką požiūrį į kai kurių anksčiau rašiusių folkloristų ir mitologų darbus. Savo straipsniuose mokslininkė polemizavo tiek su rusų folkloristikos mokslo klasikais (Vladimiru Propu, Eleazaru Meletinskiu), tiek su mitologais (pvz., Vladimiru Toporovu). Jos aštresnio žvilgsnio sulaukė ir Lietuvos bei mūsų emigracijos tyrėjų (Norberto Vėliaus, Nijolės Laurinkienės, J. Balio, A. J. Greimo ir kt.) idėjos ir darbai.

Tai, kad kritinę folkloristikos ir mitologijos tyrimų refleksiją B. Kerbelytė laikė svarbia savo mokslinės veiklos dalimi, patvirtina faktas, kad nemažai tekstų apie kitus mokslininkus ji įtraukė į viso gyvenimo mokslines idėjas ir tyrimus apibendrinančią knygą „Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės“[20]. Kartais toks kritiškas B. Kerbelytės požiūris į kitų autorių darbus gali pasirodyti perdėm pozityvistinis ir racionalistinis[21], atmetantis

18 Balsys, Kerbelytė 2015: 220

19 Ten pat: 219.

20 Kerbelytė 2011a.

21 B. Kerbelytė yra pasakojusi, kaip per pokalbį Vilniuje A. J. Greimas pasakęs, kad ji „per daug moksliška“. Tyrėja jam atsakiusi, kad per didelio moksliškumo nebūna (žr. Balsys, Kerbelytė 2015: 220).

Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakininkai prie dainų katalogo. Iš kairės pirma sėdi Bronislava Kerbelytė, Zita Urbonienė, Pranė Jokimaitienė, Elena Mažulienė, Bronė Kazlauskienė, Ambraziejus Jonynas, iš kairės pirmas stovi Leonardas Sauka, trečia – Vanda Barauskienė, penktas – Norbertas Vėlius, iš dešinės pirmas stovi Kazys Grigas, antras – Kostas Aleksynas, trečia – Zofija Puteikienė. Saugoma Lietuvių tautosakos archyve

bet kokią tautosakos kūrinio poetiškesnio analizavimo galimybę, netgi peraugantis mokslinės diskusijos rėmus. Kita vertus, toks aistringas folkloro prigimties gynimas išreiškė profesorės gelminį suaugimą su tradicine kultūra. Ji tarsi susitapatindavo su mėgtu ir dažnai minėtu mitologiniu personažu – pasakų šeimininku, ir mėgindavo apginti tautosaką nuo esą netinkamų, paviršutiniškų interpretacijų.

LIETUVIŲ PASAKOJAMOSIOS TAUTOSAKOS RINKIMAS, SKELBIMAS IR KLASIFIKAVIMO PROBLEMATIKA

Daugiausiai savo mokslinės veiklos metų B. Kerbelytė praleido Lietuvių literatūros ir tautosakos institute institute (toliau – LLTI) – jame dirbo beveik 4 dešimtmečius. Be tiriamojo darbo, XX a. antroje pusėje tebebuvo svarbios trys kitos folkloristikos užduotys: tautosakos kūrinių rinkimas, sisteminimas ir publikavimas. B. Kerbelytė yra minėjusi, kad visą gyvenimą mėgo vykti į ekspedicijas, laikė tą patirtį labai reikšminga ir mokslininkui būtina, nes tik taip <...> galima iš vidaus patirti ir pažinti gyvąją tautosakos tradiciją. Ji sakė:

> <...> ekspedicijose po Lietuvą vaikščiojau <...> nuo 1959 metų. Paskutinė ekspedicija – 2006 metais. Kai amžiumi pavijau ir net pralenkiau pateikėjus, ėmiau baimintis, kad sakys: „ir tu sena, turėtum tiek pat žinoti.“ Taip pasakė tik viena moteris, o kitos vis dažniau prašydavo, kad užeičiau po pusvalandžio ar kitą dieną; jas rasdavau apsirengusias vos ne šventiniais drabužiais. Prisimenu daug nuostabių žmonių, jų balsus girdžiu, kai skaitau gerai užrašytus pasakų tekstus[22].

Gausus ir reikšmingas B. Kerbelytės vienos bei su kolegomis parengtų tautosakos rinktinių kraitis, iki šiol aktualumo nepraradę šiems leidiniams parašyti išsamūs įvadiniai straipsniai, kruopščiai surašytos kūrinių metrikos ir paaiškinimai. Tai klasikinis lietuvių tautosakos knygų fondas: 1973 m. kartu su Klimu Viščiniu parengta Mečislovo Davainio-Silvestraičio sukauptos tautosakos rinktinė „Pasakos. Sakmės. Oracijos“[23], 1981 m. pasirodė archyve atrinktos įdomiausios „Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės“[24], su Povilu Krikščiūnu 1994 m. sudaryta „Lietuvių liaudies anekdotų“ knyga[25], prisidėta rengiant „Lietuvininkų žodį“[26]. 1996 m. su Brone Stundžiene parengta vertinga „Lietuvių folkloro chrestomatija“[27], o 1999 m. sugrįžta prie padavimų, parengtas rinkinys „Žemės atmintis: Lietuvių

22 Balsys, Kerbelytė 2015: 220.
23 PSO.
24 LRSP.
25 LLA.
26 LŽ.
27 LFCh.

B. Kerbelytė su dainininke Marija Klingeriene Giruliuose. 1960 m. Saugoma LLMA

liaudies padavimai“[28]. Verta paminėti, kad ir išėjusi į pensiją mokslininkė savo iniciatyva išleido keletą nedidelės apimties įvairiems tautosakos žanrams skirtų tautosakos tekstų rinktinių[29].

Pagrindinis ir reikšmingiausias B. Kerbelytės darbas LLTI buvo Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo rengimas, užtrukęs nuo 1967 iki 1985 m. Šį katalogą, kuriame susisteminta daugiau kaip 85 tūkstančiai publikuotų bei Lietuvių tautosakos archyvo Lietuvių tautosakos rankraštyne saugomų pasakų, sakmių ir anekdotų variantų, ji laikė svarbiausiu viso savo gyvenimo darbu. Korteles katalogui neretai pildydavo ir instituto mokslininkai, tačiau didžiausią darbą atliko pagalbiniai darbuotojai, o B. Kerbelytė kiekvienoje kortelėje perrašytą ar anotuotą ilgesnį tautosakos kūrinį, esant poreikiui, sutikrindavo su rankraščiu ar garso įrašu ir priskirdavo atitinkamam katalogo skirsniui. Tikėtina, kad ši mokslininkė iki šiol yra vienintelė, tiesiogiai prisilietusi prie tokios milžiniškos Lietuvių tautosakos rankraštyno masyvo dalies. Šis ranka rašytų kortelių katalogas net ir šiais skaitmenizacijos laikais išlieka svarbiu įrankiu folkloristikos tyrimams, instituto tyrėjų ir doktorantų jis nuolat naudojamas pirminei pažinčiai su dominančio žanro ar tipo kūriniais.

Pradėjusi sisteminti pasakas, iš pradžių B. Kerbelytė bandė jas skirstyti pagal tarptautinį Arnės-Tompsono (Aarne-Thompson) katalogą (toliau – AT)[30], bet įžvelgė vis daugiau šios klasifikacijos trūkumų. Tuomet mėgino tautosakos kūrinius aprašyti, remdamasi V. Propo knygoje „Pasakos morfologija“ pateikta funkcijų seka. Tačiau ir šis būdas nedavė norimų rezultatų. Taip pamažu, kaip pagrindas tipologijai, radosi autorinė, B. Kerbelytės sukurta, struktūrinė-semantinė folkloro tekstų analizės ir aprašymo metodika.[31] Pasak mokslininkės, taikant šią prieigą, visų pirma atsižvelgiama į folkloro kūrinių struktūrinius ypatumus ir vidinį semantinį tekstų turinį, o išorinio panašumo požymiai laikomi antriniais. Gilindamasi į sudėtingos struktūros pasakojamojo folkloro kūrinius, B. Kerbelytė nustatė, kad jie sudaryti iš smulkesnių hierarchiškai susijusių struktūrinių elementų – elementariųjų siužetų (ES), kurie gali gyvuoti ir kaip savarankiški kūriniai. Struktūrinė-semantinė klasifikacija yra ben-

28 ŽA.

29 Kerbelytė 2017, Kerbelytė 2018, Kerbelytė 2019.

30 Tarpukariu lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogą parengęs ir 1936 m. publikavęs J. Balys, rėmėsi suomio A. Arnės sistema (Balys 2002: 3–256). Pokario metais Lietuvių kalbos ir literatūros institute pasakų sisteminimą pagal AT tipologiją tęsė folkloristė Margarita Vymerytė, bet „šis užsienietiškas modelis buvo apšauktas formalistiniu“, tad ji šio darbo nebetęsė (Sauka 2011).

31 Viename iš pirmųjų straipsnių, pristatančių šią metodiką, B. Kerbelytė teigė, kad ją kurdamą ėmė domėn pasakų struktūros tyrimus bei jų klasifikavimo patirtį, sukauptą V. Propo, V. Meletinskio ir E. Tudorovskos darbuose (Кербелите, Валужис 1980: 255). To meto publikacijose buvo privaloma paminėti sovietinio mokslo pasiekimus, kita vertus, jie atspindėjo metodologinę terpę, kurioje B. Kerbelytė ieškojo atspirties saviesiems tyrimams.

B. Kerbelytė užrašo tautosaką iš Katrės Gražulevičienės iš Buniškio kaimo (Lazdijų r.). 1962 m. Klimo Viščinio nuotrauka. Saugoma Lietuvių tautosakos archyve

dra visiems folkloro žanrams, todėl tam pačiam struktūriniam-semantiniam teksto tipui priklauso tie visų pasakojamosios tautosakos žanrų kūriniai, kurių svarbiausieji ES yra gimininges semantikos. Taigi tam pačiam tipui priklausantys tekstai gali skirtis tiek struktūra (makrostruktūros), tiek turiniu. Taip paaiškėja, kad gimininges tekstai nebūtinai yra panašūs išoriškai, o išoriškai panašūs – nebūtinai yra gimininges[32].

Kaip ir kiekvienas mokslininkas, daug metų skyręs jį dominusios problemos sprendimų paieškai ir juos suradęs, B. Kerbelytė tikėjo sukurtosios metodikos akademine nauda ir tikslingumu. Iš tiesų, iš ilgamečių B. Kerbelytės tyrimų patirties radęsi ir jos suformuluoti racionalūs postulatai apie pasakojamosios tautosakos prigimtį turi rimtą pagrindą. Paminėsiu keletą jų. Pavyzdžiui, tyrėjos akcentuota pragmatinė folkloro kūrinių, ypač sakmių, prigimtis, tautosakos, kaip žmogaus elgesio taisykles iliustruojančios komunikacinės priemonės, paskirtis. Ši įžvalga atsispindi ir B. Kerbelytės sukurtoje klasifikacinėje sistemoje, nes vienas iš elementariųjų siužetų grupavimo principų yra susietas su herojaus (pagrindinio veikiančiojo personažo) teigiamu, neigiamu arba neutraliu elgesiu. Pavyzdžiui, teisingai pasielgusio mitologinių sakmių herojaus (žmogaus) veiksmai parodo, koks elgesys tradicijos yra laikomas norminiu ir skatinamu, o neteisingai pasielgęs herojus dažnai yra nubaudžiamas – taip dar iliustratyviau parodoma, koks elgesys laikomas netinkamu. Neutralus elgesys būdingas tik mitologinių sakmių herojui (žmogui), stebinčiam ką nors darančias mitines būtybes. Tokiu būdu įgyjama žinių apie mitinių esybių prigimtį, paaiškėja mitinio pasaulio funkcionavimo logika. Mitologijos tyrėjams gali būti naudingi ir B. Kerbelytės teoriškai apibrėžti papročių, tikėjimų ir sakmių lyginimo kriterijai, o folkloristams – pasakos tipo, kaip istoriškai kintančios kategorijos, samprata, taip pat skirtingų žanrų pasakoms priklausančių arba išoriškai nepanašių, bet gimininges semantikos kūrinių gretinimo principai, kurie taip pat grindžiami pragmatine (tik šįkart pasakų) paskirtimi – vaizdžiai atskleisti visiems

32 Teoriškai šią metodiką B. Kerbelytė pagrindė savo knygose, plačiai aiškino įvadiniuose katalogų straipsniuose: Кербелите 1991, Kerbelytė 1997, Kerbelytė 2011a: 29–44, KLPTK 1: 11–29, KSST I: 11–33.

žmonėms būdingus siekius, susijusius su gyvenimo pilnatve[33].

Paskutiniuosius 30 savo mokslinės veiklos metų B. Kerbelytė skyrė šios metodikos populiarinimui Lietuvoje ir užsienyje: skaitė pranešimus, skelbė straipsnius ir knygas. Ir turbūt visais atvejais dėstymą pradėdavo nuo struktūrinės-semantinės tekstų analizės ir aprašymo metodikos pristatymo. Ji vylėsi, kad ši metodika sudomins jaunosios kartos tyrėjus ir gal net susikurs B. Kerbelytės metodo mokykla. Todėl skatino savo doktorantus taikyti šį metodą rašant mokslinius darbus. Nors doktorantai struktūrinės-semantinės analizės principus vienaip ar kitaip panaudodavo, tačiau vėliau, apsigynę disertacijas, šia metodika nebesiremdavo. Žodžiu, šie abstraktūs ir gana sudėtingi tautosakos analizės ir kūrinių klasifikavimo principai Lietuvoje nesulaukė didesnio folkloristų susidomėjimo. Ypač didelę profesinę nuoskaudą B. Kerbelytė jautė dėl to, kad nebuvo pritarta jos siūlymui lietuvių tautosakos kūrinius kataloguoti remiantis vien naująja metodologine prieiga. Po diskusijų Lietuvių literatūros ir tautosakos institute buvo priimtas kompromisas: Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo karkasas turi būti sudarytas remiantis nusistovėjusiomis tarptautinėmis praktikomis: pasakos klasifikuojamos pagal AT tipus, mitologinių sakmių teminiai skyriai – pagal mitinių būtybių, o etiologinių sakmių ir padavimų[34] – pagal objektų, kurių atsiradimą aiškina, teminius skyrius, ir tik kiekvieno pasakos tipo ar sakmės skyriaus viduje kūriniai aprašomi pagal struktūrinės-semantinės analizės principus. Šį kompromisinį variantą atspindi 1999–2009 m. išleistas Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo keturtomis[35] (2002 m. buvo paskelbtas ir lietuvių pasakų katalogas su trumpais AT klasifikacijos aprašais[36]).

Tad palaikymo savo idėjoms B. Kerbelytė ieškojo užsienyje ir pirmiausiai Rusijoje, su kurios folkloristais palaikė kolegiškus santykius ir po Lietuvos Nepriklausomybės atgavimo. 2001 m. Sankt Peterburge rusų ir anglų kalbomis buvo išleista B. Kerbelytės metodika paremta struktūrinė-semantinė lietuvių sakmių klasifikacija[37] (beje, metais anksčiau nei sakmėms skirtas katalogo tomas lietuvių kalba Vilniuje), o 2005 m. Maskvoje rusų kalba išleistas ir lietuvių pasakų struktūrinės-semantinės klasifikacijos dvitomis[38]. Ryšių su Rusijos akademine aplinka B. Kerbelytė nenutraukė ir vėliau. Pavyzdžiui, per pastarąjį XXI a. dešimtmetį ji Rusijoje išleido ir keletą lietuvių pasakojamosios tautosakos rinktinių rusų kalba[39]. B. Kerbelytė išvertė į rusų kalbą anksčiau lietuviškai parengtų knygelių tekstus, o jos vyras J. Novikovas buvo daugumos šių leidinių redaktorius.

Vis dėlto didžiausias tarptautinis pasiekimas – B. Kerbelytės parengto lietuvių pasakų katalogo dvitomio išleidimas anglų kalba prestižinėje serijoje „Folklore Fellows Communications“ (sutrumpintai – FFC; „Folkloro bičiulių žinios“) 2015-aisiais[40]. Verta pažymėti, kad šis katalogas tapo pirmąja lietuvių autoriaus knyga per šios serijos leidybinio gyvavimo šimtmetį. Šiuo atveju B. Kerbelytė nesileido į jokius kompromisus: abiejuose šio katalogo tomuose pasakų klasifikacija remiasi struktūrinės-semantinės tekstų analizės principais. Tad B. Kerbelytės tikslas pristatyti folkloristams autorinę metodiką buvo pasiektas, tačiau dėl painių nuorodų į pasaulyje įprastą AT pasakų tipų klasifikaciją, šiuo anglišku katalogu naudotis gana sudėtinga (nelengva susirasti lietuviškuosius tarptautinio pasakos tipo variantus apibendrinančias anotacijas).

STRUKTŪRINĖ-SEMANTINĖ METODIKA KAIP AUTORINĖ PRIEIGA

Norėtųsi išsakyti keletą minčių, kuo B. Kerbelytės sukurta struktūrinės-semantinės tautosakos tekstų analizės ir aprašymo metodika yra novatoriška. Rūpi pateikti ir prielaidų, kodėl iš esmės ji liko tik autorine prieiga ir nesulaukė plataus pritaikymo, kurio profesorė tikėjosi.

33 Kerbelytė 2011a: 35.

34 1970 m. išleista B. Kerbelytės monografija „Lietuvių liaudies padavimai“, o 1973 m. pasirodė jos parengtas „Lietuvių liaudies padavimų katalogas“, kuriame tautosakos tekstai grupuojami įprastai: pagal gamtos ir kultūros objektus, kurių atsiradimą ar ypatumus padavimai aiškina. Sutrumpinti padavimų tipų aprašai skelbiami ir rusų bei anglų kalbomis (Kerbelytė 1973).

35 KLPTK 1, 2, 3, 4.

36 KLLPR.

37 Кербелите 2001.

38 Кербелите 2005.

39 Кербелите 2015a, Кербелите 2015b, Кербелите 2018, Кербелите 2019a. Visi šie leidiniai sulaukė pakartotinių leidimų: trys mažesnės tautosakos tekstų knygelės perleistos vienu rinkiniu (Кербелите 2019b), antro leidimo sulaukė ir lietuvių liaudies pasakų rinktinė (Кербелите 2021).

40 KSST. Šis katalogas buvo recenzuotas ir pristatytas Lietuvoje (žr. Šlekonytė 2016: 231–236). Rusijoje ir Suomijoje išleisti B. Kerbelytės katalogai sulaukė žinomų folkloristų Hedos Jason (Jason 2007: 161–163, Jason 2017: 403–406) bei Deivido Eltono Gajo (David Elton Gay, 2016) dėmesio, t. y. tarptautinio įvertinimo.

Sovietų Sąjungoje struktūralistiniai tyrimai nuo pat XX a. I pusės nebuvo itin toleruojami, o stalinizmo metais ir gana griežtai smerkiami kaip neatitinkantys marksizmo idėjinės paradigmos. Ideologiniu požiūriu aštrios kritikos sulaukė tokie folkloristikai svarbūs tyrėjai kaip V. Propas bei E. Meletinskis dėl esą jų darbams būdingo formalistinio požiūrio ir perdėto dėmesio mitologijai, ignoruojant istorinio materializmo dėsnius. Po Stalino mirties ir ypač vėlyvuoju sovietmečiu struktūralistinę analizę jau buvo galima naudoti laisviau, didėjo domėjimasis struktūrine lingvistika, literatūros ir kultūros semiotika, nors tiek Maskvos-Tartu semiotikos mokyklos įkūrėjas ir pagrindinis teoretikas Jurijus Lotmanas, tiek Vladimiras Toporovas bei Viačeslavas Ivanovas vis dar sulaukdavo valdžios kritikos ir įvairių darbinės veiklos suvaržymų. Iš pradžių Maskvoje domėtasi struktūrine lingvistika, kalbotyroje taikyti kibernetikos bei informatikos metodai, tačiau pamažu ėmė vyrauti mitologijos bei tautosakos tyrimai[41]. Taigi greta abstrakčių struktūrų tyrimų vis labiau įsivyravo turinio, t. y. tekstuose atsispindinčių mitopoetinės erdvės, pasaulio modelio, pasaulio medžio, universaliųjų mitinių priešpriešų, vadinamojo pagrindinio indoeuropiečių mito analizė.

Tačiau XX a. 8 deš., kai B. Kerbelytė pradėjo kurti savąją metodiką ir gilintis į pasakų struktūras ir semantiką, Lietuvos folkloristikoje tai tebebuvo novatoriška prieiga. Galima teigti, kad lietuvių mokslininkę visų pirma ir domino ankstyvajam struktūralizmui būdingi bendresnieji abstrakčių struktūrų išskyrimo, teksto abstrahavimo ir abstrakčios semantinės interpretacijos principai. Tuo požiūriu jos kurta struktūrinė-semantinė tautosakos tekstų aprašymo ir analizės metodika atitiko bendruosius struktūralizmo prieigos principus: atskleisti paslėptas, abstrakčias išoriškai nepanašius kultūrinius reiškinius vienijančias stuktūras, t. y. išryškinti struktūrinius tipologinius universalių invariantų bendrumus[42]. Dėl sovietmečiu atsiradusių ir ilgą laiką veikusių draudimų bei ribojimų remtis užsienyje tuo metu plačiai taikytomis metodologijomis, struktūralistiniai tyrimai čia išplito kiek pavėluotai. O XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje, kai B. Kerbelytė aktyviausiai populiarino savąją metodiką, grynojo struktūralizmo laikai pasaulyje jau buvo praėję. B. Kerbelytė kūrė savąją metodiką tuo metu, kai Vakarų Europoje jau radosi naujos poststruktūralizmo ir dekonstrukcijos teorijos, kritikavusios struktūralizmo suformuluotą griežtų struktūrų paradigmą ir teigusios, kad kultūros reiškiniams būdingas nepastovumas, kaita ir takumas.

B. Kerbelytę domino ir mašininio matematinio modeliavimo galimybės. Apie 1980-uosius metus B. Kerbelytė pradėjo bendradarbiauti su matematiku Algirdu Valužiu, kuris apsiėmė sukurti elektroninį pasakų katalogą ir, pasitelkus tam tikrus algoritmus, pritaikyti jį tuometinėms skaičiavimo mašinoms. Matyt, iš to laikotarpio į klasifikacinę sistemą buvo įtrauktas elementarių siužetų tipų žymėjimas keturiais skaitmenimis, kurie kodavo tam tikrus abstrakčiam lygmenyje apibendrintus tautosakos kūrinių turinio elementus. Buvo planuota, kad abstraktūs kūrinių tipų pavadinimai ir skaitinės sekos bus sutartu būdu pažymimos perfokortose, ir taip tautosakos klasifikavimas ar reikiamo kūrinio paieška pamažu taps automatizuotu procesu. Savaime suprantama, kad B. Kerbelytės drauge su A. Valužiu išsikeltas siekis folkloro klasifikacijai pasitelkti ankstyvuosius kompiuterius taip pat buvo pirmeiviškas ir pralenkiantis laiką. Deja, A. Valužis netikėtai mirė, ir sumanymas sukurti pirmąjį elektroninį pasakų katalogą liko neįgyvendintas. Netrukus prasidėjusi personalinių kompiuterių era, staigi skaitmeninių technologijų raida ir itin supaprastėję duomenų bazių kūrimo principai šiuos sudėtingus parengiamuosius pasakų katalogo kodavimo perfokortose darbus pavertė dabarčiai sunkiai pritaikomu, tačiau reikšmingu folkloristikos mokslo istorijos faktu. Šias pastangas liudija Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogo kartotekos ir publikuotų katalogo tomų aprašuose likę minėtieji abstraktūs kūrinių tipų pavadinimai ir skaitiniai žymenys.

Jau buvo aptarta, kad B. Kerbelytė, kurdama savąją metodiką, kritiškai reflektavo anksčiau sukurtąsias pasakų struktūravimui, morfologijai, tipologijai skirtas metodologijas. Daugiausia jos kritikos sulaukė tie mokslininkai, kurie greta pasakojamosios tautosakos struktūros tyrimų rašė ir apie folkloro turinį bei poetiką. Todėl ji kritiškai vertino išpopuliarėjusius Maskvos semiotikos mokyklos atstovų, ypač V. Toporovo, veikalus, skirtus ne grynųjų morfologinių abstrakcijų, bet mitologinių struktūrų kaip mitopoetinio mąstymo raiškos folklore analizei. Tačiau būtent tokio pobūdžio mitopoetikos tyrimai, drauge su sovietmečio pabaigoje jau lengviau prieinamais Klodo Levi-Stroso (Claude Lévi-Strauss), Žoržo Diumezilio (George Dumezil), A. J. Greimo

41 Matulevičienė, Rastenienė, Zavjalova 2008: 2.

42 Gumauskaitė 2006: 118.

B. Kerbelytė. [1982] m. Stasio Žumbio nuotrauka. Saugoma LLMA

struktūralistiniais mitologijos ir tautosakos tyrimais, XX a. 9–10 dešimtmečiais labiausiai domino lietuvių mokslininkus ir darė jiems įtaką – visų pirma, N. Vėliui, N. Laurinkienei ir kitiems. Rusų semiotikų ir pasaulio struktūralistų suformuluotus teorinius ir metodologinius ar praktinės analizės principus lietuvių tyrėjai taikė ir savo darbuose.

Kaip rašė Rimantas Skeivys[43], apibendrinant XX a. lituanistinės folkloristikos raidą, galima išskirti dvi pagrindines kryptis. Viena jų sąlygiškai vadintina istorine-kultūrine folkloristikos kryptimi, apimančia ir lyginamosios mitologijos tyrimus, o antroji – filologinės folkloristikos kryptis, „esmine laikanti estetinę tautosakos kokybę, o pačią tautosaką – savita ir savarankiška žodžio meno apraiška“[44]. Radosi ir dar platesnius horizontus aprėpiantys komparatyvistinės folkloristikos ir tautosakos fenomenologijos tyrimai[45]. Svarbiausias visų šių tyrimų uždavinys buvo lietuviškos tautosakos aktualinimas, o pagrindinius skirtumus nulėmė „mokslinės intencijos ir jų lemiamas folkloro publikavimo pobūdis bei interpretavimas“[46]. „Folkloristinės faktografijos rinkinių sisteminimas, kopijavimas, katalogavimas, publikavimas“ buvo tarsi būtinas atlikti „juodasis darbas“, be kurio „sunkiai įmanoma aukštesnės pakopos folkloristika“[47], t. y. tyrimai. Taigi tautosakos klasifikavimas vertintas kaip būtinas, bet pagalbinis darbas, atveriantis kelius tolesniems tyrimams.

B. Kerbelytė savąją metodiką, kurią visų pirma kūrė kaip priemonę tikslesniam pasakojamosios tautosakos kūrinių aprašomajam klasifikavimui, iškėlė ir į savarankiškos analitinės metodologijos lygmenį. Ji tokią tautosakos tekstų struktūrų ir semantikos analizę laikė svarbesne nei bendrieji tautosakos žanrų ir formų, tautosakos kaip meninės sistemos ir jos poetikos, tautosakos

43 Skeivys 2006: 237–245.

44 Ten pat: 243–244.

45 Sauka, Stundžienė 2004: 211.

46 Ten pat: 239.

47 Ten pat: 238.

ir mitologijos sąsajų tyrimai, kurie iš esmės vyrauja pasaulio folkloristikoje. Be to, juk folkloras, kaip ir kitos žmonijos žodinės kultūros formos, yra „persmelktas žmogiškojo subjektyvumo su jo pasirinkimo laisve, vertybėmis, tikslais, prasmėmis, yra sunkiai įspraudžiamas į objektyvių dėsningumų rėmus“[48]. Manding, tai ir buvo vienas iš trukdžių, dėl kurių B. Kerbelytės metodika, arba analizės būdas, itin susikoncentravęs į gaiviališkų tautosakos išraiškos formų abstrahavimą, nesulaukė platesnio taikymo kitų tyrėjų darbuose.

Pasaulyje iš tiesų būta daug mėginimų atrasti geriausią pasakojamosios tautosakos kūrinių klasifikavimo būdą. Ypač įvairūs tekstų sisteminimo principai taikomi lokaliniuose mitologinių sakmių ir padavimų kataloguose. Tačiau klasifikuojant pasakas buvo prieita nuomonės, kad nieko geresnio, nei prieš daugiau kaip šimtą metų A. Arnės pasiūlyti, vėliau St. Tompsono du kartus atnaujinti ir trečią kartą jau XXI a. Hanso Jorgo Uterio (Hans-Jörg Uther) papildyti pasakų tipų išskyrimo kriterijai ir jų pagrindu sudaryti pasakų tipų katalogai (AT, vėliau – ATU), neatrasta. B. Kerbelytės struktūrine-semantine klasifikacija paremtus lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogus, išleistus rusų ir anglų kalbomis, recenzavusi garsi folkloristė Heda Jason (Heda Jason), pati nemažai dėmesio skyrusi teoriniams ir metodologiniams tautosakos žanrų apibrėžimo ir klasifikavimo klausimams, konstatavo: vos pažvelgus matyti, kad B. Kerbelytės siūloma klasifikavimo sistema negali būti naudojama tokia, kokia yra, skirtingai nei AT katalogai. Pasak H. Jason, B. Kerbelytės sistema nėra paprastas aprašomasis linijinis pasakų tipų sąvadas, bet analitinio lygmens klasifikacija. Todėl tam, kad B. Kerbelytės katalogais būtų galima naudotis, visų pirma reikia suprasti jos pasiūlytus analitinio abstrahavimo principus[49]. Tuo tarpu, kaip teisingai pažymi H. Jason, fokloristai yra įpratę dirbti su klasikiniu AT katalogu, kuriame tautosakos tekstų tipai grupuojami paprasta linijine tvarka[50]. Kitas iškilus folkloristas Alanas Dundesas (Alan Dundes) A. Arnės ir St. Tompsono mokslinį palikimą folkloro sisteminimo srityje įvertino su dar didesniu patosu. Anot jo, A. Arnės ir St. Tompsono sudarytos pasakų tipų ir folklorinių bei literatūrinių motyvų rodyklės, net ir turint omenyje visus jų trūkumus, lieka nepakeičiamos, identifikuojant tradicinio pasakojamojo folkloro žanrus ir kūrinių tipus[51]. Jų sudaryti katalogai yra vertingiausi pagalbiniai įrankiai folkloristų profesionalų tyrimams, o kūrinių klasifikavimas pagal motyvų sekos ar pasakų tipų numerius tapo tarptautine gerąja folkloristų praktika[52].

B. Kerbelytė pripažino savo metodikos sudėtingumą: „kai kam atrodo, kad elementariųjų siužetų semantinė interpretacija – labai sudėtingas dalykas“[53]; „kai kam nepatinka, kad interpretuojant semantiškai vartojamos abstrakčios sąvokos“, elementariųjų siužetų tipų ir jų versijų abstraktūs pavadinimai yra nevaizdingi[54]. Tačiau mokslininkė tai siejo ne su vidiniais savosios klasifikacijos ypatumais, bet su kitų tyrėjų nenoru ar negebėjimu ją perprasti ar abstraktaus mąstymo stoka, o savo nusivylimą kartais grindė gana tiesmukais didaktiškais pavyzdžiais: „nutolę nuo pasakų suaugusieji dažnai neranda progų pamąstyti apie gyvenimą ir žmonių tarpusavio santykius, pamiršta paklausti pasakų patarimo ir daug ką iš jų sužinoti apie protėvius bei žmogaus prigimtį“[55]. Be to, kai kurie teiginiai, kuriuos ji manė suformulavusi ir pagrindusi remdamasi savo metodika, iš tiesų atspindi bendrąsias pasakojamosios tautosakos žanrų ypatybes ir žmonių visuomenėje natūraliai susiklosčiusias elgesio taisykles. Pavyzdžiui:

> Vaizduodamos vienų herojų klaidas, o kitų teisingus poelgius, senovinės pasakos mokė žmones, kaip reikia saugoti save ir savo artimuosius nuo pavojingų *svetimųjų* kėslų, kaip galima grąžinti prarastus objektus ar jų gauti, ką privalo žinoti brandos amžiaus sulaukę jaunuoliai bei merginos. Daugelis pasakų propaguojamų elgesio taisyklių tapo savaime suprantama kasdienio elgesio norma. Pavyzdžiui, visiems aišku: kai netoliese yra koks nors piktavalis, negalima palikti be apsaugos negalinčio savarankiškai apsiginti asmens, negalima nesaugomam miegoti nepažįstamoje ar pavojingoje vietoje, nedera bendrauti su norinčiu pakenkti asmeniu ir t. t. Daugelyje pasakų įrodinėjama, kad būtina laikytis šių ir daugelio kitų racionalių taisyklių. Jos buvo atrastos mūsų protėvių senų senovėje ir išsaugotos žmonių atmintyje meniškų kūrinių pavidalu.
>
> Pasakoms taip pat turime būti dėkingi už visuomenėje prigijusias ir nediskutuojamas moralines normas, kad reikia gelbėti patekusį

48 Gumauskaitė 2006: 104.
49 Jason 2017: 403.
50 Ten pat: 405.
51 Dundes 1997: 200.
52 Ten pat: 195.
53 Kerbelytė 2011a:10.
54 Ten pat: 12.
55 Ten pat: 12.

į pavojų, padėti ištiktam nelaimės, globoti silpnesnį, užjausti kenčiantį, pasidalyti būtinomis gėrybėmis su jų neturinčiu ar jas netikėtai praradusiu žmogumi[56].

Kiek apribojo B. Kerbelytės metodikos sklaidą ir objektyvios, istoriškai susiklosčiusios aplinkybės – jos antrosios disertacijos, skirtos struktūrinei semantinei tekstų analizės ir aprašymo metodikai pagrįsti, parašymo ir monografijos išleidimo laikas. Kaip jau minėta, tyrėja habilitacinį darbą rašė rusų kalba ir apsigynė jį 1989 m. Maskvoje. Dėl panašių vis dar galiojusių ideologinių ribojimų habilitacinę disertaciją rusų kalba 1988 m. Tbilisyje gynėsi ir N. Vėlius[57]. Tačiau N. Vėlius monografiją apie lietuvių folklorinį velnią parašė ir 1987 m. paskelbė lietuvių kalba[58], ir tik po to jos pagrindu parengė rusišką disertacijos tekstą, skirtą ginti, o B. Kerbelytė, puikiai mokėjusi rusų kalbą, disertaciją iš karto rašė rusų kalba, tad ir monografiją, parengtą disertacinio darbo pagrindu, išleido rusiškai (nors ir Vilniuje) 1991 m. Tai jau buvo istorinių pervartų metas ne tik kasdienybėje, bet ir moksle. Taikliai pasikeitusias to metu akademines orientacijas nusakė Leonardas Sauka ir Bronė Stundžienė:

> Išsilaisvinus iš sovietinės okupacijos, spartūs pokyčiai vyko visose su tautosaka susijusiose srityse. Visų pirma susidarė galimybė kaupti, publikuoti ir tirti iki tol draustus folkloro klodus (rezistencijos ir tremties dainas, satyrinius anekdotus apie komunistų santvarką bei jos veikėjus, religines giesmes ir pan.). Fiksuojant tautosaką pradėtos naudoti šiuolaikinės technologijos, imtasi kopijuojant gelbėti archyvinę medžiagą. Ieškoma būdų elektroninėms tautosakos bazėms kurti, susidarė palankesnės sąlygos susipažinti su užsienio folkloro teorijomis ir užmegzti ryšius su Vakarų mokslo pasauliu, atsivėrė galimybė vykti į tarptautinius kongresus, stažuotes[59].

Žodžiu, atkūrus šalies nepriklausomybę, folkloristams atsivėrė daugybė naujų veiklos barų ir gilintis į rusiškai parašytą, sudėtingą metodiką pristatantį veikalą, matyt, nebeatrodė aktualu.

VIETOJ APIBENDRINIMO

Bronislava Kerbelytė mėgdavo dalintis prisiminimais apie vaikystę, studijų ir darbo metus, folkloro ekspedicijas. Ji jautė didelę meilę gimtajam Ukmergės kraštui. Nuolat pabrėždavo, kad gimė ir augo dar senajame, su archajiškais papročiais ir tautosaka natūraliai suaugusiame Rečionių kaime. Jautriai tą ryšį su tėviške ir iš ten ateinančias tautosakinio pasaulėvaizdžio pagavas yra nusakiusi viename iš savo interviu:

> Prisimenu tėvų sodybą, ypač trobą, kurią palikau 1953 metais. Trobos nebėra (tą vietą užklojo greitkelis), bet sapnuose dažnai grįžtu į tokią, kokia ji buvo. Stebiuosi, kodėl taip ilgai neparėjau, kodėl negirdžiu žingsnių ir durų girgždėjimo. Prisimenu kiekvieną Mūšelės vingį ties mūsų pieva. Vasarą šokdavau į ją ir, vos pabudusi, ir dieną, o vakare mirkydavau pavargusias ir ražienų subraižytas kojas. Dabar tai melioracijos griovys. Atsimenu, ką sėdavo ir sodindavo kiekviename tėvų žemės plote, sapnuose statau rugių gubas, raunu linus, grėbiu šieną, o pabudusi mąstau, kiek moku darbų, kurių niekam nebereikia. Atsimenu Rečionių kaimo sodybas. Jų buvo trylika, visose gyveno padorūs žmonės. <...> Kurėnų ežeras tarsi čia pat, bet ten maudėmės tik sekmadieniais. Senelė ne kartą pasakojo, kaip tas ežeras atėjo debesimi ir nukrito, kai artojas jaučiui sušuko: „Kur eini!“[60]

Autentiškas ryšys su tradicine kultūra jausdavosi, kai ji dalindavosi žiniomis, – jos buvo ne knyginės, o kylančios iš vidinio prigimtinio žinojimo, iš asmeninių vaikystės patirčių ir išgyvenimų. Profesorė yra minėjusi, kad jos senelė mokėjo užkalbėti ir tą galią pagal tradiciją perdavė jai kaip jauniausiajai šeimos narei. Tačiau užkalbant jos neteko stebėti. Po sesers Alfonsos laidotuvių ji kartą yra mane nusivežusi parodyti, kur stovėjo gimtoji sodyba, iš kurios buvo išlikę tik keletas seno sodo vaismedžių. Tuomet užsiminė, kad norėtų po mirties sugrįžti į gimtinę. Jos noras buvo išpildytas, profesorė palaidota senosiose Rečionių kaimo kapinaitėse.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

AT – The Types of the Folktales: A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Marchentypen (FFC no. 3). Translated and Enlarged by Stith Thompson. *Folklore Fellows' Communications*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 1964, no. 184.

56 Ten pat: 13.

57 Велюс 1988.

58 Vėlius 1987.

59 Sauka, Stundžienė 2004: 211.

60 Balsys, Kerbelytė 2005: 217–218.

Apanavičius 2019 = Romualdas Apanavičius. Etnologijos studijos Lietuvoje 1927–2005 metais. *Lietuvos etnologija*, t. 9 (18), p. 139–164.

ATU – The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thompson by Hans-Jorg Uther. Vol I-III. *Folklore Fellows' Communications*. Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2004, no. 284.

Balys 2002 = Jonas Balys, Lietuvių pasakojamosios tautosakos motyvų katalogas, *Raštai, t. III*. Parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 3–256.

Balsys, Kerbelytė 2015 = „Kiek daug baltų kelių, kuriais norėtųsi eiti!..“ Folkloristę, prof. habil. dr. Bronislavą Kerbelytę kalbina jos mokinys – prof. dr. Rimantas Balsys. *Tautosakos darbai*, t. 49, 2015, p. 217–222.

Balsys 2010 = R. Balsys. Kvietimas įsiklausyti į žemės tylą... (profesorės Bronislavos Kerbelytės jubiliejus). *Res Humanitariae*, t. 7, 2010, p. 285-289.

Dundes 1997 = Alan Dundes. The Motif-Index and the Tale Type Index: A Critique. *Journal of Folklore Research*, Vol. 34, No. 3, 1997, p. 195–202.

Gay 2016 = David Elton Gay. Review of Bronislava Kerbelytė "The Structural-Semantic Types of Lithuanian Folk Tales", Vol. I & II (Folklore Fellows Communications 308). *Journal of Folklore Research Reviews*, 2016 October 11. Prieiga per internetą: https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/jfrr/article/view/38470 <žiūrėta 2025-08-08>.

Gumauskaitė 2006 = Vida Gumauskaitė. Struktūralistinio metodo galimybės ir ribos. *Athena,* Nr. 1, 2006, p. 112–122.

Kerbelytė 1965 = B. Kerbelytė. *Lietuvių liaudies padavimai: Filologijos mokslų kandidato laipsnio disertacija*. Mašinraštis saugomas Vilniaus universitete, 1965.

Kerbelytė 1970 = B. Kerbelytė. *Lietuvių liaudies padavimai*. Vilnius: Vaga, 1970.

Kerbelytė 1973 = B. Kerbelytė. *Lietuvių liaudies padavimų katalogas*. Vilnius: Vaga, 1973.

Kerbelytė 1997 = B. Kerbelytė. *Liaudies pasakos prasmė*. Vilnius: Presvika, 1997.

Kerbelytė 2005a = B. Kerbelytė. *Etnologinės medžiagos rinkimo metodikos: mokymo priemonė etnologijos specialybės studentams*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005.

Kerbelytė 2005b = B. Kerbelytė. *Tautosakos poetika: mokymo priemonė etnologijos specialybės studentams*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2005.

Kerbelytė 2011a = B. Kerbelytė. *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2011.

Kerbelytė 2011b = B. Kerbelytė. *Slavų folkloras: tekstų rinkinys*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2011.

Kerbelytė 2015a = B. Kerbelytė. *Azijos ir Europos tautų epai*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2015.

Kerbelytė 2016 = B. Kerbelytė. *Eurazijos tautų mitai ir sakmės*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2016.

Kerbelytė 2017 = *Žmogus ir gamta: lietuvių liaudies sakmės, pasakėčios, pasakojimai, papročiai: tekstų rinkinys*. Parengė B. Kerbelytė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2017.

Kerbelytė 2018 = *Išmintingi, godūs ir keisti žmonės: Lietuvių liaudies parabolės ir pasakojimai: tekstų rinkinys*. Parengė B. Kerbelytė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2018.

Kerbelytė 2019 = *Milžinai lietuvių padavimuose ir pasakose: tekstų rinkinys*. Parengė B. Kerbelytė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2019.

Kerbelytė 2022 = *Meilės ir santuokos magija*. Rinkinį parengė ir tekstus išvertė B. Kerbelytė. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2022.

KLLPR – B. Kerbelytė. *Lietuvių liaudies pasakų repertuaras*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

KLPTK – B. Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1*: Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999; t. 2: *Pasakos-legendos. Parabolės. Novelinės pasakos. Pasakos apie kvailą velnią. Buitinės pasakos. Melų pasakos. Formulinės pasakos. Pasakos be galo*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001; t. 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002; t. 4: *Pasakojimai. Anekdotai. Oracijos*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla, 2009.

Korzonaitė, Šlekonytė 2005a = Edita Korzonaitė, Jūratė Šlekonytė. Pasakų išminties skleidėja. *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), 2005, p. 294–297.

Korzonaitė, Šlekonytė 2005b = Bronislavos Kerbelytės darbų bibliografija. Parengė Edita Korzonaitė ir Jūratė Šlekonytė. *Tautosakos darbai*, t. XXII (XXIX), 2005, p. 298–313.

Matulevičienė, Rastenienė, Zavjalova 2008 = Apie V. Ivanovo ir V. Toporovo skyrių Slavistikos institute [Saulė Matulevičienė ir Dalia Rastenienė kalbina Rusijos mokslų akademijos Slavistikos instituto Tipologinės ir lyginamosios kalbotyros skyriaus mokslo darbuotoją, „Liaudies kultūros“ žurnalo redkolegijos narę daktarę Mariją Zavjalovą]. *Liaudies kultūra*, Nr. 6, 2008, p. 1–7.

KSST – B. Kerbelytė. The Structural-Semantic Types of Lithuanian Folk Tales, vol. 1: Genres and Tale Types, *Folklore Fellows' Communications*, No. 308; vol. 2: The Classification and Index of Elementary Plots and Their Types, *Folklore Fellows' Communications,* No. 309). Helsinki: Academia Scientiarum Fennica, 2015.

LFCh – *Lietuvių folkloro chrestomatija*, Parengė B. Kerbelytė ir Bronė Stundžienė. Vilnius: Regnum fondas, 1996.

LLA – *Lietuvių liaudies anekdotai*. Parengė B. Kerbelytė ir Povilas Krikščiūnas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1994.

LRPS – *Lietuvių rašytojų surinktos pasakos ir sakmės*, Parengė B. Kerbelytė; red. Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1981.

LŽ – *Lietuvininkų žodis*. Parengė Kazys Grigas, Zita Kelmickaitė, B. Kerbelytė, Norbertas Vėlius. Kaunas: Litterae universitatis, 1995.

PSO – Pasakos. Sakmės. Oracijos. Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Paruošė B. Kerbelytė ir Klimas Viščinis; red. Kostas Aleksynas. Vilnius: Vaga, 1973.

Razauskas 2023a = Dainius Razauskas. Akmenimis pavirtę velniai, arba kas tai yra „rusų“ mitologija. *Profesoriaus Norberto Vėliaus skaitymai (XIV): Apie velnius ir velniavas baltų religijoje ir mitologijoje. Skiriama Norberto Vėliaus (1938–1996) gimimo 85-osioms metinėms. 2023 m. balandžio 20–21 d., Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. Pranešimų santraukos*. Sudarė V. Džekčioriūtė ir R. Racėnaitė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2023.

Razauskas 2023b = Dainius Razauskas. Akmuo – velnio ir akmuo – velnias. *Sovijus*, t. 11, nr. 1, 2023, p. 10–23.

Sauka, Stundžienė 2004 = Leonardas Sauka, Bronė Stundžienė. Tautosakos mokslas [humanitarinių ir socialinių mokslų strategijoje]. *Tautosakos darbai*, t. XXI (XXVIII), 2004, p. 209-215.

Sauka 2011 = Leonardas Sauka, Lietuvių tautosakos mokslo objekto raida XX–XXI a. pradžioje. *Tautosakos darbai*, t. XLI, 2011, p. 176–193.

Skeivys 2006 = Rimantas Skeivys. Lituanistinės folkloristikos sklaidoje. Akademiko Leonardo Saukos mokslinės veiklos kryptys ir parametrai. *Tautosakos darbai*, t. XXXI, 2006, p. 237–245.

Šlekonytė 2016 = Jūratė Šlekonytė. Lietuvių folkloristės veikalas – prestižinėje mokslo leidinių serijoje. *Tautosakos darbai*, 2016, t. 51, p. 231–236.

Vėlius 1987 – Norbertas Vėlius. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis: folklorinio velnio analizė*. Vilnius: Vaga, 1987.

ŽA – *Žemės atmintis: lietuvių liaudies padavimai*. parengė B. Kerbelytė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999.

Велюс 1988 = Н. Велюс. *Хтонический мир в литовской мифологии = Chtoniškasis* lietuvių mitologijos pasaulis (анализ фольклорного вяльняса): автореферат диссертации доктора филологических наук. Тбилиси: Академия наук ГССР, Институт истории грузинской литературы им. Шота Руставели, 1988.

Зеленин 1991 = Д. К. Зеленин. *Восточнославянская этнография*. Москва: Наука.

Кербелите, Валужис 1980= Б. Кербелите, А. Валужис. Один разрушенный вариант сказки и его связи с древней традицией (Заметки о методе описания структуры текста). *Балто-славянские этноязыковые контакты*. Москва, 1980, стр. 255–270.

Кербелите 1989 = Б. Кербелите. *Историческое развитие структур и семантики сказок (на материале литовских волшебных сказок): автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук*. Москва: Академия наук СССР, Институт мировой литературы им. А. М. Горького, 1989.

Кербелите 1991 = Б. Кербелите. *Историческое развитие структур и семантики сказок: На материале литовских волшебных сказок*. Вильнюс: Вага, 1991.

Кербелите 2001= Б. Кербелите. *Типы народных сказаний: Структурно-семантическая классификация литовских этиологических и мифологических сказаний и преданий = The Types of Folk Legends: The Structural-Semantic Classification of Lithuanian Legends*. Санкт-Петербург: Европейский Дом, 2001.

Кербелите 2005 = Б. Кербелите. *Типы народных сказок: Структурно-семантическая классификация литовских народных сказок*, т. 1–2, Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2005.

Кербелите 2015a = *Литовские народные сказки*. Сборник подготовила и сказки перевела Б. Кербелите, редактор перевода Юрий Новиков. Москва: Форум-Неолит, 2015.

Кербелите 2015b = *Живые озёра: литовские народные предания*. Сборник подготовила и тексты перевела Б. Кербелите. Москва: Форум-Неолит, 2015.

Кербелите 2018 = *Человек и природа: литовские народные сказания, басни, рассказы, обычаи*. Сборник подготовила и тексты перевела Б. Кербелите. Москва: Форум-Неолит, 2018.

Кербелите 2019a = *Мудрые, жадные и странные люди: литовские народные притчи и рассказы*. Сборник подготовила и тексты перевела Б. Кербелите. Москва: Неолит, 2019.

Кербелите 2019b = *Люди и природа: литовские народные сказания, притчи и рассказы*. Сборник подготовила и тексты перевела Б. Кербелите. Москва: Редкая птица, 2019.

Кербелите 2021 = *Литовские народные сказки*. Сборник подготовила и сказки перевела Б. Кербелите, редактор перевода Ю. Новиков. Москва: Форум-Неолит, 2021.

СД – *Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах*. Под общей ред. Н. И. Толстого. Т. 1–5. Москва: Международные отношения, 1995–2012.

"AS THE EARTH GROWS GRASS, SO WORK MAKES A MAN." A FEW NOTES ON THE ACADEMIC BIOGRAPHY OF PROFESSOR BRONISLAVA KERBELYTĖ

Dedicated to the 90th birthday of B. Kerbelytė

Radvilė RACĖNAITĖ

Professor Bronislava Kerbelytė (1935–2024) was one of the most prominent Lithuanian folklorists of the late 20th and early 21st centuries. She made a significant contribution to the development of modern folklore studies in theory, methodology, and practice. Kerbelytė passed away a few months before her 90th birthday, which was to be celebrated in January 2025. This anniversary prompts reflection on her influence on Lithuanian folklore studies. The article presents key facts about Kerbelytės academic life and discusses the main aspects of her work. It also offers a contextual assessment of her scholarly, pedagogical, and dissemination activities. Because she studied Russian philology in Moscow, her academic thinking was influenced by the Russian school of folklore studies. Therefore, Kerbelytė can also be regarded as a representative of Slavic studies in Lithuania. Critical reflection on folkloristics, extensive knowledge of folk traditions, and a fluent, precise writing style characterises her publications. She contributed to collecting, systematising, and publishing folklore texts. Her most notable achievement was the development of an original structural-semantic method for analysing and describing texts, which became the foundation for the card index and the Catalogue of Lithuanian Narrative Folklore at the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. She also explored the application of machine-based mathematical modelling for folklore systematisation. Although innovative, her structuralist method did not see widespread adoption due to the complexity of its analytical procedures. Born and raised in a Lithuanian village rich in ancient traditions, Kerbelytė brought authentic folk knowledge into scholarship, strengthened it through research, and shared it throughout her life.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
Antakalnio g. 6, LT-103008, Vilnius
E. paštas: radvile@llti.lt

Šis Bronislavos KERBELYTĖS (1935–2024) tekstas iki šiol nebuvo publikuotas. 2012 m. ji skaitė pranešimą konferencijoje „Profesoriaus Norberto Vėliaus skaitymai (V): Žemės ir jos galių samprata baltų mitopoetinėje pasaulėžiūroje“[1], kurį ketino dar išplėsti ir paskelbti kaip straipsnį. Jau po autorės mirties rengiant pranešimo tekstą spaudai, jis nekeistas, pataisytos tik kelios korektūros klaidos, peržvelgtos citatų ir leidinių nuorodos.

Manau, kad šiame straipsnyje gerai atsiskleidžia mokslininkės asmenybė. Matyti, kad ji giliai išmanė tautosaką, mitologiją, papročius, gebėjo įžvelgti sąsajas tarp skirtingų tautų tradicijų ir siekė atskleisti didaktinę įvairiarūšės medžiagos paskirtį.

RADVILĖ RACĖNAITĖ

ŽEMĖ – ŽMONIŲ POELGIŲ VERTINTOJA

Bronislava KERBELYTĖ

Straipsnyje siekiama išsiaiškinti, ar lietuvių folklore esama požymių, jog žemė buvo ypatingai garbinama. Remiamasi lietuvių padavimų, pasakų, prakeiksmų, dainų ir kt. tekstais; jie lyginami su analogiškais slavų tautų folkloro kūriniais; pateikiama ir lietuvių tradicijoje neužfiksuotų faktų. Šaltiniai ir tyrinėjimai, kuriuose minima ar aptariama deivė Žemyna*, straipsnyje neliečiami. Naudojami aprašomasis ir tekstų semantinės interpretacijos metodai.*

Reikšminiai žodžiai: žemė, pagarba žemei, žemė – žmonių baudėja.

Skirtingų tautų folkloro kūriniuose aptinkama liudijimų, kad nuo senų senovės žmonės gerbia aplinką, suvokia ypatingą priklausomybę nuo dangaus kūnų (saulės, mėnulio) ir žemės. Lietuvių folkloro kūriniuose žemė ir saulė vadinamos *motina* / *motule,* o mėnuo – *tėveliu*. Rytų slavų skirtingų žanrų folkloro kūriniuose prie žodžių *žemė* / *motina žemė* pridedamas epitetas *drėgna* (*сырая земля* / *мать сыра земля*). Taip pabrėžiamas žemės gyvybingumas, gebėjimas auginti derlių ir maitinti žmones. Lietuvių liaudies dainose ir raudose vartojamas žemės epitetas – iš slavų perimtas žodis *siera* / *sieroji* [pilka, pilkoji]. Šis epitetas sukelia žemės kuklumo, prisitaikymo prie žmonių poreikių įspūdį. Lietuvių dainose personažų veiksmų antitezei sukurti kartais pakanka žodžio *žemė* švelnumą ir didumą reiškiančių priesagų ir taikliai parinktų būseną apibūdinančių veiksmažodžių priešpriešos: kai mergelė šoko su savo broleliu, *žemelė drebėjo,* o kai šoko su svetimu berneliu, *žemyna nulinko*. Kreipiantis į žemę ir prašant, kad ji žydėtų javais, šios priesagos vartojamos kartu (*žemynėle žiedkelėle*).

Žemė laikoma gyva būtybe. Šių eilučių autorė prisimena, kaip senelė bardavo vaikus, kurie žaisdami badydavo žemę peiliu, išpjaudavo velėnos gabalėlius ir juos stengdavosi įmesti į žaidėjų gerkles. Rytų slavai sėjos metu nekaldavo kuolų, kad neužmuštų žemės, besiruošiančios gimdyti javus (Белова, Виноградова, Топорков 1999: 317). Skirtingų tautybių žmonės net mūsų laikais bučiuoja žemę ir dėkodami už sėkmę bei prašydami padėti, ir reikšdami pagarbą savo tėvynei ar svetimai šaliai.

Lietuvių padavimuose teigiama, kad kažkas bara piliakalnius kasinėjančius lobių ieškotojus, kažkas žada užpilti žemėmis kasinėtojo namus, nuo piliakalnio nuvirsta jį suarti mėginusio žmogaus jaučiai (KLPTK 3: 343-344, tipas 1.2.1.16.). Nekyla abejonių, kad šių kūrinių paskirtis – saugoti istorijos paminklus nuo niokotojų, bet neaišku, kas (žemė ar nugrimzdusių dvarų gyventojai bei lobių saugotojai) laikomi istorinės atminties gynėjais. Tačiau neretai vartojami keiksmai (*Kad tu prasmegtum*! *Kad tave skradžiai*!) ar žmogaus moralę apibūdinantys posakiai (*Kaip jį* / *tave šventa žemė nešioja*!) rodo, kad lietuviai ir slavai žemę laiko galinčia nubausti nusikaltėlį. Padavimuose teigiama, kad žmonės keikę dvarą ar nedorą poną, tėvai keikę be jų sutikimo tekančią dukterį ar

1 Konferencija vyko 2012 m. kovą Lietuvių literatūros ir tautosakos institute, žr. jos programą: https://www.llti.lt/failai/Veliaus%20skaitymuprograma2012.pdf <žiūrėta 2025-10-01>.

vedantį sūnų – dvaras ar vestuvininkai nugrimzdę (KLPTK 3: 341, tipas 1.2.1.10.). Prakeiksmas *Kad tu prasmegtum / nueitum skradžiai žemę* veikia ir tada, kai jį ištaria dėl ko nors supykęs žmogus (KLPTK 3: 342, tipas 1.2.1.11.). Galima manyti, kad šiuose padavimuose svarbesni sąmoningai ar nesąmoningai žmonių ištarti magiški žodžiai, o ne žemės sprendimas bausti.

Ir nekeikiami skradžiai žemę nugrimzta žmones kankinančių ponų dvarai, karčema su mišių metu girtavusiais žmonėmis ir kiti nedorėliai (KLPTK 3: 347, tipas 3.2.0.3.; p. 349, tipas 3.2.0.7.). Šiuose padavimuose žemė veikia savo nuožiūra: ji tarsi nebegali pakęsti nedoro elgesio ir žmones nugramzdina.

Vieno padavimų siužeto variantuose žmogžudys girdi balsą, žadantį nubausti po šimto metų. Kadangi nubaudusi / žadanti nubausti jėga dažniausiai neįvardijama, ją galima interpretuoti įvairiai. Vis dėlto bausmės būdo stabilumas leidžia manyti, kad *žemei* priskiriamas gebėjimas vertinti žmonių elgesį. Tai patvirtina lietuvių ir kaimynų padavimai, kuriuose teigiama, kad žemė nepriimanti nedorėlio kūno. Siekdami neįžeisti žemės, rytų slavai ilgiausiai išlaikė paprotį neužkasti žemėje savižudžių (Белова, Виноградова, Топорков 1999: 317). Jų kūnus uždengdavo medžių šakomis; tokie mirusieji vadinti *založnyje* – apdėtieji (Зеленин 1999: 17–35). Savižudžius rusai užkasdavo kritusiems gyvuliams skirtoje vietoje (Черепанова 1996: 34). Lietuvoje gana ilgai laikytasi papročio savižudžius laidoti atskiroje kapinių dalyje.

Sprendžiant iš lietuvių sakmių ir pasakojimų, kitoks laidojimo būdas Lietuvoje buvo taikomas raganoms ir raganiams. Šiuos mirusiuosius laidodavo ne kapinėse, o raistuose ir kitose žmonių retai lankomose vietose. Keliose lietuvių sakmėse ragana prašo žmogaus perkelti jos karstą į pelkę arba prašo nesimelsti už jos vėlę (KLPTK 3: 93, tipas 1.1.2.9.). Rusų sakmėje tėvas eretikas praneša sūnui, kad arkliai negalėję išvežti jo sielos. Reikia pakinkyti gaidį ir šunį, išvežtą karstą mesti į duobę, kuri atsirado iškasus beržą (Зеленин 1999: 67). Altajiečiai mirusių šamanų kūnus palikdavo ant karčių, pritvirtintų medžių šakose (plačiau žr. Kerbelytė 2011: 238–239).

Grimzdimas į žemę laikomas ne tik bausme, bet ir išsigelbėjimu, kai, pavyzdžiui, stebuklinėse pasakose mergaitei iškyla pavojus sulaužyti vedybų paprotį – tekėti už brolio. Žemė įvykdo mergaitės prašymą ir prasiskiria. Mergaitė patenka į po žeme esantį pasaulį ir iš ten grįžta, parvesdama savo broliui tinkamą nuotaką (KLPTK 1: 146, AT 313E*).

Rytų slavuose užfiksuota gana daug priesaikų tekstų, kuriuose prisiekiantys valgo žemę, užsideda ant galvos velėną: taip jie sutinka, kad žemė juos *amžinai pridengtų / prispaustų* (t. y., kad jie numirtų), jeigu sulaužytų priesaiką arba jeigu sako netiesą. Novgorodo krašto rusai sentikiai atlikdavo žemei išpažintį, o serbai taip elgtis vertė ragana laikomą moterį (Белова, Виноградова, Топорков 1999: 318). Deja, analogiškų lietuvių folkloro pavyzdžių aptikti nepavyko.

Lietuvių ir slavų folkloro kūriniai liudija, kad žemė laikyta ne tik ginančia savo interesus, bet ir galinčia bausti žmones, kurie skriaudžia kitus žmones, niekina pripažintas vertybes; žemė padeda išvengti netinkamų vedybų, sugeba žmonėms atleisti. Todėl ji priskirtina prie ypač gerbiamų tikrovės dalykų. Vis dėlto neaptikta folkloro kūrinių, kuriuose gyva ir veikli *žemė* keistų pavidalą ar taptų antropomorfine būtybe.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA:

Kerbelytė 2011 = Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių tautosakos kūrinių prasmės*. Kaunas: VDU, 2011.

KLPTK – Bronislava Kerbelytė. *Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogas*, t. 1: *Pasakos apie gyvūnus. Pasakėčios. Stebuklinės pasakos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999; t. 3: *Etiologinės sakmės. Mitologinės sakmės. Padavimai. Legendos*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2002.

Белова, Виноградова, Топорков 1999 = О. В. Белова, Л. Н. Виноградова, А. Л. Топорков. Земля. *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого*, т. 2, 1999, с. 315 – 321.

Зеленин 1999 = Зеленин Дмитрий. *Избранные труды. Статьи по духовной культуре* 1917–1934. Москва, 1999.

Черепанова 1996 = *Мифологические рассказы и легенды русского Севера*. Составитель и автор комментариев О. А. Черепанова. Санкт-Петербург, 1996.

EARTH THE JUDGE OF HUMAN DEEDS

Bronislava KERBELYTĖ

This 2012 work by Lithuanian folklore researcher Bronislava Kerbelytė (1935–2024) is published to mark her death anniversary. It examines whether Lithuanian folklore shows evidence that the Earth was especially worshipped. Kerbelytė analyses legends, tales, curses, songs, and other folklore, comparing them with similar Slavic traditions, which sometimes reveal elements absent from Lithuanian folklore.

„PRADASMA NO PRATKŲ“. POKALBIS SU KUPIŠKĖNE ALMA PUSTOVAITIENE

„Kupkėmio“ ansambliui – 30

Šis pokalbis su Lietuvos folkloro pasauly pažįstamu ir žinomu žmogumi, tikra kupiškėne, skambiabalse dainininke, puikia pasakotoja, nuostabia organizatore, lietuvybės ir kupiškėnų tarmės puoselėtoja. Gyvenimui verčiantis per galvą, miela Alma nenutolo nuo gimtų vietų. Ji liko savo namuos, Kupiškio žemėj, kai svietas ėmė maišytis ir padūko keliauti. Lietuvių patarlė sako: „savam krašte pranašu nebūsi“. Vadinasi, nebūsi deramai pripažintas, įvertintas žinančių ir pažįstančių tave nuo gimimo. Išties per dažnai nukeliam kepures ir nulenkiam galvas svetimiems, neskubam pamilti ir pagerbti savų, ypač gyvų. Tad liekantys protėvių žemėje triūsia dukart daugiau. O tada ir gerų žmonių atsiranda, ir sienos padeda, ir pieno upės teka. Visa tai tinka ir žmogui, kuris vadovauja folkloro ansambliui „Kupkėmis“, šį rudenį mininčiam trijų dešimtmečių jubiliejų. Tai Alma PUSTOVAITIENĖ, folkloro festivalių „Lingaudala“, „Sutarjėla“, „Sėlių dainos ir giesmės“ sumanytoja, išleidusi leidinį „Kupiškėnų vestuvės. Mokslinė studija“, knygas „Jir atskrido sakalalis. Kupiškio krašto dainos“, „Kupiškio krašto archeologinės ir mitologinės vertybės“, įrašiusi CD „Kupkėmio laja“, DVD „Kupiškio krošto sutartinas“, gražaus projekto „Kupiškėnų olasas“ sumanytoja ir įgyvendintoja, pačiais kūrybingiausiais būdais garsinanti Kupiškio kraštą ir gražiąją kupiškėnų tarmę.

Laičių vienkiemyje iš kairės: Lina ir Alma Totorytės, jų mama Genovaitė Jėčiutė-Totorienė ir dėdė Pranas Jėčius. 1974 m. Alvydo Totorio (brolio) nuotrauka

Susitikom su Alma jos kieme Palėvenėlėj šiltą ir saulėtą rugsėjo dieną, kai dar daug žiedų žydėjo, nors dalis derliaus jau nuimta, kai ore sklandė lengvo atokvėpio nuojauta, o ant stalo kvepėjo ką tik nuraškytos avietės.

Susitikusios kalbėjomės lengvai, kaip vanduo teka vakaruos, kaip žolė linksta pavėjui. Ir vis kupiškėniškai. Su Alma negaliu bendrine tarme. Ir sakiau rašysianti kupiškėniškai, ta gimtąja tarme, kuria kalbėjo ir pašnekovės protėviai. Kupiškėniškai jie ir yra *pratkai* – ištakos ir pradžių pradžia. Istorija liejosi iš pašnekovės lūpų ir širdies, vos spėjau ją fiksuoti:

Grįžau iš Ponvėžio Kupiškin, jau dvijei dukterys, grįžau un mamų Paketurios. 1987 matų pavosiarys. Možojai Karolinai do nė matų nėra. Ravju daržėlį, ataina Alena Alekniena: „Baik ravėt, aik mokink mumi dainuotų“ (Panevėžyje baigta J. Švedo aukštesnioji muzikos mokykla, įgyta muzikos pedagogės specialybė). *„Nei aš aisiu, nei ko“, sakau ir ravju sau. Ale to stovi, girdžiu: „Va, ošei moku, do to moka* (dainų)*...“ Tadu jautas pakilimas tarp žmonių. Tai klausiu mamos, „ar pabūsi su Karolinu“, o jį „jir ošei noriu ait* (dainuot)*“. Teip ir pradėjau su dviratėliu ir juostiniu magnetafonu. Alenyta (Alena Alekniena) pasokė, – „To moka, to moka“. Tadu saso Lina jau dainovo „Gastautoj“* (Rokiškio folkloro ansamblis), *ale mon do nepatiko. Jir tadu niekas nemokino liaudės dainų. Kiek atominiau iš tavo, – romansai, viena kita liaudės daina. Tadu gi do būdavo jir talkos, jir potalkės ar balios dainuodavo. Suveina žmonas, kalbosija, dainuoja. Do atomanu, – ošei nedidala, našu tatai lauknešėlį, vyrai ban keliuos pjauna. Tai dalges sustoto jir užtraukia: „Valio...valio!“ Stabūklas! Bulbas kosa, kulia par kaimynus, tadu po darbų visi suveina par tatį, mat aludarys. Niekas nepasgėrdavo, dainuodavo. Vaikai kėp ir neklausom, o girdžiam.*

Sutartinę gieda Aušra Trapulionytė-Butkauskienė, Alma Pustovaitienė ir Lina Bartašienė tarptautinėje folkloro šventėje „Sėlių dainos ir giesmės“. Kupiškis. 2025 m. A. Bartašiaus nuotrauka

Jir susikūra Paketurios „Vidumedis“ (folkloro ansamblis). *Išsišifruoji, runkom išrašai dainas... O birželio mėnesį jau įsidorbinau Kupiškio kultūros namuos Paketurių kultūros namų meno vadovi.*

Mamos tatula atvažiuodavo iš Kauno, ainam kartu žoliautų. „Čia vaistina“, – rodžia tatula pievų. Kaip gi golia būt vaistina šyč? Nevieriju. Girdžiu, jį jau dainuoja „Oi, gėriau gėriau, gėrdamas dūmojau, kur aš gausiu nakvynalį...“Arba kitų – „Vidur lauko, vidur lauko trys gulbalas plauko, ir atjojo barnužėlis un žirgėlio lauko“. Do krikšto tata dainuodavo, – jir tūravodavo, jir vasdavo. Daugiau vyrai. Mama daug matų bažnyčios chori dainovo, turėjo tautinius išsiaudus.

Mas trys vaikai, ošei – vidurina. Brolis Alvydas vyrėsnis septyniais matais. Teip laukdavom krūmos (paskavojį) keleivinas Vilnius-Biržai, tu brolis iš Vilniaus atvažiuodavo, jau mokinos istorijos. Apelsinų atovaža, toks džiaugsmas! Buvau gol trylikos matų, kai brolis nusivežė Kernavėn (1973 m.), *ti tadu buvo gol Rasų švinta? Mon teip novatna, lyg vaidinimas ar karnavalas. Su broliu visus piliakalnius apvažiovom, kom ti raikė? O jis mokinos istorijos* (Vilniaus universitete), *tai jom rūpėjo. Jom* dėstė Pranė Dundulienė, *jį liepa aprašyt visų aludarystės procesų. Jir aprošė, tata pivorius, olų visų gyvenimų dora. Brolis labai gražiai piešė, visus kunigaikščius nupaišė – Vytautą, Kęstutį. Saso Lina jauniausia, mon pavydu jai dėmesio, kai možos buvom. Klausiu mamos, tatas, tė soko: „Tu didasna“. Tai kom jų labjau myli, aš jų išvarsdavau pusnin, ar un kopčiaus ragėlam ažuvažu jir palaidžiu, tai jį kūlio rieda. Mon vis jį vėžt jir vėžt, o kas mani vežios?* (Taip klausdavau).

Dada Pronas Jėčius buvo baigįs du aukštuosios, prė Smatonos baigė gimnazijų. Inžinėrius, žurnalistas. Tų laikų inteligėntas. Pėrsikėla Kupiškin gyvintų. Ataidavo un mum. Tadu buvo pavojinga jir sakyt, jir rašyt... Ainam iš senėlių, tai jisai rodžia jir posakoja: „Vut, miškas, ti kalnalis, ti gyvano kunigaikštiena Indraja, ti jos pilis stovėjo, turėjo dukterį Sigitų. Kunigaikštis toli buvo, prė didelių vandanų. Sigita aidavo miškan raudonų žibučių rinktų, iš jų pindavo vainikėlį jir Žvikės upėlin įlaisdvo (Žvikė įteka Pyveson, Pyvesa – Mūšon), *o kunigaikštis atpažindavo vandenio atonaštų dukterės vainikėlį, teip žinojo, kad gyva. Ainam toliau pro Broko jaujų, ti vaidanas, bijom ait, tai dainuojam: „Atvažiovo sėnis sanas, ošei mysliau, kad vaidanas, atvažiovo do senėsnis, ošei mysliau, do baisėsnis“, tai nebabaisu,* – juokiamės bekalbėdamos ir mes.

Tarp gausių šmaikščių posakių ir padainavimų, šilti prisiminimai įterpia gilią įžvalgą apie nuveiktų darbų prasmę – „lėtuviškumas padėjo išlikt“. Taip, lietuviškumas svarbus kaip oras, maistas, vanduo, saugumas, ryšys. Išlikti savame krašte savimi, kai per šalį riedėjo traumuojantis sovietinio niveliavimo mechanizmas, buvo ne visiems įveikiama užduotis. Lietuviškumas šiame

„Kupkėmis“ Baltų vienybės dieną koncertuoja ant Kupiškio piliakalnio. Centre – Alma Pustovaitienė. 2021 m.
A. Bartašiaus nuotrauka

pasakojime yra pagrindinis, mat jis kuria prasmingą gyvenimą.

Senėliai buvo gyvi, posakodavo, labiau senėlis Jėčius. Jis buvo poimtas vokėčių neloisvan. Jir kažin kur ti povogė bočkų spirito, nėšės jų, jir parėjo pėsčias (iš Vokietijos). *Grįžo ištinįs no bodo. Kad ne tas spiritas, kažin... O žmonas do viseip kalbajo... Kita baba (kartu gyvano tatas mama) sakydavo posakas, –sėdim un pėčiaus, kad klausom. Jį teip mumi mylajo! Būdavo gauna pėnsijų, to pėnsija – 12 rublių. Jir ataduoda mum, anūkam. Sakydavus: „Mon nebaraikia, ošei Kupiškin nebanuveinu“* (5–6 km iki Kupiškio)).

Alėktrų mum įvada paskutiniam. Kolūkio pirminykas buvo bjaurus, – tata nėjo kolūkin. Tai pirminykas sakydavįs: „Jum no Kupiškio šviesu“. Tadu trečion klasėn ajau. Kai visiem alėktrų įvada, buvo bolys, suvėjom visi, gol par Vaitėkūnų... Pavosiarys buvo. Turėjom radijų su batėrijom, tai kad klausydavom. Miela Alma mini ir kitą iš vaikystės įsiminusią šventę*: „O aglutas gražumas papoštos! Grįžtu iš mokyklas, toj Nauji matai, tai būdavo „aglutas“ mokiniom. O baba klausia: „Ar buvo Kalėdų bobuta?“ Tas „senėlis šaltis“ do negrait atsirodo.* Po žiemos – pavasaris. *„Švintai tikėjau Velyki! Labjausiai laukdavau Velykų jir Velykės. Sakydavo: „Rūksta dūmas – Velykė kiaušinius doro* (dažo)*“, tai neinu gultų, nemėgosiu, lauksiu, kad pamatyčia. O ažmiegu! Velykė atonaša kiaušinių margų, podada prė lovos. Jir teip ilgu atliko, kai pamačiau mamos puodų su darylais* (dažai)*! Untrų Velykų dienų aidavom kiaušiniautų un krikšto mamų. Ji duodavo kampitūro – toksai raudonų sarbintų saldumas. Kad skanu!“*

„Vidumedis“ gyvovo ligi 1998 m. Repeticijon atvaždavo mašina. Kolūkis duodavo (mašiną). *Buvo kapela, – devyni muzikontai. Jurgis Stankėučius* [partizanas, liaudies muzikantas Jurgis Stankevičius (1928–2000), grojęs lumzdeliu ir griežęs smuiku] *atvažiuodavo iš Rudilių. Naktavoja par sūnų, kitųdėn groja, tadu namo autobusu važiuoja.*

Būdama aštonių matų pradėjau grot armoniku. Tavai nupirko broliui, tas negrojo, patumpa patumpa, ir numata un gryčios. O tata, būdavo, prirėšučiauja, tadu pylia un gryčios, kad džiūt. Žiemų lipa, atonaša, kad skanu riešučiai! Nu, jir tata išėjo gol darban, ainu ošei rėšučių un gryčios. O kas gi čia stovi, kas da doiktas? Ažmiršau riešučius... Nustraukiau žėman jir tumpysiu. O mama, girdžiu: „Aš dainuosiu“, jir uždainovo „Kampeli, širdžiai brangus, esi pasauly tu vienas“ (paplitusi kroatų liaudies daina). *Jir sugrojau! Kad jau groju, važiuojam prė Pondėlio un Jurėučių akardijono. O ti viso ko, visokių muzikų, jir bandonijos, kanstantinkos! Parvažiuojam, mama klausia: „Kų ti matai“? Sakau: „Labai švari dujiną“. Mon teip motas... Būdama septintoj klasėj, suorganizavau mokinių chorų, – teip norėjau dainuot. O, atomanu, šeštoj klasėj basmokinunt atajo aštuntokai prašytų, kad pagročia šokios. Va tadu tai onaras!* (pasididžiavimas).

1995 matais prasdėjo „Kupkėmis“. Vis mon motas: „Gastautoj“ – jauni, apė Ponvėžį – jauni, kaip

norias jaunų ir čia. Jir renkas, – pirma gol Aušra atajo, paskiau kiti. Tadu pabaigiu repetuot Kupišky, ainu Paketurios „Vidūmedin“, par mamų permiegu, o ryto pusai septynių namo, tadu ainu mokyklan (dirbo muzikos mokytoja).

1988 matais kolūkio pirminykas dova namus. Tadu žmonas jau norėjo (dainuot), *rūpėjo, sokįs pirminykas: „Tik dainuokit“. Šiteip rodos Palavanalas* (Palėvenėlės) *folkloro ansamblis. 1989 m. prasidada „Jaunimo ramuva“ Palavanalaj. Pasiemu pradinių klasių vaikus, nusivadu Palavanalas dvaran, – ti kultūros namai. Jir su visais keturių klasių vaikais dainuojam, šokam, Ažugavo* (Užgavėnės), *kiaušiniaujam. Šitiek būta entuziazmo!*

1989–1990 matais rinkau parašus, kad būt įtraukta etnina kultūra mokyklos programon. Važiavau Vilniun, Kultūros kongrėsan, skaičiau pranešimų, kad būt etnina kultūra įtraukta mokyklos programon. Tadu rinkau parašus, kad neažlėt slanio, – teip gražus slanys tarp Paketurių jir Aukštupanų. O padirbo bolų... (užtvenkus Lėvens upę sukurtos Kupiškio marios).

Senėliai (vyresni ansamblio nariai) *vadino mani „mūsų Almuta“. Skundžias jė partiniom sekretoriui, kad jį išeina, „neišlaiskit“* (iš Paketurių ansamblio). *O sekretorius sokųs: „O kų aš jai padarysiu, jį nepartina“. Teip ir išėjau.*

Savaiminei pasakojimo tėkmei sulėtėjus, gurkštelim arbatos, atsidūstam. Ir klausiu Almos, koks gyvenimas būtų be dainos. Prieš atsakydama, ji ilgai tyli. Daugeliui žmonių tai būtų tuščias klausimas, o dainuojančiam – tai esmė. Dėl to pauzė ilga. Nes atsakymas apima ir tylą/įkvėpimą, ir dainą/iškvėpimą. *Neįmanoma gyvint būtų ba dainos. Kų baveiktum, vis skumba maliodij – viena, kita, trečia. Gyveni labiau dainu, nei raikalu. Tadu dorbas pasidirba.*

Žinau, kad dainos į ansamblius ateina iš ekspedicijų, t. y. užrašomos iš pateikėjų. Jos vertingiausios, nes jau turi savo istoriją. Ir dalis darbo yra vykti į ekspedicijas, pas žmogų, kurį nujauti ar žinai dainuojant, pasakojant, grojant. Tad ir teiraujuos Almos apie jai įsimintiniausias ekspedicijas. O jos susiję su ypatingais žmonėmis.

Žinojom, kad dainuoja, važiuojam. Nepasiskumbysi, nepasklausi, kadu jau čėsas, neturėjo žmonas telefonų. Atainam, o ti šienų važa, sokų: „Nėr kadu dainuot, raikia šienas suvėžt“. Važam tadu visi šienų, iškraunam. Do nedainos, raikia bulbos nukost. Bulbas nukasam. Tadu jau dainovo.

Vyras mani neišlaidžia į ekspedicijas, jau du vaikai, o mon teip rūpi... Apė tokį vienų sokį „neikit un jį“, tadu do labjau akvotiju. Buvį nuvėjį, neįsilaidįs, un šieno tadu naktavojį. Nuveinu, sėdi un skadų (laiptų prie įėjimo) *seniokas. Nieko jisai nekalba. Untrųdėn – do nekalba. Trečioj dėnoj soko: „Vienų kart mačiau oičvarų...“. Tadu ajom do dvi dienas iš ailios un jį.*

Žinojom tokį J. Šerėlį Pajuodupaj (Pajuodupės kaime)*, atainam, vienas sėnis namė. Pamota mumi, pasokėm, ko jau atajom, soko: „Toj ataisiu“, jir nebar jo. Ataina, ogi nusprausįs, nusiskutįs, švariais marškiniais apsivilkįs. Jir jėma dainuot. „Karvelali mėlynasai“, pati gražioja, jir dabar do iš šito žmogaus ažrašyta. O vienas daininykas atajo kėman. Tatula apė jį kalbadavus, suveidavus, jė dainuodavį. Jisai jau gyvano Pasvaly par dukterį. Jir ajo atvažiovįs un susiedų. Adomas Sedula. Žiūriu – aina, plikas, sanas. Klausiu, ar tas? Tas. Tai atajo kitųdėn jir padainovo „Jir atskrido sakalalis“. Neturėjau, kaip įrašyt, tai braižiau penklinį ir rašiau gaidas. Tai šito pati brungiausia* (daina).

Pamena ir kitą – *buvo tokia Ona Baltušiena, žymi. Nuvėjom, jį bulbas kosa, privargus, nieko nepadainovo. Ale žmogų pakolbinom. Jė visi kupiškėniškai kalbajo. Nė iš vieno kiemo neišėjau nepamylata* (kupiškėnų tarmėje ir tradicijoje „pamylėt“ reiškia pavaišint). *Buvom par Janilionėnį Vorniškių kaimi, teip tinai mumi mylajo... Kalkozas* (kolūkis) *dova mašinalį, tai nuvežė, ale nelauks... Teip prigirdą vynu, skilundžiu, o tadu devynius kilometrus pėsčia namo ajau.*

Klausau ir girdžiu pasakotoją, kuri nesimokė pasakojimo meno. O jaučiuos lyg pasakos sekamos klausyčiau: įtraukia, rūpi tęsinys, išmintis, netikėti vingiai, posūkiai, virsmai. Kad jie vyktų, vis kažko netenkama, tada atrandama. Kas yra didžiausias atradimas, Alma?

Pirmučiausia mysliu apė sutartinas. Mokyklai mokytojai sokė, kad du garsai šalim negražu. Jir buvo negražu, ažtat, kad pasokė. O sutartinas dydisai atradimas: du garsai šalim, o šiteip gražu! Tadu atradimas savo balso. Kaip pasikeita balsas, kai jėmjau savu dainuot! Jir armonikos radimas un gryčios!

Žinau, kad Alma rašo puikius scenarijus, projektus, kur susipina mitologija, dainos, pasakojimai, autentiški išgyvenimai. Ir rūpi, kaip jie randasi, kur slypi tos kūrybinės galios. Juokiasi pašnekovė kalbėdama:

Nubundi noktį jau numėgojįs, jir geriausios mintys. Gol ažtat, kad ryto gimus asu. Labjausiai pasilsiu šyč, namė. Nuvažiuoju gimtinan – Laičių vienkėmis. Ti sodyba, užolalis auga. Gailajau, kai (sodyboje) *nukirto šimtamėtį uosį. Ti važiuoju viena, ti gyvybas šaltinis. Jir visas Kupiškio kroštas – mon raikia žmonių, pasilgstu žmonių.*

Girdisi turtingo ir save realizuojančio žmogaus gyvenimas, dėl to noris klausti, ką dar norinti padaryt, įgyvendinti? Čia Alma surimtėja ir girdžiu „paslaptis“. Išties gyvenimas pilnavertis,

Alma Pustovaitienė (su būgnu) ir ansamblis „Kupkėmis“ koncertuoja Kupiškio kultūros centre. 2024 m. A. Bartašiaus nuotrauka

kai yra paslapčių. Ir kitiems, ir sau. „*Sau norėč sveikotos*“. Po ilgos pauzės lyg nukėlus užtvanką ima veržtis vanduo – Almos atvirumas žmonių paprastai meilei:

Geri žmonas mani supo visų čėsų. Žmonių gerumas, jų mėila kroštui, tarmai, – su jais norias būt. Saugot savastį, kaip saugojo senėliai – džiaugtis savo išskirtinumu, didžiuotis to. Zulono [Povilas Zulonas (1912–1996) „Senovinėse kupiškėnų vestuvėse“ atlikęs piršlio vaidmenį, režisavęs šį vaidinimą bei jį praplėtęs]*, tavai kalbajo šiteip, kai vaikai ketino išvažiuot: „Išmokitat kitų kalbų, pažinkit kitus kraštus, tik nigdi neažmirškit savo kalbos, savo šeimos, savo žėmas*“.

Gyvenam po saule, ji surėdo dieną ir naktį. Tai ir savuose gyvenimuose patiriame emocinę šviesą ir tamsą. Klausiu Almos, kokia buvo jos gyvenimo diena ir kokia ištiko naktis.

To kartu atrodžia teip – džiaugiaus, kai pirmokart ištekėjau! Bus gėra! Rodžias, visas svietas žino. O tadu buvo teip blogai, kad nežinojau, ar išgyvinsiu. Atomanu gegužės pradžia, sninga, ošei su karvi išeinu un mamų, – teip tęstis negali. Ir aina toksai Graičiūnas pagėrįs, lojoja mani: „Kurgi tu, glušai, vedi karvį?“ Jis myslio, kad aš karvį ganyklon vadu. O ait 7 km, karvė privargo, atsigula. Ošei prė jos stovju ir raudu.

*O švieta – „Vidumedis“, „Kupkėmis“. 2007 matais buvo Dainų švinta „*Saulutė rateliu tekėjo*“, jau valu, vėnolikė vokaro, stovju scenoj visa šlapja, sulyta, privargus, dainuoju lopšinį ir raudu.* Šviesa ir tamsa viena kitą paryškino.

Ko palinkėtum jauniems žmonėms, kurie atitolę nuo Lietuvos, tradicijų? *Ieškokit savo praeitės – savo šoknių. Tagul ataina tas suvokimas, kad keip ir mėdis ba šaknų, teip ir žmogus ba praeitės nepilnavertys. Kad aukščiausios jėgos dot suvokimų unksčiau ar vėliau. Kad suprastų savo prigimtį – savastį. Kad aukščiausios jėgos dot suvokimų mylat ir suvokt vertį. O suvokį ieško ir runda.*

Baigdama dalintis išgyvenimais, Alma papasakojo trumputę istoriją, kuri grąžino mus prie ištakų – *pratkų*. Moteriškos linijos ištakos – simbolinės promotės.

Netoli Laičių vienkėmjo buvo Dumblinas ežerėlis. Aplink jį šlopja, kojos zmanka gilyn, nenaru prė vandenio preit. O gyvano ti tokia Paulinyta, labai gražus jos daržėlis. Laikė daugybį kačių, ožkų. Tai ji padirbo lieptų tan ežerėlin. Ir kaip jį ti padirbo? Ladai nunaša, ji vėl padirba. Un jų nuvėjį pasraškydavom kvėtkų. Tadu sakydavus: „Raikė paprašyt“, nigdi nepyko. Dievo siųsta moteryta. Ir vis basa Pauliuta.

Kalbino ir užrašė „Kupkėmio“ ansamblio narė
Eglė RAIŠIENĖ

“*PRADASMA NO PRATKŲ/* WELL START FROM THE BEGINNING” A CONVERSATION WITH ALMA PUSTOVAITIENĖ FROM KUPIŠKIS

An interview with Alma Pustovaitienė, a celebrated Lithuanian folk singer and storyteller from Kupiškis. She is the leader of the folklore ensemble *Kupkėmis*, which marks its 30th anniversary this fall, and she is also the founder of folklore festivals like *Lingaudala*, *Sutarjėla*, and *Sėlių dainos ir giesmės* [Songs and Hymns of the Selonians]. Pustovaitienė has created collections including *Kupiškėnų vestuvės* [Kupiškis Weddings], *Jir atskrido sakalalis. Kupiškio krašto dainos* [A Falcon Has Flown: Songs from the Kupiškis Region], and *Kupiškio krašto archeologinės ir mitologinės vertybės* [Archaeological and Mythological Treasures of the Kupiškis Region]. She also recorded the CD *Kupkėmio laja* [Kupkėmis Canopy] and the DVD *Kupiškio krošto sutartinas* [The Multipart Songs of Kupiškis], among many other projects. Her life story was documented in her native Kupiškis dialect.

„REIK SU GRYBAIS MOKĖTI DRAUGAUT. SU MIŠKU IŠ TIKRŲJŲ.“ ŽVILGSNIS Į GYVĄJĄ LIETUVIŲ GRYBAVIMO TRADICIJĄ

Vita DŽEKČIORIŪTĖ

LIETUVIAI – AISTRINGI GRYBAUTOJAI

Grybai ir grybavimas yra neatsiejama lietuvių savasties, tapatybės ir santykio su aplinka dalis. Kada lietuviai pradėjo grybauti, sunku pasakyti. Grybais savo racioną paįvairinantys lietuviai bene pirmą kartą rašytiniuose šaltiniuose minimi XIV a. pabaigoje,[1] tačiau neabejotina, kad kadaise išgyventi ir pragyventi padėjęs užsiėmimas, dabar dažnam tik pramoga ir atsigavimas nuo kasdieninių darbų, turi gilias archajiškas šaknis.[2]

Etnomikologijos mokslo, kuris tyrinėja žmonių ir grybų santykį bei jo raišką kultūroje, pradininkai sutuoktiniai Valentina ir Gordonas Vasonai (Wasson) 6-ajame praeito amžiaus dešimtmetyje atkreipė dėmesį, kad skirtingose pasaulio kultūrose požiūris į grybus skiriasi: jis gali būti mikofilinis arba mikofobinis. Pirmuoju požiūriu besivadovaujančiose kultūrose grybai yra svarbi žmogaus raciono dalis, jie naudojami gydymo ir įvairiais kitais, su mityba nesusijusiais, tikslais. Mikofobinėse kultūrose į grybus žvelgiama kaip į grėsmę keliančius gamtos pasaulio atstovus ir jų vengiama.[3] Pagal šį skirstymą, Lietuva su kitomis Baltijos valstybėmis ir slavų tautomis priklauso mikofilinėms kultūroms.

APIE PROJEKTĄ „ETNOMIKO“

Kiek ta mikofilija gyvybinga šiandien? Kokiais pavidalais ji reiškiasi? Kiek grybautojai yra išlaikę senųjų grybavimo tradicijų, o galbūt šiais laikais grybaujama jau kitaip? Kokios grybų rūšys tebėra pažįstamos ir renkamos, o kokios buvo renkamos anksčiau? Ar žmonių santykis su grybavimu ir grybais bei su tuo susijusios praktikos skirtingose Lietuvos vietovėse varijuoja? Siekiant išsamiai atsakyti į šiuos klausimus, reiktų atlikti ne vieną ir ne vienerius metus trunkantį tyrimą. Nors iš dalies į juos atsakyti buvo pabandyta 2022–2023 m., vykdant mokslinį tyrimų projektą „ETNOMIKO“, kurį finansavo Lietuvos mokslo taryba (sut. Nr. S-LIP-22-58). Projekte dalyvavo penki mokslininkai. Keturi mikologai: Gamtos tyrimų centro vyresniosios mokslo darbuotojos dr. Reda Iršėnaitė ir dr. Jurga Motiejūnaitė, mokslo darbuotojas dr. Jonas Kasparavičius, Vilniaus universiteto Gyvybės mokslų centro vyresnysis mokslo darbuotojas prof. Ernestas Kutorga ir aš, šio straipsnio autorė, etnologė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslo darbuotoja. Iš viso buvo surengtos šešios ekspedicijos, kurių metu aplankyta keturiasdešimt vietovių, atstovaujančių beveik visiems Lietuvos etnokultūriniams regionams, išskyrus Mažąją Lietuvą. Į kai kuriuos Lietuvos regionus – Žemaitiją (Platelių apylinkes), Suvalkiją (Kazlų Rūdos apylinkes), Dzūkiją (Marcinkonių apylinkes) – buvo surengta po vieną ekspediciją. O į Aukštaitiją vykta net 3 kartus: į Biržų, Ignalinos ir Anykščių bei Panevėžio apylinkes (taip siekta aprėpti kultūrinę grybavimo praktikų įvairovę). Iš viso pakalbinta 119 pateikėjų nuo 32 iki 97 metų (jų amžiaus vidurkis – 70 m.). Tyrimo metu rinkti etnomikologiniai duomenys: kokios grybų rūšys yra pažįstamos, ar skiriasi grybavimo praktikos, kiek išlikę su grybais bei grybavimu susijusių tradicinių žinių, tikėjimų. Pokalbiai su pateikėjais vyko kaip nestruktūruoti interviu. Be to, pokalbių metu buvo rodomos įvairių grybų rūšių vaisiakūnių nuotraukos, siekiant nustatyti, kurias grybų rūšis pateikėjai pažįsta, kaip jas vadina, kam naudoja. Nuotraukų rinkinį sudarė 55 vaizdai, kurių didžioji dalis (50 vaizdų) buvo valgomieji, nevalgomieji ir nuodingieji grybai. Taip pat trys kerpės: (islandinė kerpena (*Cetraria islandica*), elninė šiurė (*Cladonia rangiferina*), sieninė geltonkerpė (*Xanthoria parietina*) bei dvi gleivūnų rūšys: geltonasis fuligas (*Fuligo septica*), rutulinė raudenė (*Lycogala epidendrum*). Juos, kaip ir grybus, tyrinėja mikologai. Pokalbių su pateikėjais garso įrašai saugomi Lietuvių literatūros ir tautosakos institute esančiame Lietuvių tautosakos archyve (LTRF cd 1784–1884).

1 Laužikienė, Laužikas 2020: 87.

2 Grybavimą, kaip itin seną reiškinį, kuris parodo ypatingą ir netgi religinį lietuvių santykį su aplinka savo straipsnyje „Apie grybus arba velniškas nuklydimas“ yra nagrinėjusi religijotyrininkė Eglutė Trinkauskaitė-Johnson (2006).

3 Wasson, Wasson: 1957: 4.

Ekspedicijos dalyvė Vita Džekčioriūtė kalbina pateikėją. 2025 m. Ernesto Kutorgos nuotrauka

GRYBŲ PAŽINIMAS, RINKIMAS, PAVADINIMAI

Ekspedicijose surinkti duomenys parodė, kad skirtinguose Lietuvos etnokultūriniuose regionuose maistui paprastai renkama apie 10 grybų rūšių, nors atpažįstama jų kur kas daugiau. Visoje Lietuvoje gerai pažįstami ir renkami baravykai (*Boletus edulis*), raudonviršiai (*Leccinum aurantiacum*), lepšės (*Leccinum scabrum*), kazlėkai (*Suillus luteus, S. granulatus*), valgomoji voveraitė (*Cantharellus cibarius*), pušyninė ir eglyninė rudmėsės (*Lactarius deliciosus*, *L. deterrimus*), rudakepuris šilgrybis (*Imleria badia*). Didžiojoje Lietuvos dalyje yra renkami ir geltonieji kazlėkai, žmonių dar vadinami makavykais (*Suillus variegatus*), žaliuokės (*Tricholoma equestre*), raukšlėtasis nuosėdis arba gudukas (*Cortinarius caperatus*), įvairios ūmėdės (*Russulla sp.*).

Kokios grybų rūšys yra pažįstamos ir renkamos, priklauso nuo vietovės ir gamtinės aplinkos, t. y. vyraujančio miškų tipo. Žmonės, dažniausiai grybaujantys lapuočių miškuose, nepažįsta kai kurių spygliuočių miškuose augančių grybų rūšių. Pavyzdžiui, Žemaitijoje ir Šiaurės Lietuvoje aplink Biržus nepažįstamas kitur Lietuvoje renkamas geltonasis kazlėkas (*Suillus variegatus*). O pušynuose aptinkamų ir kitur Lietuvoje renkamų žaliuokių (*Tricholoma equestre*) nepažįsta žemaičiai ir dažnas Biržų krašto grybautojas, bet jie puikiai atpažįsta ir sėkmingai renka po lapuočiais augantį tikrąjį paąžuolį, kitaip vadinamą paąžuoliu baravyku (*Suillellus luridus*). Išskirtinė Šiaurės Lietuvos grybautojų savybė – avižėlių arba pavasarinių balteklių (*Calocybe gambosa*), pavasarį pasirodančių pievose, rinkimas. O žemaičių išskirtinumas tas, kad jie renka vadinamąsias *višteles* – kituose etnokultūriniuose regiuonuose pasitaikantį, pastebimą, tačiau niekaip nevadinamą, į valgomąją voveraitę panašų grybą – dyglutį (*Hydnum repandum*).

Kai kurios daugelio pateikėjų atpažįstamos grybų rūšys nerenkamos. Tokioms priklausytų kai kurie nuodingi grybai – paprastoji ir žalsvoji musmirė (*Amanita muscaria*, *A. phalloides*), ypač kartų skonį turintis aitrusis pušynbaravykis (*Tylopilus felleus*), išraiškingos išvaizdos, tačiau dažniausiai maistui nevartojami pumpotaukšliai (*Lycoperdon sp.*) ir didieji kukurdvelkiai (*Calvatia gigantea*).

Iš vaikystės atsimenami ir vis dar atpažįstami grybai, kuriuos rinko pateikėjų tėvai arba seneliai: valgomasis bobausis (*Gyromitra esculenta*), pilkoji meškutė (*Paxillus involutus*), piengrybis paberžis (*Lactarius volemus*), juosvasis piengrybis (*Lactarius necator*) ir paprastasis kelmutis (*Armillaria mellea*). Nors dabar dėl kartoko skonio ar dėl to, kad juos sunkiau atskirti nuo kitų grybų rūšių, jie dažniausiai neberenkami.

Dar yra tokių grybų, kurių anksčiau niekas nerinkdavo, o dabar pažįsta ir maistui vartoja daugelis. Visų pirma – tai pušynuose augantys rudakepuris šilgrybis (*Imleria badia*) ir raukšlėtasis

nuosėdis (*Cortinarius caperatus*). Pateikėjai dažnai mini, kad nei jų tėvai, nei seneliai šių grybų nerinko, jie pradėti valgyti tik prieš keliasdešimt metų. Vienas iš jų – skėtinė žvynabudė (*Macrolepiota procera*). Nors tik nedidelė dalis kalbintų pateikėjų prieš 2–3 dešimtmečius pradėjo jas rinkti maistui, dauguma kalbintųjų yra šio grybo ragavę, nuotraukoje jį atpažįsta, bet nerenka, bijodami supainioti su nuodingais grybais. Tai rodo, kad tradicinių žinių žodinė perdava tarp grybautojų vis dar gyva.

Galima apibendrinti, kad lietuviai yra konservatyvūs grybautojai: net žinodami, kad tam tikros grybų rūšys yra valgomos, neskuba jų rinkti. Pavyzdžiui, grybas atėjūnas raudonasis auksabaravykis (*Aureoboletus projectellus*), išplitęs Kuršių Nerijoje ir jau aptinkamas Dzūkijoje, kai kuriems grybautojams buvo matytas ir pažįstamas iš žiniasklaidos, tačiau jie šio grybo vengė. Visoje Lietuvoje renkami tik tie grybai, su kuriais supažindino tėvai ar seneliai, todėl juos valgyti yra saugu. Neatsitiktinai į klausimą, ar artimojoje aplinkoje yra pasitaikę apsinuodijimo grybais atvejų, absoliuti dauguma pateikėjų atsakė, kad apie apsinuodijimus grybais yra girdėję tik per radiją ir televiziją arba skaitė spaudoje.

Didžioji dalis pateikėjų įvairius nuodingus, nerenkamus ar tiesiog nepažįstamus grybus vadino *šungrybiais*. Dzūkijoje dažnai kaip *šungrybio* sinonimas minima *budė*. Kartais įvairių rūšių nerenkamus grybus pateikėjai įvardydavo *musmire*. Žemaitijoje pasitaikė kituose Lietuvos regionuose negirdėti nerenkamų ir nevertinamų grybų pavadinimai: *sūrmyžis*, *čiurmyžis*, *šūdgrybis*. Suvalkijoje užfiksuotas frazeologinio pobūdžio humoristinis pavadinimas *uošvienės grybukai*.

Maistui renkamų grybų pavadinimai skirtinguose Lietuvos etnokultūriniuose regionuose varijuoja. Šiuo atžvilgiu labiausiai išsiskiria Žemaitija. Ten kai kurios grybų rūšys vadinamos savaip. Pavyzdžiui, valgomoji voveraitė Platelių apylinkėse vadinama *gaideliu*, *gaiduku*, lepšė – *ošikiniu*, ūmėdė – *piene*, *pienele*, *pienike*. Savotišku, tik tam regionui būdingų grybų pavadinimų aptinkama ir kitose Lietuvos vietovėse. Dzūkijoje nuo seno žinomas valgomosios voveraitės pavadinimas *lepeška* vartojamas ir šiandien. Juosvažalis baltikas (*Tricholoma portentosum*), dažniausiai renkamas tik Dzūkijoje ir Rytų Aukštaitijoje aplink Ignaliną, daug kur vadinamas *pilkute* arba *pilkąja žaliuoke*, o aplink Varėną – *padzelioke*, *padzelianke*, *pazelionke*, – kitur nesutinkamu pavadinimu. Tik Rytų Aukštaitijoje žaliuokė (*Tricholoma equestre*) vadinama *žalečka*, o ūmėdė – *starieže*.

GRYBŲ NAUDOJIMAS NE MITYBOS REIKMĖMS

Įprasta manyti, kad grybai yra renkami maistui. Tačiau jie gali turėti ir kitą paskirtį, pavyzdžiui, naudojami gydant. Iš ekspedicijose surinktų duomenų matyti, kad šiuo tikslu dažniausiai naudojamos dvi grybų rūšys: paprastoji musmirė (*Amanita muscaria*) ir ant medžių kamienų augantis tamsaus gumbo pavidalo grybas – įžulnusis skylenis, kitaip vadinamas juoduoju beržo grybu arba čaga (*Inonotus obliquus*). Nors paprastoji musmirė gali būti naudojama gydantis visoje Lietuvoje, dažniausiai kaip vaistas ji minėta Dzūkijoje. Be to, vien Dzūkijoje pavyko užrašyti, kad be paprastosios, gydymui gali būti naudojamos ir baltoji bei žalsvoji musmirė. Paprastai niekaip neapdorota musmirė laikoma spiritiniame tirpale, o vėliau juo tepami skaudami sąnariai ir kitos kūno vietos. Kai kurie pateikėjai minėjo, kad musmirės užpiltinę nedideliais kiekiais galima gerti siekiant išsigydyti vėžinius susirgimus. Juodasis beržo grybas, kaip gydymo priemonė, žinomas visoje Lietuvoje, tačiau dažniausiai pateikėjai jį minėjo Dzūkijoje ir Biržų krašte. Šis grybas vartojamas siekiant išsigydyti onkologinius susirgimus arba norint jų išvengti, t. y. profilaktiškai. Dažniausiai geriamas į smulkesnius gabalėlius suskaldyto grybo vaisiakūnio nuoviras, dažnai vadinamas „arbata“, kartais daroma spiritinė užpiltinė. Kitas, mažiau, bet taip pat beveik visoje Lietuvoje žinomas gydomasis grybas yra paprastoji poniabudė (*Phallus impudicus*). Įprastai naudojami dar jauni paprastosios poniabudės kiaušinio pavidalo vaisiakūniai, tūnantys žemėje. Jie supjaustomi ir užpilami spiritu arba degtine, o vėliau šis užpilas po truputį geriamas kaip vaistas nuo onkologinių ligų arba kaip profilaktinė priemonė nuo įvairiausių susirgimų. Kartais minima, kad poniabudės užpilu gali būti trinamos ir skaudamos vietos. Gydymui paprastoji poniabudė dažniausiai naudojama Žemaitijoje. Tik šiame regione ji pavadinama *žemės taukais*. Apklausus pateikėjus iš kitų etnokultūrinių regionų susidarė įspūdis, kad daugelyje vietovių apie gydomąsias šio grybo savybes žmonės neseniai sužinojo iš žiniasklaidos arba pažįstamų, nes nei jų tėvai, nei seneliai šio grybo gydymui nevartojo. To nepasakysi apie Žemaitiją. Dauguma pateikėjų iš Platelių apylinkių minėjo, kad poniabudę kaip vaistą yra naudoję ir jų vyresnės kartos giminaičiai.

Tik Pietų Lietuvoje gydymui yra naudojamas valgomasis bobausis (*Gyromitra esculenta*). Dažniausiai Dzūkijoje, bet porą kartų ir Suvalkijoje buvo užrašyta, kad spiritiniu bobausių užpilu yra

Paprastoji musmirė (*Amanita muscaria*) ir Tikriniai baravykai (*Boletus edulis*). Vytauto Knyvos nuotraukos

įtrinamos skaudamos vietos, dažniausiai sąnariai. Tik Dzūkijoje užfiksuota, kad išmirkytomis džiovintų senų baravykų kepurėlėmis yra gydomi visokie skauduliai – patinimai, pūliniai. Rytų Aukštaitijoje pavyko užfiksuoti dar tris gydant(is) naudojamas grybų rūšis, kurios nebuvo paminėtos kitose projekto ekspedicijose. Anot vienos pateikėjos, džiovintos valgomosios voveraitės milteliais iš organizmo gali būti išvaromos parazitinės kirmėlės. Apie tai pateikėja veikiausiai sužinojo iš žiniasklaidos. Kitos pateikėjos žodžiais, pumpotaukšlio (*Lycoperdon* sp.) „milteliais“, t. y. sporomis, gali būti gydomos pragulų žaizdos. Dar du pateikėjai minėjo, kad gydymui gali būti vartojama ir ant medžių auganti tikroji pintis (*Fomes fomentarius*). Anot vieno pateikėjo, ja gydoma džiova, o kita pateikėja teigė, kad pinties nuoviras gali būti naudojamas skrandžio ligoms gydyti.

Iš ekspedicijose pateikėjams rodytų trijų kerpių rūšių dvi – islandinė kerpena ir elninė šiurė – taip pat vartotos gydantis. Susidaro įspūdis, kad žmonės šias kerpių rūšis kartais painioja ir gydo jomis tas pačias ligas. Dažniausiai šių kerpių nuoviru gydomas kosulys, kartais jos vartojamos tiesiog peršalus. Jų nuovirais gali būti trinami skaudami sąnariai, net gydomi vėžiniai susirgimai.

Grybai gali būti naudojami ir buityje. Visoje Lietuvoje paprastoji musmirė buvo naudojama musėms marinti. Neapdorota arba apkepta grybo kepurėlė apipilama cukrumi, kartais pamerkiama į pieną. Tai privilioja muses, o prisiėdę šio grybo, vabzdžiai nugaišta. Tokį šio grybo panaudojimo būdą atspindi ir pavadinimai – *musmirė*, *musiomerė*, *musiamirė*, *musgaišė*, *musiogaišis*. Rytų Aukštaitijoje užrašyta, kad musmire naikinamos ir vaisinės muselės.

Nuo seno žinoma, kad žmonės vadinamąja *kempine* – tikrąja pintimi – naudodavosi norėdami įkurti ugnį, o per Velykas būtent ant šio grybo vaisiakūnio į namus buvo parsinešama pašventinta ugnis. Šį senovinį pinties panaudojimo būdą pateikėjai prisiminė keliose vietovėse. Uždegta pintis smilksta, tad ji naudojama ir uodams atbaidyti arba bitėms smilkyti kopinėjant medų. Įvairiose Lietuvos vietovėse pavieniai pateikėjai prisiminė, kad anksčiau įvairiais grybais arba jų nuovirais būdavo šeriami gyvuliai, dažniausiai karvės.

Kartais grybai – pintys ar kerpės – naudojami buityje kaip dekoracijos, elninė šiurė dedama į tarplangius ne tik dėl grožio, bet kad sugertų drėgmę. Retkarčiais jomis puošdavo ir kapus.

SANTYKIS SU APLINKA GRYBAUJANT

SAVOS VIETOS. Grybavimo tradicijoje svarbus grybautojų santykis su aplinka. Apie *savas grybavimo vietas* išgirdome visuose tirtuose Lietuvos etnokultūriniuose regionuose. Tai grybautojams gerai pažįstamos vietos, kuriose galima aptikti tam tikras grybų rūšis, pavyzdžiui, vienur auga baravykai, kitur – raudonviršiai, dar kitose vietose – voveraitės ir pan. Dažniausiai grybautojai

apie šias vietas sužino grybaudami su tėvais ar seneliais, t. y. perimdami iš jų šią tradiciją. Kita vertus, keičiantis aplinkai (miškai iškertami, keičiasi kraštovaizdis) bei didėjant šiuolaikinių žmonių mobilumui, *savomis* tampa ir naujai atrandamos grybingos vietos. *Savų vietų* turėjimas, jų žinojimas užtikrina grybavimo sėkmę, todėl labai dažnai jos yra slepiamos nuo kitų grybautojų, atskleidžiamos tik šeimos nariams arba kitiems artimiausiems žmonėms. Daugelis pateikėjų teigia, kad grybavimo vietos labai keičiasi. Tos, kurios buvo žinomos nuo vaikystės, tampa nebeatpažįstamomis, jose neberandama anksčiau augusių grybų rūšių. Dažnas dzūkas pastebėdavo, kad anksčiau miškai buvo kitokie, nebuvo tokios gausios žolinės dangos, tad augdavo daugiau dzūkų itin vertinamų pušyninių baravykų (*Boletus pinophilus*), vadinamų *juodagalviais*. Dėl pasikeitusių augimviečių dabar juodagalviai kur kas retesni, dažniau renkami žolėse augantys tikriniai baravykai. Visuose etnokultūriniuose Lietuvos regionuose grybavimo vietos keičiasi dėl beatodairiško miškų kirtimo.

KOMUNIKACINĖS PRAKTIKOS. Ypatingas grybautojų santykis su aplinka reiškiasi ir per tam tikras praktikas. Dzūkijoje iki šiol galima užrašyti pasakojimų apie tai, kas lemia grybavimo sėkmę, taip pat prašymų, padėkų ir maldelių:

> Įėjus į mišką persižegnojama ir sakoma „Dievuli, padėk rast grybų.“ (LTRF cd 1814)

> Žiūrint į mėnulį reikia sakyti: „Mėnuli, dangaus tėvuli, duok, kad šįmet grybai dygt.“ (LTRF cd 1816)

> Einant į mišką, kad sektųsi grybauti, poteriaujami paprasti poteriai. Tik išeinant iš namų ir poteriaujama, kad rastų grybų. Taip pat sakoma: „Dievuli tėvuli, duok, kad rastau grybų“. O kai randama daug grybų, grįžtant padėkojama: „Ačiū, Dievuli, kad radau daug grybų.“ (LTRF cd 1819)

> Prieš einant grybauti persižegnojama ir sakoma: „Kad būtų man šviesus kelias, laimingas kelias, kad nieko nematytau, nieko negirdėtau, kad mane Dievulis laimingai parvestų namo.“ (LTRF cd 1820)

Kartais į mišką ar grybus žiūrima kaip į gyvas būtybes, su kuriomis komunikuojama:

> „Visų laikų padėkavaju grybui. <...> Paprasčiausiai sakau: ačiū arba dėkui. <...> kitąkart mintyse, kitąkart garsiai. <...> Jei pats pirmas baravykas, ir labai gražus – tai ir garsiai pasakai.“ (LTRF cd 1855)

> „Aš su mišku kalbu. <...> Kai su žmonėm einu – nėr kadu kalbėt, bet, kai viena einu ir panosėn pasakau, ir tylon pasakau. Randu baravykų sakau: nu va, nu pasirodyk savo broliui. Žiūriu – kitas yra. <...> Padėkoju kažkam, gal miškui, gal grybui, kažkam, nežinau, kam padėkoju. <...> Tam kalneliui gal.“ (LTRF cd 1857)

JUSLIŠKUMAS IR INTUITYVUS ŽINOJIMAS

Grybai gali būti užuodžiami ir girdimi:

> „Kai užeini į mišką ir yra grybų – miškas kvepia. <...> Sausas miškas kvepia vienaip, drėgnas kitaip, grybais dar biškį kitaip kvepia.“ (LTRF cd 1857)

> „Aš iš pradžių ieškau kvapo, man turi kvepėti grybais toje vietoje. Iš pradžių aš pajuntu grybų kvapą, o jau tada randu grybus. <...> Man taip yra. Jeigu aš einu ir nejaučiu grybų kvapo, vargu ar aš juos ten rasiu. <...> Ir kai randu tą pirmą grybą, tai aš jį pauostau, kaip šuo, kad paimti tą pėdsaką.“ (LTRF cd 1852)

> „Reik žinot [kur yra grybai], reik užuost, išgirst, – svarbiausia išgirst.“ (LTRF cd 1790)

> „Aš žinau, kur jų yra [grybų] <...>. Man tur skarelės nebūti. <...> vot galva turbūt tuščia, nes turiu girdėt, kur grybai auga.“ (LTRF cd 1790)

Kaip ypatingo santykio su aplinka išraiška yra ir intuityvus žinojimas, kada grybai pradeda augti, nenumaldoma trauka keliauti į mišką:

> „Šiandie va noriu važiuot patikrint, bet tuo pačiu netraukia, kadangi gali jų i nebūti. <...> o vat toj dienon aš trypiau, trypiau, žinokit, sakau yr grybų, turėtų būt grybų.“ (LTRF cd 1790)

> „Nuojauta, matyt tokia. <...> Kai manasis [vyras] saka, <...> tau nerimastis jau matau kyla, tu nori jau į mišką važiuot. <...> Noriu, sakau, nes aš jaučiu, kad yra grybų.“ (LTRF cd 1790)

Apibendrinant galima teigti, kad lietuvių grybavimo praktikos neatsiejamos nuo grybautojų santykio su aplinka. Pažįstama aplinka tampa sava – taip atsiranda *savos vietos*, į kurias ir einama grybauti. Miške svarbios visos juslės, nes aplinka suvokiama kaip gyvas, visa apimantis organizmas, kuriame atsiranda grybai. Norint užsitikrinti sėkmingą grybavimą, su aplinka yra komunikuojama, su ja turi būti kuriamas ryšys. Kaip teigia viena pateikėja iš Žemaitijos, „Reik su grybais mokėti draugaut. Su mišku iš tikrųjų.“ (LTRF cd 1790)

MITINĖS MĄSTYSENOS, SUSIJUSIOS SU GRYBAIS IR GRYBAVIMU, RELIKTAI

Grybai ir grybavimas gali būti susijęs ir su mitiniu pasaulėvaizdžiu. Apie tai liudija sakmės apie grybus, jų kilmę, grybavimą, taip pat kai kurios grybavimo sėkmę užtikrinančios praktikos. Nors šių dienų žmonės yra paveikti gamtamokslinės pasaulio sampratos, ekspedicijų metu kalbantis apie grybus ir grybavimą, pavyko užrašyti ir mitinės mąstysenos reliktų.

Turbūt gajausias ir ilgiausiai išsilaikęs tikėjimas, kad jau pamatytas grybas nebeauga, sukirmija, supūva, susmenga, yra „nužiūrimas“, todėl neverta jo palikti, net jei jis nedidelis. Šis tikėjimas tebegyvuoja visoje Lietuvoje, tačiau žmonės bando jį racionalizuoti. Tikina, kad tikrai yra bandę paauginti pamatytą grybą, ir tas nebeaugo. Dažnu atveju, ypač Dzūkijoje, sakoma, kad pamatytas nebeauga tik pats svarbiausia grybas – baravykas, kitiems grybams tai negalioja. Kai kurie pateikėjai šį tikėjimą neigė, teigdami, kad rastus mažus grybus yra ir užsiauginę (tik prieš tai juos paslėpę nuo kitų grybautojų).

Kitas svarbus su grybais ir grybavimu susijęs aspektas yra *grybų dalia* arba *laimė*. Anot lietuviškų posakių, *be laimės, nei grybauti nesiseka* arba *su dalia ir grybauti gerai*. Anksčiau tikėjimas *grybų laime*, t. y. kad kiekvienam žmogui yra skirta, iš anksto nulemta, ar jam seksis grybauti, buvo dažnas. Eskpedicijose klausiant pateikėjų, nuo ko priklauso grybavimo sėkmė, dauguma teigė, kad tai ne įgimtas, o išmokstamas dalykas, tam tikras įgūdis, reikalaujantis atidumo. Daug pateikėjų minėjo, kad grybavimo sėkmė priklauso nuo grybingų vietų žinojimo. Tačiau pokalbių metu kartais prasprūsdavo, jog grybautojai tiki ir tam tik sėkme. O kai kurie teigė, kad grybavimo sėkmė yra įgimta, ir kiekvienas grybautojas miške randa jam skirtus grybus. Didžioji dalis šių pavyzdžių užrašyti Dzūkijoje ir Rytų Lietuvoje:

> „Vieniems sekasi grybauti, o kitiems – ne, nes dalios neturi.“ (LTRF cd 1815)

> „Man mama sakydavo, kap pareinu su pilnu karzinku: ‘Su tavo daliu, tai gerai grybaut. Kiti išeina, mažai parneša, o nėr grybų, o tu vis tiek randi’.“ (LTRF cd 1824)

> „Kiekvieno žmogaus dalia miške: aš praėjau... Kitas eis iš paskos, savo susirinks.“ (LTRF cd 1875)

> „Miške kiekvienam grybautojui – savas grybas. Tai čia jau seniai šitą žinom. Jau tavo grybas tau skirtas – tai tu jį ir rasi. <...> Kaime taip sakydavo: tavo grybo jau niekas neužvis (nepamatys).“ (LTRF cd 1863)

> „Kiekvienam grybas išlenda. <...> Sako: kiekvienam grybautojui savas grybas atsiranda. <...> Jau čia kažkokia kaip sėkmė gal. <....> Kiekvienas savo grybą randa.“ (LTRF cd 1964)

Seniau buvo tikima, kad ir patys grybai gali būti žmogaus sėkmės ir laimės išraiška, todėl

svarbu tą laimę pastebėti ir susirinkti. Šiais laikais žmonės tuo visai nebetiki. Per visas projekto ekspedicijas pavyko užrašyti tik vieną tokio tikėjimo atvejį:

> „Liks miške mano dalis – tai jau geriau ir mažiuką [grybą] pasiimti.“ (LTRF cd 1974)

Išskirtinį, itin archajišką tikėjimą pavyko užrašyti Rytų Aukštaitijoje. Jame grybų atsiradimą garbaus amžiaus pateikėja sieja su perkūnija:

> „Jei yra jaunas mėnulis, palyja ir dar sugriaudžia – reikia eiti grybauti. Perkūnija sudrebina žemę ir grybai iššoksta iš po žemių.“ (LTRF cd 1849)

Daugiau panašių tikėjimų lietuviškoje medžiagoje nepavyko aptikti, tačiau ypatingą grybų ir Perkūno ryšį slavų tradicijose yra nagrinėjęs Vladimiras Toporovas (Топоров 1979). Tikėtina, kad šis tikėjimas, užrašytas Rytų Aukštaitijoje, galėjo būti perimtas iš slavų.

APIBENDRINIMAS

2022–2023 m. po skirtingus Lietuvos etnokultūrinius regionus vykdytose etnomikologinėse ekspedicijose surinkta medžiaga patvirtina, kad lietuviams būdingas mikofilinis požiūris į grybus. Žmonės aistringai grybauja, pažįsta gana daug grybų rūšių, ir dauguma šias žinias yra perėmę tradiciniu sakytiniu būdu iš tėvų ir senelių, o ne iš knygų ar žiniasklaidos. Didžioji dalis grybautojų nėra linkę eksperimentuoti, tad naujos grybų rūšys gana sunkiai skinasi kelią į grybautojų racioną. Skirtinguose etnokultūriniuose regionuose, priklausomai nuo ten vyraujančių miškų tipų, gali skirtis ir renkamų grybų rūšys. Regionuose varijuoja ir tų pačių rūšių grybų pavadinimai. Nors lietuviai, aistringi grybautojai, grybus dažniausiai renka maistui, kartais jie naudojami ir gydant arba buityje. Visoje Lietuvoje grybautojų įgūdžiai, grybavimo sėkmė neatsiejami nuo jų santykio su aplinka, mišku. Daugiausia archajinių mitinės mąstysenos reliktų pavyko aptikti Dzūkijoje ir Rytų Aukštaitijoje. Mažiausiai mitinės mąstysenos atspindžių likę Suvalkijoje, bet ir ten gyvuoja visoje Lietuvoje žinomas tikėjimas, kad pamatytas grybas nebeauga.

PADĖKA

Etnomikologinio tyrimo dalyvių vardu labai noriu padėkoti visiems pateikėjams, prisidėjusiems prie žinių apie grybus ir grybavimą kaupimo bei turtinimo. Atskiros padėkos nusipelnė asmenys, skirtinguose Lietuvos etnokultūriniuse regionuose padėję atrasti aistringus grybautojus, sutikusius dalintis savo tradicinėmis ir naujai įgytomis žiniomis. Tai Aldona Kuprelytė ir Gitana Sidabrienė iš Platelių, Jaunius Vylius ir Regina Mocevičienė iš Kazlų Rūdos, Ramunė Sinkevičienė iš Puvočių, Dalia Blažulionytė iš Marcinkonių, Kęstutis Baronas iš Biržų, Sigutė Mudinienė iš Palūšės, Raimundas Guobis iš Anykščių, Domicelė Iršėnienė iš Panevėžio. Ir žinoma, šis tyrimas nebūtų įvykęs be Lietuvos mokslo tarybos suteiktos paramos. Straipsnis parengtas vykdant LMT finansuojamą projektą „Užmirštoji įvairovė Lietuvoje: grybai ir kerpės – nuo kultūrinės sampratos iki duomenų sistemų (ETNOMIKO)“ (sutarties Nr. S-LIP-22-58).

LITERATŪRA IR TRUMPINIAI

Laužikienė, Laužikas 2020 = Anželika Laužikienė, Rimvydas Laužikas. *Senieji lietuviški receptai. Lietuvos gaspadinių receptai: dvi dešimtys ir vienas būdas, kaip gaminti gradžius senoviškus valgius, kuriais pavyks ne tik šeiminykščius nudžiuginti, bet ir svečią papenėti*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2020.

LTRF = Lietuvių tautosakos archyvo fonoteka.

Trinkauskaitė-Johnson 2006 = Eglutė Trinkauskaitė-Johnson. Apie grybus arba velniškas nuklydimas. *Liaudies kultūra*, 2006, Nr. 2(107), p. 10–18.

Wasson, Wasson 1957 = Valentina P. Wasson, Gordon R. Wasson. *Mushrooms, Russia and History*. New York: Pantheon Books, 1957.

Топоров 1979 = Владимир Николаевич Топоров. Семантика мифологических представлений о грибах. *Balcanica: лингвистические исследования*. Москва: Наука, 1979, p. 234–279.

“YOU MUST KNOW HOW TO BEFRIEND MUSHROOMS. WITH THE FOREST, TRULY.” A LOOK INTO THE LIVING MUSHROOM-PICKING TRADITION IN LITHUANIA

Vita DŽEKČIORIŪTĖ

This article explores ethnomycological expeditions across different Lithuanian regions during 2022–2023. It shows that Lithuanians still passionately collect mushrooms, identify many varieties, and have inherited this knowledge mainly from parents and grandparents rather than books or media. Most mushroom pickers stick to familiar species for food and rarely try new ones. Occasionally, mushrooms are used for healing or household purposes. The types of mushrooms gathered differ according to the dominant forests in each area. In Lithuania, mythic imagery and beliefs about mushroom-picking skills and luck remain strong, reflecting a respectful relationship with the forest and nature. The oldest traces of mythical thinking are found in southern (Dzūkija) and eastern Lithuania (Aukštaitija). Such beliefs are less common elsewhere, but a widespread idea persists that once a mushroom is seen, it stops growing.

Žvelgiant Klampų raisto link. 2025 m. Jūratės Šemetaitės nuotrauka, kaip ir kitos šį interviu iliustruojančios nuotraukos, padaryta Lietuvos nacionalinio kultūros centro Etninės kultūros skyriaus surengtos ekspedicijos metu

DALINTIS SU GYVAISIAIS IR MIRUSIAISIAIS: ETNOLOGĖS, ŽOLININKĖS RITOS BALSEVIČIŪTĖS LIUDIJIMAI IŠ AUKŠTADVARIO KRAŠTO

Rasa KALINAUSKAITĖ

Sutemus prie Klampų raisto geriau nesiartinti – ten šaltiniuose velėdamos laumės garsiai kvatoja, o užklydusį žmogų kažkas klaidina, vedžioja ratais. Jei pamatytum žirgą degančiomis kanopomis, uždrožk lazdyno lazda – ir gausi užkeiktus pinigus! Tarpulangėje padėk debesylo – tada į namus netrenks Perkūnas... Taip patarė į dešimtą dešimtmetį įkopusi Aukštadvario krašto senolė, kai šią vasarą ją aplankėme su Lietuvos nacionalinio kultūros centro Etninės kultūros skyriaus ekspedicija, rinkusia žinias apie kalendorinių ir šeimos švenčių, gimtuvių ir vaikų auginimo papročius, žoliavimą, muzikinį folklorą, tautodailę ir kulinarinį paveldą.[1] Į ne visada lengvai pasiekiamus senolių vienkiemius Dzūkijos-Suvalkijos saugomų teritorijų direkcijos kultūrologė Rita Balsevičiūtė mūsų ekspediciją palydėjo ypatingais keliais – per vidurvasario žolynų pilnas miškų pievas, pro kaimo kapinaičių pakraštyje stovinčią Užkeiktą mergą ir senąją šventvietę su saulės tekėjimo pusėn žvelgiančiais Intuponių akmenimis, kurių dubenyse susikaupiantis lietaus vanduo turįs gydančių galių.[2] Tuos pasakojimus ir takelius miškuose Rita žino nuo savo vaikystės, kiekviena šio krašto kalva, upelis ar akmuo jai turi vardus ir istorijas, gimtąja dzūkų tarme girdėtas ne tik iš senolių, kuriuos ji vadina geriausiais savo draugais, bet ir iš tėvų ir senelių, kaip jie kadaise girdėjo iš savųjų. Sodyboje, kur Rita gyvena su karšinama karve – nes ir gyvuliukas turi teisę būti senas – bei pulkeliu priglaustų kačių ir šunų, auga dar jos babos ir dieduko sodinti medžiai, o daržely je – žolynai, kurių paslaptis išmanė ne vienas jos giminės žolininkas. Tad su žolininke, etnologe ir Dzūkijos-Suvalkijos saugomų teritorijų direkcijos kultūrologe Rita BALSEVIČIŪTE ir pasikalbėjome apie senąsias jos gimtojo krašto tradicijas – vaišes, kurias gyvieji dalindavosi su mirusiaisiais, ir su užkalbėjimų paslaptimis paveldimą žolininko pareigą gydyti, nesirenkant pagalbos prašančiųjų pagal pinigus ar tikėjimą.

Kai vienkiemiuose, į kuriuos mus palydėjote, klausėmės pasakojimų apie laumes arba kaimynystėje gyvenusią raganą – tikrą, konkrečią moteriškę, kuri pievoje nubraukdavo prijuoste rasą, kad atimtų pieną iš karvės – apėmė nuostaba. Tiesą sakant, abejojau, ką šiais laikais dar galima užrašyti, kai viskas taip seniai buvę, su tais tikėjimais gyvenę žmonės baigia išmirti... Ir staiga pamatai, kad tas pasaulis dar tebėra, gyvas...

Gyvas, mūsų protėvių ikikrikščioniškos tradicijos nemirė. Kartais kalbini net ir jaunesnius žmones ar vaiką, iš kurio nieko nesitiki – ir išnyra iš amžių glūdumos koks paprotys ar legenda apie ežerą... Nustembi. Aš iš močiutės žinau, – sako. O kai seną žmogų pradedi kalbinti – oi, kur jau čia, seniai pasimirę mano seneliai, tėvai, nieko nebežinau... Bet ilgiau pabendravus atsiveria ir ima pasakoti apie tokius tikėjimus, burtus, kuriuos ne kiekvienas senolis žino. Paaiškėja, kad jis yra tikras liaudies medicinos specialistas. Reikia kelis kartus aplankyti, kad žmogus įgytų pasitikėjimą, nes ilgą laiką tai vadinta tamsuolių prietarais. Išsitraukęs diktofoną ir pabandęs įrašyti, nieko nepeši. Tai tik greitai ranka pasižymiu, o parėjusi namo užrašau maždaug tais žodžiais, su ta dvasia, kaip žmogus pasakoja. Mano atmintis gera tiems dalykams. Bet vakarais ne viską suspėju, ir neramu – kada užrašysiu, kas dar yra likę galvoje? Reikėtų sukauptą archyvą sutvarkyti, tik vis trūksta laiko...

Su Jumis lankant senolius, kartais šiurpas per kūną nueidavo supratus, kad žmogus, panašu, tiki tuo, ką pasakoja. Viena pateikėja dar ir pirštais parodė, kaip reikia tarpulangyje patrupinti debesylo, saugančio nuo Perkūno... Juk ji tuo tiki?

Taip... Jau nėra vienos mano draugės senutės iš Noreikiškių kaimo (Prienų r.). Ten tokie akmenys

1 Daugiau apie ekspediciją, surengtą bendradarbiaujant su Dzūkijos-Suvalkijos saugomų teritorijų direkcijos Aukštadvario regioninio parko grupe, žr.: Surengta etninės kultūros ekspedicija Aukštadvario apylinkėse. *www.lnkc.lt*, 2025-07-21, prieiga: https://www.lnkc.lt/go.php/lit/Surengta-etnines-kulturos-ekspedicija-aukstadvario-apylinkese/141722 <žiūrėta 2025-09-18>.

2 Intuponių akmenys (Kultūros vertybių registre unikalus kodas 25144), esantys Prienų rajono Stakliškių seniūnijos Būdų kaime, ir Intuponių akmuo, vadinamas Užkeikta merga (26433), stovintis tos pačios seniūnijos Intuponių kaimo kapinaičių pakraštyje – valstybės saugomi regioninio reikšmingumo lygmens mitologiniai objektai.

stovi – laumės, pavirtusios į akmenis. Jas laikė gyvom, jos buvo to kaimo dalis. O tos senutės sodyba – prie pat tų akmenų, prie tų laumių. Kartą kažkas iš svečių, atvykusių su manim, paklausė: ar jūs nebijot, gyvenat viena, vyrų jau nebėra, ar per langą nakčia kas nepasirodo? Ot, – sako, – ir ne! O ko bijot? Kad ir nakčia tiktai glest per langutą – cha, jos stovi! Stovi, ir man jau langviau, man jau gerai, jau drūčiau ant širdies, kad aš ne viena! Tamsoj ji matydavo tų laumių siluetus lyg jos būtų gyvos, dalis jos gyvenimo. Lyg saugotų. Matėsi, kad ji gyvena tam sudvasintam pasauly. Jeigu gerai žmogų insikalbini, jis pasakoja tuo tikėdamas ir net besidžiaugdamas.

Stebint, kaip Jūs kalbatės su žmonėmis, kaip ant Intuponių akmens uždėjusi rankas akimirką pabuvot labai ramiai, su kokia tylia jėga uždainavot „Devyni metai ne viena diena“, padėdama vienai senutei prisiminti žodžius, susidarė įspūdis, kad ir Jums tas senasis pasaulis yra tikras...

Aš nuo mažens su tuo gyvenu. Mitinių būtybių ir vėlių, mirusiųjų pasauliai yra čia pat. Ilgą laiką tai laikyta niekais, todėl žmonės užsisklendė,

Mokslininkai mano, kad saulės tekėjimo kryptimi išsidėstę Intuponių akmenys, tarp kurių yra du dubenėti – ikikrikščioniškų laikų šventvietės liekanos. Giliau miške R. Balsevičiūtė neseniai aptiko ir šios akmenų grandinės tęsinį. 2025 m. R. Kalinauskaitės nuotrauka

Aukštadvario krašto senoliai tikėjo, kad šio Intuponių akmens įduboje susirenkantis vanduo turi gydomųjų savybių. R. Balsevičiūtę vaikystėje čia atsivesdavo jos senelis. 2025 m. Loretos Sungailienes nuotrauka

bet vis tiek tikėjo. O dainuodama nusikėliau į tą laiką, kai mano babos, mano draugės dar buvo gyvos, kai visos kartu dainuodavom. Uždainavau kaip kadaise Karolina, kuri vesdavo mūsų dainas. Mūsų buvo aštuonios, po to vis mažėjo, dabar iš jų viena likusi... Joms išėjus, prie tų dainų rimčiau negrįžau, tik vaikus kiek pamokindavau.

Jūs ne tik renkate žmonių pasakojimus ir stengiatės išsaugoti senąsias tradicijas, kitiems jas perduoti, bet ir tyrinėjate tai?

Esu baigusi istorijos ir etnologijos studijas, rašau daktaro disertaciją, mano tema – liaudies medicina. Man pasisekė – Pedagoginiame institute man dėstė etnologas Libertas Klimka, kuris buvo jautrus, globojo studentus, stengėsi perduoti svarbiausias lietuviškas vertybes. Didžiuojuosi, kad su profesoriumi lig šiol palaikome ryšius. Man dėstė ir menotyrininkas Povilas Kazimieras Spurgevičius (1936–2013), irgi žmogus-legenda, pusę gyvenimo praleidęs archyvuose, bažnyčiose, tyrinėjęs senuosius dokumentus, bet išmanęs ir mitologiją. Labai plačios sielos ir paprastas žmogus. Man jo labai trūksta, buvo kaip antras tėvas...

Ar gyvenimas tradicijoje netrukdo moksliniam interesui, o gal priešingai – padeda?

Netrukdo – kai kuriuos dalykus menkai pažinsi, jei tuo negyvensi...

ŽOLININKĖS IR *ČERAUNINKAS*

Viena iš etninės kultūros sričių, sunkiau prieinamų tyrėjams – liaudies medicina, susijusi su užkalbėjimais, kurie bet kam neatskleidžiami. Jums ji pažįstama nuo vaikystės, nes ir iš mamos, ir iš tėvo pusės giminėje būta ne vieno žolininko. Ar galėtumėte apie tai papasakoti?

Apie žoles gerai nusimanė abi mano babos. Žoles pažinojo ir prosenelė Stefanija, mamos baba, gyvenusi Kruncikų kaime (Trakų r.). Užkalbėjimus gãli perimti tik jauniausias arba vyriausias vaikas, todėl jos dukra, mano baba Janina, užkalbėti negalėjo – ji buvo antra iš trijų vaikų. Bet apie žoles baba išmanė. Užkalbėti būtų galėjusi jos vyresnioji sesuo, kuri gyveno Vilniuje, tik ji tuo neužsiėmė. Kokias žoles rinko prosenelė, prisimindavo ir Kruncikuose užaugusi mano mama. Ji gydė gyvulius, dirbo veterinarijos felčere, fermos vedėja, bet žolininkė nebuvo.

O mano babos dėdę Petrą visi laikė dideliu *čerauninku*, burtininku. Jis buvo gimęs 1901 metais, gyveno Mikalavos kaime (Trakų r.) netoli babos gimtinės Kruncikų – ten vienas kaimas prie kito. Mokėjo statyti medicinines dėles, suprato žoles ir duodavo jų ligoniui, raudavo dantis – profesionaliai, be jokių užkratų. Danties jis neskubėdavo traukti. Mano babai, kai dar buvo jauna, pasakė: Jane, aš tau pastatysiu *pijavką*. O kur tą dėlę uždės – taigi ant dantenos! Mano baba – na jau

ne! Aš per laukus, sako, ir pabėgau, jis nepavijo... Šaukia: grįžk, grįžk, nes paskui aš jau negalėsiu padėt, reiks dantį išlupti! Ir tikrai, sutino visa galva, tas dantis supūliavo. Na, ir ką, sako baba, bijai, nebijai – vėl einu, jau vos išsižiot galiu... Dėdė reples išsikaitino, rankas degtine išsitrynė, dar burnoj kiek patrynė ir kaip griebė – tik laikykis, jo rankos stiprios... Visa galva, sako baba, man baladojosi, bet ištraukė dantį, išvalė – ir viskas!

Petras iš kortų arba ir be jų pasakydavo žmogui, kas jį domino, atsakydavo į klausimus, nurodydavo, kur yra pavogti arkliai. Juos visais laikais vogdavo, buvo didelė vertybė. Kartą žmogus kreipėsi dėl nuvaryto arklio, ir babos dėdė liepė tam tikrą dieną, po savaitės ar dviejų, nuvykti į Onuškio, o gal Pivašiūnų turgų. Ir tikrai, ten nukeliavęs žmogus savo arklį rado – čigonas jau jį pardavinėjo... Gal būtų tą čigoną užmušęs, bet buvo turgaus diena, tai vyrai atgynė.

Kai šeimose įvykdavo koks inicidentas – dingsta pinigai, vieni kitus kaltina, kitą kartą ir nepelnytai – kur kitur kreipsis, tik į Petrą! Daug ką jis galėdavo pasakyti ir be kortų. O merginos norėdavo iš jo sužinoti savo likimą. Kai mano baba buvo jauna, jis ir jai parodė, kaip elgtis su kortom. Baba tuo neužsiėmė, bet žinojo kortų reikšmes ir man papasakodavo. Tas jos dėdė mirė 1981 metais. Atsimenu, kai ateidavo babos draugės, dar minėdavo Petrą, kuris buvo ir gydytojas, ir *čerauninkas*, ir ateitį spėjo...

Senelio mama Rozalija, mano prosenelė, taip pat gerai išmanė žoles. Puikiai ją atsimenu, nes sulaukė daugiau nei šimto metų ir mirė 1985-aisiais, kai man buvo dvidešimt penkeri – kurgi neatsiminsi... Ji gyveno Stakliškių kaime (Prienų r.). Žoleles laikė sudėliotas drobinėse *tarbukėse* ir padėtas *laškoj*, kaip pas mus vadindavo lovą. Prosenelė visą gyvenimą buvo silpnų plaučių, širdies, tai naudodavo žolių miltukus. *Pėčiai* tada būdavo dideli, juos ryte iškūrendavo, kai visiems reikia, o jei vėliau tau vienam bloga – neužsivirsi, kaip dabar, elektrinio virdulio. Tai ji, būdavo, paima tų miltukų, pakramto, ir jau jai gerai.

O mano tėvo mama Ona, kita mano baba, gyveno Gripiškių kaime (Prienų r.). Ji šeimoje buvo jauniausias vaikas ir mokėjo užkalbėti, bet kažkodėl tuo neužsiėmė – sakydavo, kad neturi laiko. Pas babą buvo visokių žolių *venzlai*, sudėti *tarbukėse* arba be jų. Būdavo, kai prisireikia, tos žolės dar ir apdulkėjusios, tai nupurto dulkes, greit in virdulį – ir kaitina iki virimo. Ji ir pati gydėsi, ir vaikus gydė.

Mamos mama, baba Janina, buvo siuvėja, pas ją ateidavo klienčių merginų, moterų. O aš nuo vaikystės irgi labai gražiai rankom siuvau, mašinų tada neturėjom. Vaikams neleisdavo būti, kur suaugę kalbasi, bet manęs laukan neišvydavo, būdavo, net pamiršta, kad kampe sėdžiu, siuvu. O jei ir prisimena, tai tik nusistebi, kaip toks mažas vaikas gali taip dirbti... Tai prisiklausydavau visko: apie ligas, apie vyrus...

Mamos mama vesdavosi mane žoliauti. Ir baba Ona ateidavo, dar su drauge Anele. Atsimenu, kaip ėjom raistan trūkžolės ieškoti, kaip vaikščiojom pievon prie Sienakalnio[3], kaip poniabudes rinkom. Senovėje sakydavo: geriausia žolė rinkti, kur net gaidžio riksmo negirdėt. Čia viskas aišku – kuo toliau nuo civilizacijos. Babos mokė nerinkti žolių prie kelių, prie namų. Tada ir šulinių nekasdavo, kaip dabar, po pat nosim. Žmonės eidavo vandens parsinešti toliau nuo namų. Ar jie buvo kvaili? O ir ne – gi ant kiemo ir vištos, ir kiaulės, ir vaikai, net ir susitvarkius vis tiek nešvaru, srutos eina iš tvartų. Kuo toliau nuo sodybų šulinius kasdavo, net ant kalnelių, kad nešvarumai nepatekėtų.

Žydinčių žolių eidavo rinkti per pilnatį, gal truputį prieš pilnatį, o šaknų – kai senas mėnulis. Reikia labai žiūrėti, kada renki. Ir saulė svarbu – vidurdienį negerai rinkti. Šaknis reikia kasti in antrą pusę dienos, tada visas stiprumas eina šaknysna, o iki pietų – į žiedynus. Rasotų negalima rinkti, nes pajuoduos, reikia, kad rasa būtų nukritus, žolės išdžiūvę, kvepėtų. Renki, kai augalas išskiria savo kvapą, eterinį aliejų. Ant saulės džiovint negalima.

Mane mokė atskirti žoles pagal kvapą, pagal skonį. Pagal kvapą labai lengva atskirti, bet to nepapasakosi. Būdavo, sutrina žolę ir duoda pauostyt – turi atsiminti. Ir su nuodingom žolėm supažindindavo. Sakydavo: jei nežinai, geriau nekibyk. Taip pat ir su grybais: jei niekas grybo tau neparodė, geriau nė neliesk. Babos perspėjo atsargiai elgtis su skėtiniais augalais, jų yra ir nuodingų. Ta pati nuokana (*Cicuta virosa*), kuri mėgsta

3 Užukalnio kalnas, vad. Sienakalniu, Senapiliu (Kultūros vertybių registre unikalus kodas 24576) – valstybės saugomas mitologinis objektas, esantis Prienų rajono Stakliškių seniūnijos Užukalnio kaime. Šį nacionalinio reikšmingumo lygmens kompleksą sudaro akmenimis grįsta duobė (unikalus kodas 30786), akmenų grupė (30787) ir dauba, vad. Velnio duobe (30788). Legendomis apipintoje vietovėje įrengtas pažintis takas, vyksta įvairūs renginiai (Tautiškos giesmės giedojimas, baltiškos rudens lygiadienio apeigos). Daugiau žr.: Ona Gaidamavičiūtė, Rita Balsevičiūtė. Baltiškos kultūros židinys – Sienakalnyje prie Užuguosčio. *Gyvenimas*, 2019-10-01, prieiga: https://www.gyvenimas.eu/2019/10/01/baltiskos-kulturos-zidinys-sienakalnyje-prie-uzuguoscio/ <žiūrėta 2025-09-16>.

raistus, vandens telkinius – labai nuodinga. Be vyresnio žmogaus liepė neliesti išnės (*Oenanthe aquatica*), nors ji vaistai nuo parazitų.

Jeigu randi žolių plotelį, visų negalima išskinti, turi palikti gamtoj bent ketvirtą dalį, kad daugintųsi, neišnyktų. Gal ir kitam žmogui po tavęs reikės. Neišskindavo, neišlupdavo, neišgadindavo visko. Tai ar čia ne gamtosauga? Tikrų tikriausia gamtosauga.

Pasirinkę šaknelių, abi babos darydavo užpiltines. Tada buvo mada naminukę darytis, o užpiltinę lengviau panaudoti: ar in arbatą, ar ant cukraus lašelį, kitą kartą ir šaukštą išgerti reikia. Patogiau, nes *pečiaus* nekursi, jeigu jis jau iškūrytas. O kai paskui jau mane prileido dėlioti in *bonkutes* – kaip man patiko tas užpiltines daryti, musmires džiovinti ir trupinti! Arba tuopų pumpurus rinkti, tuopa – tai tas pats jievaras... O jau kvepia ta užpiltinė... Jei kokia žaizda, tik patepi, ir užtraukia.

Darydavo užpiltines ir ant gyvatės ar rupūžės. Jų pasigaudavo pavasarį, kai dar neužgriausta – tada jos geriausiai gydo. Kaip man jų gaila... Kai užpili, atiduoda visus savo nuodus ir numiršta. Tu ją nužudai. Vieną prarandi, bet kitą gelbėji. Vajė, kai tėvą gydžiau, daug aš jų paaukojau... Po to reikia labai atsiprašyti – gyvas daiktas. Kai paskui išimi iš užpiltinės, turi palaidoti, neišmesti bet kur. Gyvatę ar rupūžę galima ir džiovinti, naudoti miltelius. Bet tie pasakojimai, kaip džiovindavo, man per žiauru: būdavo, prikala prie lentos, padeda, kur geras vėjas, ir ji turi numirti. Kai išdžiūna, tada jau sumala. Nėra paprasta tai padaryti, nusikankina gyvūnas... Sakydavo, kad gyvatė ilgai gyvena, nenumiršta, kol nenusileidžia saulė. Bet paskui ją sunaudodavo svarbiam tikslui. Jeigu gyvatė inkanda ligoniui – irgi gerai, būna, kad ir pasveiksta inkąstas. Angies nuodai nėra mirtini, nebent žmogus silpnas, širdis silpna. O jei įkirtus gyvatei pasidaro blogai, ištinsta – veda pas užkalbėtoją. Kai užkalba, greitai praeina. Mano baba žinojo užkalbėjimą nuo gyvatės, bet nepraktikavo. Dabar jų labai apnykę, tik kai kur pasitaiko.

„ŽOLALĖ MYLI PASLAPTĮ“

Liaudies medicinoje tikima, kad galią gydyti įgyja tas žmogus, kuris ne tik žino gydomąsias žolių savybes, bet ir paveldi užkalbėjimų formules, ritualus iš kito žolininko. Kaip tai vyksta?

Kitam asmeniui užkalbėjimus perduodavo mirties atveju. Jeigu perdavei, pats tų galių nebeturėsi, kitas privalės už tave gydyti. Man užkalbėjimus pasakė tėvo mama, kuri mirė 96-erių metų. Nors ji pati tuo neužsiėmė, man pasakė: va taip reikia. Pabandžiau – ir galiojo! O paskui perdavė ir kitos babos draugė, užkalbėtoja, su kuria jos kartu augo, ganė karves. Būdavo, ji ateina pas babą, abi siuva, kuždasi, bendrus draugus prisimena. Su mumis ji elgdavosi kaip su savo anūkais. Kai baba numirė, aš tą jos draugę lankydavau. Kartą ji sako: jau ateina mirtis. O dar drūta, graži. Aš labai nusiminiau – kaip, gal dar ne... Jau, – sako. Dabar tu turėsi užkalbėti, esi už mane daug stipresnė, tau gerai seksis. Ir viską susakė – kaip, ką reikia daryti, kokiu paros metu.

Kodėl jos perdavė užkalbėjimus būtent Jums?

Užtai, kad aš *ciekava* in tas žolalas. *Ciekavas* turi būti nuo mažiuko. Kitas vaikas *neciekavas*, jam visai nerūpi. Jis kad ir išmoks, bandys daryti – bet negalios. Atsimenu, dar labai maža buvau, tai prisiskindavau tokių mažų gėlyčių, kur kiti nė nepastebi. Sakydavo: jau ji dingo in tas žolas... Eina manęs ieškot ir randa už kluono, ten toks pūdymas buvo: tai kur ji daugiau bus, šita Rozalka... Pavadindavo prosenelės vardu.

Kokius užkalbėjimus moku? Nuo rožės, nuo išgąsčio, nuo mikčiojimo – daugiausia nuo nervinės kilmės dalykų. Liaudies medicinoje laikoma, kad rožė būna nuo išgąsčio, kai staigiai išsigąsti. Bet aiškina ir kitaip: jeigu užmynei ant laukinės rožės, įsidrėskei. Tai gal ir oficialioji medicina patvirtintų, tik sakytų, kad pasigavai infekciją.

Gydant žolėmis, vieno recepto visiems nėra – gydydavo pagal žmogų. Žiūrėdavo, koks jis: ar diktas, ar kūdas, ar jo širdis silpna, ar turi kitų ligų. Vienam tiks toj žolalė, kitam visai netiks – taip sakydavo. Jei tos žolės žmogui negalima, nuo jos širdis plaka ar dar kas nors darosi, tai reikia kitą pritaikyti. Ir šaknis pagal žmogų dozuodavo, negali visiems duoti vienodo kiekio.

Užkalbėjimų negaliu pasakyti, turbūt suprantat, kodėl... Jų yra užrašyta, galima paskaityti, bet jeigu tau neperdavė konkretus asmuo, tai paskaitęs nieko nepadarysi. Tam tikra paslaptis turi būti. Sakydavo: net ir žolalė myli paslaptį... Nereikia kalbėti per daug. Žolininkas negali ir girtis, kad kažką išgydė, negali už gydymą imti pinigų. Nebent labai mažai, nes gali pas tave ateiti žmogus visiškai vargšas, *žebrokas*, jis gal visai nieko neturi, tik kokį obuolį ar duonos plutą... Bet vis tiek kažką turi palikti žolininkui, kad jis ligų neprisiimtų sau. Vieno mano kolegos prosenelis irgi turėjo gebėjimą gydyti žolėmis ir labai mažai už

tai imdavo – vieną auksiną, o tais senais laikais tai buvo labai mažas pinigas. Tai jis tų auksinų buvo prikaupęs... Negalî imti daugiau nei auksiną, antraip prarasi galias gydyti – va, kokį svarbų dalyką man pasakė. Užsiimdamas liaudies medicina, užkalbėjimais, tu negali rinktis, kam padėti.

VAIŠĖS

Kalbamės artėjant Vėlinėms – ar galėtumėt papasakoti, kaip Jūsų krašto žmonės seniau suvokdavo mirtį, kokias senąsias tradicijas Jūs pati prisimenate nuo vaikystės?

Žmonės mūsų krašte buvo labai bendruomeniški ir, sakyčiau, prietaringi. Kaip seniau turbūt būdavo ir kitur, tikėjo ne tik *čerauninkais*, nužiūrėjimais, užkalbėjimais, bet ir sapnais, dvasiom. Stengėsi gražiai gyventi, kad su jomis nesipyktų.

Labai gerbė mirusiuosius, laikėsi krikščioniškos tradicijos. Turiu išlikusią nuotrauką iš mišių Kruncikų kaime už mūsų Seniauskų giminės mirusius – dabar jokios vestuvės nepranoks tokios žmonių gausos! Aš ten sėdžiu babai ant kelių, gal trejų metukų. Ir, įsivaizduokit, atsimenu tas mišias – kiek daug susirinko žmonių, kaip verkiau... Buvo paruošti stalai su maistu. Už jų susėdę, kalbėdavosi apie išėjusius, jiems skirdavo didžiausią dėmesį. Dėl jų būdavo daromi tie stalai ir vaišinami kaimynai – gyvieji valgydavo kartu su išėjusiais. Tokia proga kiekvienas atsinešdavo kokio nors maisto, buvo toks paprotys. Taip pat ir per

Intuponių kaimo kapinaičių pakraštyje stovintis akmuo, ant kurio iškaltas kryžius su puslankiu – valstybės saugomas mitologinis objektas. Anot vietos žmonių, tai – akmeniu virtusi Užkeikta merga. Pakeliui pas pateikėją, ekspedicijos dalyvėms ją parodė R. Balsevičiūtė. 2025 m. R. Kalinauskaitės nuotrauka

laidotuves: jei nieko neturėdavo, tai nors duonos atsipjauna, atsineša. Atėjusį palydėti mirusiojo, pasodindavo išgerti arbatos.

Anksčiau žmogų išlydėdavo kitaip, nei dabar: karšindavo, marindavo, jis vienas nelikdavo. Kai jau mato, kad paskutinės dienos, valandos, tai ir naktį būdavo šalia su žvake, kad jokiu būdu neišeitų be ugnies. Rūpindavosi padrąsinti, kad numirtų savųjų tarpe. Oi, sakydavo, jau miršta, *slabnas* – ir kaimynai ateidavo prie žmogaus pabūti. O mirštantysis, jeigu su sąmone, būdavo, atsiprašo. Stakliškėse dvi senutės seserys labai laikėsi tų tradicijų. Kaimynėms atėjus, mirštančioji atsiprašinėjo: dovanok, gal kada piktą žodį pasakiau, gal dar kuo neintikau, aš ir po tavo žemę vaikščiojau, tai man dovanok... Taip kone išverkauja, kuo gražiausiais žodžiais atsisveikina: va, *susiedai*, kaip gerai, kad aplankėt... Taip žmogų išlydėdavo.

O paskui rūpindavosi kaip dera palaidoti. Tikėjo, kad vėlės viską mato, ką tu darai, po to kartais prisisapnuoja, padėkoja arba priekaištauja, jei ko nors nepadarei, neįdėjai. Todėl labai stengdavosi viską atlikti tinkamai, išpildyti norus.

Žmogui mirus, kaimynai ne tik maistą susinešdavo, bet ir darbus pasidalindavo, nes šeimai jau ir taip netektis. Būdavo, moterėlės ateina sutvarkyti velionį. Joms ir vyrai patalkindavo, nes kai rengi, kartais ir sunkėliau būna, reikia kūną paversti. Ne kiekvienas gali tą darbą atlikti. O kiti kaimynai atėję pašluoja, sutvarko kambarius, paruošia lentą šarvojimui, daro karstą. Vienos pateikėjos tėvukas buvo *graborius*, labai dailiai *grabus* dirbdavo. Jų būdavo įvairių, turėjo net specialius pavadinimus, pavyzdžiui, *sklepistas grabas* – gilesnis, stambesniam žmogui. Karstai nebuvo vienodi, juos pritaikydavo pagal žmogų. Mano senelis vaikystėje iš obels šokdamas susilaužė koją, ir ji liko truputį pritraukta, tai karstą padarė aukštesniu dangčiu. Žmogaus nelaužydavo, nesukinėdavo – kaip jau yra, taip. Jei močiutė susukta paralyžiaus, tai gražiai aprengę paguldo, netiesina. Jei su lazdele vaikščiojo – su lazdele ir laidoja.

Buvo būtina mirusįjį švariai nuprausti ir aprengti gražiai, naujais rūbais, arba ne naujais, bet labai švariais. Viską reikėjo padaryti taip, tarsi žmogus ruoštųsi į kelionę, kad jam būtų patogu, gera. Įdėdavo įkapių. Žmogus privalo su savim neštis duonos. Ir tabokinę įdėdavo, jei rūkė cigarus, ir *arielkos kvartuką*[4], kad turėtų kuo pavaišyt savus nukeliavęs. Pinigų, smulkų monetų įdėdavo. Moterims – nosinę ašaroms nusišuostyt, jeigu merga *straina* buvo – veidrodėlį, šukas. Na, rožančius tai jau privalomas – arba į kišenę įkišdavo, arba ant rankos uždėdavo. Sudeda tuos daiktus, tarsi reikėtų gyvam. Kartais žmogus ir pats ko nors paprašydavo – būdavo, jei serga ir numano, kad mirs, tai paprašo. Vienos mano draugės likimas toks buvo, kad ji ištekėjo, bet mylimas vyras ją greitai paliko – taip ir pragyveno viena, nesusilaukė vaikų. Tai ta draugė paprašė, kad jai į karstą įdėtų skarelę, jaunikio padovanotą, ir jo dovanotą auksinį žiedą. Tik man įdėkit tuos dalykus... – labai norėjo pasiimti, kas buvo brangiausia. Aš savo babai įdėjau vandens, duonos ir pinigų. Ir tėvui, ir broliui įdėjau visko, kaip reikia. Kiti įdėdavo ir šventinto vandens buteliuką.

Dar reikia įdėti Žolinės žolynų – juos pagalvytėn įsiūdavo ar bent po ja padėdavo, po velionio šonu. Kokių? Tų pačių, pašventintų per Žolinę – jonažolių, kraujažolių. Daugiausia, sakydavo, *jonelių*. Kai numirė teta, mano baba jai daugokai pridėjo po pagalvėle, kad saugotų aname pasaulyje, nes tas žoleles gi ne šiaip sau šventino. Tos pievų gėlės – tai branda, pirmas derlius, maistas gyvuliams ir apsauga nuo Perkūno.

Atsisveikindami su mirusiuoju labai verkdavo, buvo būtina apraudoti, o jeigu nebėra kam, tai raudotojos ateidavo iš kaimynų. Būdavo, visą žmogaus gyvenimą, jo darbus *išrokuoja*, kad jau nežinia kas pravirktų. Per raudą išsakai viską, ką nori, tarsi ir pasikalbi. Savieji rauda iš širdies: žmona – vyro, vaikai – tėvų. Kiti, būna, nesugeba, negali. Kaimynės raudotojos – irgi savos, visą gyvenimą buvę čia pat, kartu, pažįsta mirusį žmogų, todėl ir jų rauda iš širdies. Kitaip neparaudosi, gi neturi prieš save lapo, nesi užsirašęs žodžių – viskas ateina savaime. Užuguostyje (Prienų r.) prieš kažkiek metų tragiškai žuvo vyras, ir atėjo į laidotuves jo klasiokas, kaip supratom iš raudos, gal kartu ir suole sėdėjęs – o kaip jis užraudojo: vai tu mano draugeli... Kaip jie sunkiai gyveno, kaip viską dalinosi, kaip valgė, lakstė kartu, net nepagalvotum, kad vyras savo draugo gedėdamas šitokiais žodžiais prabiltų. Jis tikrai to nebuvo surežisavęs, jam tikrai iš širdies kilo, ne iš aktorinių sugebėjimų...

Seniau tikėta, kad ir išėjęs žmogus nėra vienišas – jį ten pasitinka mirusieji saviškiai, draugai, todėl jam bus lengviau. Jie jau žino, kad jis mirė, ir pasitinka: tu palauk ant vėlių suolelio, tave paims už baltų rankelių, insives per vartelius... Kas už jų? Vėlių pasaulis. Bet miręs žmogus dar turi palaukti, kol jį įsives.

Trys seserys, tėvo pusseserės, liko neištekėjusios, sakydavo: miške supuvo mūs vyrai, mūsų

4 Kvartuku arba kriukutu, kaip paaiškino R. Balsevičiūtė, vadindavo 0,25 l talpos degtinės buteliuką. (R. K.)

bernai. Partizanai... O kitų tokių nerado iš tos kartos. Kai viena iš jų, Anelė, prieš mirtį sirgo, tai ji matė daugiau negu mes – taip pasakojo tetukės. Kartą šaukia: Marcele, Marcele, tu pažiūrėk, kokia mažiukė mergaitė atėjo į mani! Kokia jinai graži, juokiasi, suknelukė balta, ir kano čia galėtų būt? Kur, kur? – sesuo klausia. A, tu nematai, o aš matau... Mirštančioji viską aiškina, pasakoja, supranta savo išėjimą, kad tėvas, mama jau ten laukia, jau jinai juos suras. Bet aš dar su jumis, neverkit, – sako. Seserys prie jos budėjo su žvakėm. Mato, kad Anelė jau nekvėpuoja. Bet garsiai šaukti nei verkti negalima, nes išmuši iš mirties tako, tai aš, sako tetukė, taip tyliai, po ausia: Anele... Ir atsako man: ko? Bet garsas lyg nuo lubų atsiduoda – jau ne ji atsakė... Supratom, sako, kad Anelė išėjo, ir tykiai viską tvarkėm, šarvojom. Paskui likę vienos tetukės vakaroja, tokia menka lemputė kambaruky šviečia, ir girdi: bufetuky tvarko šaukštukus. Indai, šaukštukai suplauti buvo Anelės dispozicijoj, jos buvo pasiskirstę darbeliais. Tai, sako, jau ji parėjo... Tetukės vis girdėdavo, kaip ji tvarko tuos šaukštukus.

Buvo tikima, kad kurį laiką vėlė dar būna prie kūno ir mato, kas vyksta. Kai mano dėdė, Vilniaus babos sūnus, jaunas netikėtai numirė, jį pašarvojo bute, draugai atėjo atsisveikinti, po to kavinukėje kartu pavalgė pietus. Paskui vienas iš draugų atėjęs aplankyti babos papasakojo, kaip jį susapnavo: ačiū, sako, kad visi atėjote, bet kodėl tu pabėgai, kodėl nėjai su visais pavalgyti? O jis tikrai nenuėjo, nemanė, kad reikia... Daug esu girdėjusi pasakojimų apie sapnus, kur mirusieji ką nors pasako. Kartais per sapną ateina ir atsisveikinti.

Seniau žmonės būdavo neturtingi, ant kapo pastatydavo medinį kryžių ir sakydavo, kad kai jis supūna, žmogus jau laisvas, pabaigęs savo kančias. Kryžius trumpėja, trumpėja, nes nupuvusį galą vis giliau įkasa, o kai galų gale visai baigiasi, tai per Vėlines jį sudegina. Senų kryžių neišmesdavo, sudegindavo per Vėlines.

Pasak tokio senelio Bagdonavičiaus, žmogui mirus ir medį pasodindavo. Jei vyras – ąžuoliuką, jei moteris – liepaitę. Buvęs ir toks paprotys, iš čia kapinėse dideli medžiai. Kai žmogus gimdavo, irgi pasodindavo medį. Skintų gėlių ant kapų retai nešdavo. Galvos gale pasodindavo *špireiką,* tokį erškėtinių šeimos augalą, arba leliją. Dabar tų *špireikų* gyvatvorės jau išnaikintos, bet matau nuo seno išlikusių viendienių lelijų ir rudbekijų, tų geltonų gėlių, kurias mano baba vadino žandarais. Jos labai plečiasi, užima plotą – kaip žandarai. Daugybę metų išbūna. Prie kapų ir bezus – alyvas – pasodindavo. Kitur jas bezdais vadina.

Bet svarbiausia buvo ugnis, ne gėlių, o žvakių seniau atnešdavo ir prie velionio. Ugnis ir vanduo lydėjo žmogų nuo krikšto iki pat iškeliavimo ir toliau.

Iš vaikystės prisimenu, kaip per Vėlines vakare nešavomės ant kapų pašventintas Gramnyčių ar Perkūnyčių žvakes. Stiklo gaubtelių nebūdavo, tai pridengdavo jas kokiu nors audiniu, prismeigę šakaliukais. Buvo būtina išbudėti, kol sudegs. Moterys eidamos įsidėdavo maisto, vyrai ką nors ir rimčiau, ir visi vaikšto, lanko kapus. Vaikus kartu pasiimdavo, gerai prirengę, jei šalta. Ir eina pulkelis: va, čia Pranas palaidota. Uoj, kaip mes su juo turguj... Kiek darbų mes su juo nudirbom... Ar žinai, kap jis mani išgelbėjo, kap man padėjo... O, tai žmogus... Vyrai po truputį išgeria išsitraukę, ir tarsi kalbėtų su mirusiu, mini jo gerus darbus. Kiekvienam žmogui skirdavo dėmesį: va, moteriškė, vaikus *apsiratino*[5], o da galėjo gyvent, šitokia darbinykė, kokia gera buvo audėja, kap vaikus teisingai augino... Kiti, būdavo, ant kapų ir verkia, rauda, jei artimas žmogus neseniai palaidotas. Taip aplanko visus kapus. Pavalgo, kas ką turi, pasidalina. Nesiskubindavo namo. Reikia išbudėti, kad žvakės sudegtų, o jeigu kieno užgesus – uždegti.

Kiek metų atgal nuėjau į Vilkininkų (Prienų r.) kapinėles, kur diedukas palaidotas. Žiūrau – vienas žmogus šmėžuoja tarp kapų. Ogi toks Adomas, jo namai ten netoli: oi, Rita, čia tu... Va, ir aš atėjau. Tik pagalvok – nėr žmonių... Aš matau, kas darosi: tik atlėkė, pasikapstė, sudėjo *uzbonėlius*, ir jau vėl lakia, atseit aplankė... Tai ar čia lankymas? – sako. Reikia pabūt, pabendraut, pasišnekėt su gyvais, prisiminti mirusius. Man be galo gražu tos tradicijos.

Dar būdavo labai svarbu maisto nunešti. Stakliškių, Užuguosčio, Čižiūnų (Trakų r.) kapuose žmonės prieš pat Kūčias *kleckelių*[6], obuoluką ant kapo padeda arba į žemę užkasa. Kad užkasa, gal kunigų įtaka, gal draudė ant kapo palikti? O per Velykas nuneša margutį. Ir aš pati numarginu, nunešu saviesiems. Kai paslepiu, sesuo sako: ką tu čia, neturim patys savęs bijoti, dėk tą gražų margutį, ir viskas!

Kodėl žvakes, kurias neša į kapus per Vėlines, pavadinote ne Grabnyčių, o Gramnyčių, Perkūnyčių arba graudulinėm?

Pasak mitologų, vasario 2-ąją, kai katalikai švenčia Grabnyčias – Kristaus paaukojimo šventę, iki krikščionybės buvo švenčiama pirmoji metų

5 Apsirātinti – padaryti sirata (našlaičiu). *www.ekalba.lt*.

6 Kleckelis – prėskutis (Kūčių valgis). Ten pat.

Laidotuvėms skirti audiniai, nuausti Žuklijų kaime gyvenusių Dalgedų giminės moterų. Jūratės Kluonės nuotrauka

Perkūno diena, šventinama ugnis. Mūsų protėviai liedavo Perkūno žvakes – Perkūnyčias, ir Grabnyčių pavadinimas yra susijęs su žodžiu, reiškiančiu ne *grabą*, bet griausmą[7]. O rugpjūčio 10-oji, krikščionių šv. Lauryno diena, kadaise buvusi paskutinė Perkūno diena. Po jos jau nereikia Perkūnėlio bijoti – sako senoliai.

Kiekviena didžiausia senovinė mūsų šventė buvo susijusi su vėlėmis, net ir Žolinė. Dėkodami dievams už pirmąjį derlių, atnašaudami jiems pirmąsias varpas, mūsų protėviai, anot mitologų, prisimindavo ir vėles. Žemaičiai vyrai nešdavo *tarbukėse* grūdų pašventinti, o moterys iš pašventintų varpų duonukę iškepdavo, ir visi ja dalinosi. Pirmuoju grūdu, pirmąja duona džiaugdavosi su vėlėmis. Ir kopūstus, burokėlius ar bent jų lapus, būdavo, pašventina, parsineša, išsiverda sriubą ir kartu valgo – Dieveniškėse tai dar išlikę. Žolelės irgi derlius – jei bloga vasara, gyvulių be šienelio neišmaitinsi, o žmogų jos nuo ligų gydo, nuo nelaimių sergsti, nuo Perkūno gina. Padėjus išauginti derlių, Perkūnėlio galios nusilpo, jau ateina šešėlių, požemio pasaulio, žemesnieji dievai, kuriais tikėjo mūsų protėviai, jau Velinas stiprėja...

Per Žolinę prisimindavo mirusius vaikučius. Mama, kurios kūdikėlis miręs, iki Žolinės nevalgydavo obuoliuko. Užuguostyje ir dabar to laikomasi labai kruopščiai. Tikima, kad dausose, Anapily, maži mirę vaikeliai gauna po obuoliuką, o jei mama suvalgo – vaikutis negauna, nes jo dalį mama suvalgė... Po Žolinės, kai obuolius pašventina, jau gãli valgyti ir mama. Labai gražus tikėjimas: obuolį pašventina, parsineša į namus, mama pati atsikanda ir padalina į tiek dalių, kiek yra šeimos narių. Tas pats, ką pas mus per Velykas darydavo su margučiu: pašventina ir pasidalina. Ir visada prisimindavo vėles. Todėl ir svarbūs tie stalai, vaišės, todėl ir reikia padėti bent tai, ką turi. Kaip ir per Kūčias – laukiama vėlių, tikima, kad jos ateina ir būna prie stalų kartu su mumis. Dabar kartais kas nors pasibaisi: vai, kaip taip galima – laidotuvių vaišės... Bet juk tai yra įaugę į kraują. Tik anksčiau visi būdavo draugiški, kiekvienas ką nors atsinešdavo. Tai yra smagu: šiandien aš nieko neturiu, tai mane pavaišins, bet kitą kartą pats pavaišinsiu... Taip visi ir dalinamės.

Jūsų klausydamasi pagalvojau, kad žmogus, kuriam į kelionę įdedi duonos, vandens, gal negali būti svetimas, baisus? Kaip, Jūsų manymu, pasikeitė santykis su mirusiaisiais?

Negaliu susitaikyti su Helovynu, net pykstu – man tai atrodo pasityčiojimas iš tradicijos, iš dvasių. Argi reikia bijoti savo protėvių? Jie gi sergsti

7 Didelę žvakę, laiminamą bažnyčioje, lenkai vadina *gromnica*, nuo žodžio *gromny*, reiškiančio „garsus, griaustinis“. Tikima, kad per audrą ją reikia uždegtą pastatyti lange ir melstis Dievo Motinai (*Matka Boska Gromniczna*), kad ji apsaugotų namus nuo žaibo. Žr.: Rita Bagdonaitė. Kodėl Grabnyčių žvakė, jeigu Kristaus paaukojimas? *www.bernardinai.lt*, 2024-02-02, prieiga: https://www.bernardinai.lt/kodel-grabnyciu-zvake-jeigu-kristaus-paaukojimas/ <žiūrėta 2025-09-17>.

mus ir *procevoja* per visą vasarą, kartu su dievais padeda užauginti derlių. O in rudenį jau toms vėlelėms irgi darosi šalta, jos traukia į namus, in jaujas, in *budinkus*...

PAREIGA

Tradicijų, kurias paveldėjote iš savo artimųjų, iš gimtosios aplinkos, šaknys yra tikėjime. Kai vyko diskusijos dėl senovės baltų religijos valstybinio pripažinimo[8], susidariau įspūdį, kad kartais yra supriešinami du tradicijos klodai – krikščioniškasis ir senasis baltiškas, tarsi nuo krikščionių ekspansijos laikų prabėgus šimtmečiams jie vis dar kariautų. Kaip Jūs tą santykį jaučiate, suprantate?

Mūsų giminės moterys buvo labai religingos katalikės, bet juk visos krikščioniškos mūsų šventės – ant senųjų pamatų. Svarbu, kad žmogus galėtų laisvai išpažinti bet kurį tikėjimą. Jie vienas kitam netrukdo. Būdavo, kai numiršta kas nors iš totorių, kurie nuo amžių gyvena mūsų krašte, kaimynai krikščionys eina užjausti, gal ir padėti, kuo gali. O kai mūsiškis numiršta – jie ateina. Perskaičiau Koraną, ir Alachas niekur nėra pasakęs, kad reikia kam nors daryti bloga, žudyti. Karus pradeda neišmanantys žmonės. Kai per okupaciją Lietuvoje žudė žydus, ne visus užnuodijo propaganda, kad jie yra didžiausiai priešai – kiek buvo gelbėtojų... Ir jie nesijautė didvyriais, nes suprato, kad gelbėti yra švenčiausia pareiga.

Baba pasakodavo, kaip sunkiai gyveno, kai tapo našle, o vaikai dar buvo maži – mano tėvas dvejų metukų, dėdė šiek tiek vyresnis. Bet ji sakydavo: net jei nieko neturi, užėjusiam žmogui bent arbatos paduok. Pro pirkios langą matydavosi stotelė, jei šaltis ar lyja, žmonės užeidavo palaukti autobuso. Ant pečiaus visada karštas stovėjo virdulys arbatos. Ji džiaugdavosi, kad žmonės užeina. Kai kaimynų vaikinai išėjo į partizanus, baba nešdavo jiems nors duonos, pieno. Duoną ji pati kepdavo, karvę turėjo. Kai ramu, jie ir patys ateidavo, pasiprašydavo: teta, pavalgyt... Jų seseris išvežė in Sibirą, o jie liko miške. Prieš tai, per karą, keliu ėjo alkani rusai – žaizdoti, utėlėti, niežais aptekę prašydavo vandens, valgio: *matuška, chlebuška daj...*[9] Kad vaikai neliktų be duonos, baba dalį laikydavo paslėpusi lovoje. Kartą, sako, daviau rusams duonos, o jiems išėjus žiūrau – jau ir *laškoj* nebėr, paskutinę pasiėmė... A, bet aš jų nekeikiau, nors vaikai *tuomčės* liko nevalgy, ale užaugo, o tie *nabagai* paėmė duoną, bet kaži ar gyvi liko, ar pas savo motkas sugrįžo, – taip ji sakydavo. Kiti eidavo ir basi, buvo sunku žiūrėti, tai baba duodavo jiems medžiagos autams. O po karo miškais slapstydamiesi atėjo du vokietukai, išsikasė slėptuvę kalnelyje. Kareivukai, ginklus turėjo. Baba ir jiems įpildavo pieno, duodavo valgyti. O paskui mato, kad nebeateina, tai nusiuntė vaikus pažiūrėti. Tie grįžta: mama, ty labai tamsu, labai smirda, tai nėjom... Supratau, kad gal jie ten nusišovė, tai pasimelsdavau, – sakydavo baba. Pas ją dar buvo likęs tų vokiečių katiliukas, toks aliuminis, pailgas.

Panašiai gydo žolininkas: jis nesirenka, kam padėti, pagal turtą arba tikėjimą. Žinau atvejį, kai susirgusi rože gydytoja žydė atėjo pas krikščionę užkalbėtoją. Aš laiminga, kad senoliai, babos mane mokino, koks turi būti žmogus, kaip jis turi gyventi ir padėti kitam nelaimėje, kitą kartą ir savęs nežiūrėdamas.

„JEI NEGALIU SUGRĮŽTI – NORS PAŽIŪRAU Į NAMŲ PUSĘ“

Kaip apibūdintumėt žmogaus santykį su vieta, kur yra jo šaknys?

Ten, kur aš gyvenu, auga mano babos ir dieduko, mamos tėvų pasodinti medžiai, o brolis gyvena tėvo sodyboje. Ir tėvo mamos sodybos vieta Kristapiškių kaime išlikusi, tik namelį vėtra nugriovė, tai teko išardyti. Bet viskas ten tebėra. Eini per tą seną kaimą, kur stovi išėjusių žmonių pirkios, atrodo – va, jie išeis tuoj... Lyg matytum: čia senelis Daminas sėdi, o čia Juozas su meškere eina sugaut karosą, kad jam Marcelka põliauką[10] išvirtų...

Turbūt niekada nesuvoksiu, kaip gali žmogus gyventi ne savo vietoj, kur yra jo šaknys, ne savo gamtoj? Yra žmonių, kurie išvažiuoja ir nesugrįžta... Bet, manau, ir jiems ateina tas laikas, kai tu, jei galėtum, tai ir šliaužte atšliaužtum, džiaugtaisi bent akmenį suradęs iš savo tėviškės. Sava aplinka – be galo svarbu. Lietuvis negali be miško, kuris jį globojo, maitino. Mano kolega labai gražiai pasakė: dirbam, sukamės kaip voverės, niekas neklausia, ar spėji, ar ne, jei nespėji – išsviedžia tave iš to rato kaip nereikalingą. Na, sako, jau nieko nenoriu, jau mano galva kaip puodas karšta, verda – aš tiktai noriu tėvo miškan... Jis, kaip ir aš, dzūkas.

8 2024 m. Seimas suteikė valstybės pripažinimą senovės baltų religinei bendrijai „Romuva“. Tai padaryta po Europos Žmogaus Teisių Teismo 2021 m. išaiškinimo, kad nesuteikiant pripažinimo buvo pažeistos Europos žmogaus teisių konvencijos nuostatos.

9 Motinėle, duok duonos (rus.).

10 Põliauka – žuvų sriuba. Pagal: *www.lkz.lt*.

Tik savo vietose žmogus gali būti laimingas – sako iš senelių paveldėtoje sodyboje gyvenanti Rita Balsevičiūtė. Vakarop sugrįžus namo, jos pasitikti išbėga būrelis išgelbėtų kačių ir šunų, iš kurių vienas įsiamžino su šeimininke. 2025 m. R. Kalinauskaitės nuotrauka

Mačiau, kaip žmogus atsigauna, sugrįžęs į savo namų vietą. Kartą atsitiktinai Stakliškėse sutikau tokią moterį, už mane daug vyresnę: žvilgsniai susitiko ir viena kitą patraukėm taip, kad priėję apsikabinom. Ji pradėjo kalbėti angliškai, priėjo vertėja – pasirodo, tai buvo garsioji Elinor Gadon (1925–2018), Marijos Gimbutinės bendražygė. Jos senelis, žydų tautybės, buvęs Stakliškių seniūnas, emigravo, ir ji gimė Amerikoje, bet iš močiutės prisiminė daug žodžių, žinojo, kaip kepdavo babkas. Atvažiavau iš San Francisko, – sako, – norėdama nors pastovėti ant žemės, kur gyveno mano protėviai, iš kur aš esu. Ir atradom tą namą. Paskui nuvedžiau ją į žydų kapines, apvaikščiojom, papasakojau, kaip čia žydai gyveno. Ji buvo be galo laiminga.

Vienas kaimynas nusipirko netoliese nedidelį dvarelį, sugriuvusį per sovietmetį, ir ėmė tvarkytis. Kartą pas jį atėjo toks žmogus iš Lenkijos – ir kad ims vaikščioti, rodyti, pasakoti, kaip jie čia gyvenę... Pasirodo, jis iš lenkų dvarininkų, po karo pabėgusių nuo sovietų tremties. Tas mano kaimynas jį gražiai priėmė, pavaišino, pakvietė dar atvykti, pabūti. O kai reikėjo išvažiuoti – kaip, sako, graudžiai verkė tas žmogus...

Kai studijavau mieste, būdavo, jei negaliu sugrįžti, autobusas nebevažiuoja – tai nors pažiūrau į namų pusę. Su kaimynais susitarusi, kad man prižiūrėtų gyvuliukus, bet vis tiek žiūriu, galvoju: kaip negerai, kad sparnų nėra... Tik savo vietose galì jaustis laimingas.

„REIKIA TIKĖTI“

Estų rašytojo Andruso Kìvirecho (Andrus Kivirähk) romano „Žmogus, mokėjęs gyvačių kalbą“ pagrindinis veikėjas moka senovinę kalbą, kuria žmonės susikalbėdavo su gyvatėm, kai dar gyveno mitinių būtybių pilname pasaulyje, bet neturi kam jos perduoti. Ar Jūs kam nors perduosite užkalbėjimus?

Perduočiau, bet dar neatėjo toks žmogus. Turėjau vieną mokinę – ateidavo pas mane mokytis dainuoti, būdavo, ir kitas mergaitės atsiveda. Su

Dalgedų giminės moterų nuaustas audinys ant suolo prie Žuklijų kaime (Trakų r.) įsikūrusios etnografinės Dalgedų kaimo turizmo sodybos. J. Kluonės nuotrauka

ja pažoliavom, ji pasikláusė pagrindinių dalykų. Daug sakyti nereikėjo, gabi. Ir pati galėtų mokyti, nes labai jaučia mažus vaikus. Ji galėtų perimti užkalbėjimus, bet kažkur išlėkė iš Lietuvos...

Sakoma, kad mūsų laikais pasaulis per dešimt metų pasikeičia labiau, nei anksčiau per šimtmetį. Daug dalykų, kuriuos Jūs prisimenate iš savo vaikystės, jau atrodo archajiški. Kaip manytumėt, ar įmanoma išsaugoti tą tradicijos gyvybę, kurią perėmėte iš savo šeimos?

Kai kurios šeimos ir dabar ją perduoda savo vaikams, juos pamoko. Pagalvokite, kaip draudė, kaip tyčiojosi iš tradicijos, kai sovietmečiu lankėme mokyklą. Tiek šimtmečių esame krikščioniška šalis, bet trukdė švęsti Kūčias, reikėdavo dirbti. Iš fermų, iš darbų parėjusios moterys turėdavo stalą paruošti, viską pasigaminti, nes nieko nenusipirksi, ir, būdavo, besiruošdamos vaikams pasakoja: kaip *dūšelės* pareina valgyti, kad durų negalima užkabinti... O tada – aha, kokia trauka, kaip norisi daugiau sužinoti... Mokykloje tokių dalykų neaiškindavo, viskas buvo tabu, nesąmonė. Bet tradicija išliko. O kaip tremtyje... Kalbėjausi su moterimis, kurių visa jaunystė praėjo Sibire medžius pjaunant. Į darbą jos eidavo be *parėdų*, su vatinukais, reikėjo žiūrėti, kad nenušaltum – bet ir ten sugebėdavo plaukus pasiraityti ant skuduriukų ir dainavo, nuolat dainavo... Turbūt ir gelbėjo ta daina, jaunystės linksmumas – jos ir paplepėdavo, ir vaikinų susirasdavo, ir šeimas sukūrė. Ten, Sibire, stengėsi gyventi taip, kaip buvo tėvų mokintos. Ir laidotuves, kurios buvo dažnas dalykas, rūpindavosi padaryti kaip reikia, pagal tradiciją. Žmonės gyveno su viltim sugrįžti į Lietuvą, prie savo šaknų, o mirštantys *pergyvendavo*, kad jų kaulai nebus parvežti... Jeigu esi lietuvis, tai nėra keista. Mano lietuvių kalbos mokytojas sako, kad liaudis yra nemirtinga – net ir nemokėdami rašto, žmonės sugebėjo išsaugoti tradiciją per vaikus, iš kartos į kartą mokydami, kaip lietuvis turi gyventi. Ar tai išliks? Reikia tikėti...

SHARING WITH THE LIVING AND THE DEAD: TESTIMONIES FROM ETHNOLOGIST AND HERBALIST RITA BALSEVIČIŪTĖ OF AUKŠTADVARIS

Rasa KALINAUSKAITĖ

Rita Balsevičiūtė, a cultural researcher at the Dzūkija–Suvalkija Protected Areas Directorate, specialises in collecting, studying, and promoting ethnic cultural traditions. She has been familiar with her native Aukštadvaris regions living traditions since childhood. Currently, she is working on a doctoral dissertation in folk medicine and is also a herbalist, coming from a longstanding local family with multiple generations of herbal healers. She inherited knowledge of medicinal plants from her great-grandmother and grandparents. One of her grandmothers, also a herbalist, shared with her the secrets of ancient incantations. In folk medicine, it is believed that a healers power is transferred when they reveal their formulas and rituals before death. As All Souls Day approaches, Balsevičiūtė reflects on how her community once perceived death, as well as the old traditions and beliefs about the dead from her childhood.

IŠ AUKŠTADVARIO KRAŠTO SENOLĖS PASAKOJIMŲ

Tėviškėje Gruožninkų kaime (Trakų r.) augusios, Giriotiškių kaime (Prienų r.) gyvenančios devyniasdešimtmetės[1] *pasakojimą liepos 17-ąją įrašė LNKC Etninės kultūros skyriaus kompleksinės ekspedicijos dalyvės, kurioms kalbinti pašnekovę padėjo Dzūkijos-Suvalkijos saugomų teritorijų direkcijos kultūrologė Rita BALSEVIČIŪTĖ.*

APIE RAGANAS

Seniau gi tos raganos vaikščiodavo, pieną atimdinėjo nuo karvių. Per Jonines gi anksti rytų negalima karvių laist laukan. Tvarte laiko, ba rasa didelė. O tos raganos anksti rytų, čiut dar saulė netekėjus, baltą paklodę užsideda ant galvos, nu i tada eina per rasą. O sterblėn, kap vadinam, kap čia pavadyt... andaroką mes vadinam sterblė... Tai va, žeria ir žeria. Tai tada karvė trečion dienon nė pieno, o jau riksmas karvės, kad jūs žinotųt!.. Tai tuoj jau vienas ar du papai ir pagedo. Jau pieno nėra, pienas surūgsta, ir jau nieko nemožna daryt.

Prieš Jonines tą jau dieną, tep apiepiet, va tokiu laiku, ateina skolyt. Kad ką paskolyk... O pas mus, ka aš čia Gruožnykuose buvau, tai kaimynka buvo. Oi, su dukteria jos tep darė. O jau tėvas ir mama: Žilionienei tik, vaikeli, nieko neskolyk! Mama nežinau kur išejo dirbt, mane paliko, tai jau senė ne, ale jos dukterį. Tai kap prisistoj, aš kaži ko neturėjau – tai suknelą kokią, kap vadino, eiliukę... Aš jau, matai, labai dzūkiškai šneku... Tai suknelą kokią paskolyt, nors ji daug už mane vyresnė, ait šokiuosna. Aš sakau, pati neturiu, ant many mama barsis – jau gyniaus. Tai tada sako, nors kokį va popieruką... Tai lėkdama popierį nustvėrė, ty laikraščio galiuką! Ir atėmė! Tokia gera buvo karvė, ir neišgelbėjom. Trečion dienon jau per vėlu, jau pienas aj surūgęs... Būdavo moterų, ale seniau ėmė brangiai, kad atvaražyt. O iš kur tą pinigą kap seniau imsi... Kap tau bėda, jos lupa pinigą!

APIE BULVES IR MĖNULĮ, AGURKUS IR VYRUS

Sakydavo, jei ant dangaus tokių daug baltų debesių, tokiais krūmukais, tai jau sodyk bulves, bus labai krūminės, jau bulvių bus. O dėl šaknų, kad gražios šaknys ropių, a ty runkelių, kap seniau daug sodydavo gi – tai ka būdavo seno, vadydavo, toj delčia, tik pusė mėnulio, tai jau tada šaknys. Čia tai teisybė. O jau kada pilnatis būna, pilnas mėnulis, nu pasodyk – visos šaknys tep kap nušutyta! Jau čia aš šitą įsitikinau. Kopūstus vėl, kad galvos kietos būt, tai tada kai būna Raulyno, 24-tą rugpjūčio Raulyno vadina, tai reikia eit galviukės spaudyt. Eit ir paspaudyt, paspaudyt, tai bus kietos galvos. Tai aš einu, spaudau. Kas ty man su jais pašnekėt, paspaudau, pašneku...

Šita mano kaimynka vis prašydavo, kad Juozukas ataitų, kad jau ne ji, o diedas sodytų, tai bus agurkai geri. Seniau, matai, žmonės daugiau žinojo. Tai jau, būdavo, sodina, ta šaukia: Juozuk, ateik, ma padėsi agurkus sodyt! Aš iš pradžių nežinojau, dėl ko... O paskui jau ma pabajino [papasakojo], kad jau dėl to, matai, kad vyras.

APIE DEBESYLĄ

Tokis yra augalas, debesylas. Ant langų padedi pirkioj lapukus, mes taip darydavom, ir paplėšai, va, padraskai, sudedi, sudedi – tai, sako, netrenkia jau Perkūnas tada. Saugoja jau tas lapas. O, Perkūnas kap trenkia! Pernai ar užpernai aš čia sėdėjau pirkioj, tai slyvon kap rėžė Perkūnas, visą slyvą perpus ir atskėlė! O jau man kap davė tas karštis, kad va žandus nusvilino per langą... Mūs čia tos liepos, tai kiek jau Perkūno sudaužytos... Dabar bitės lizdą pasidarė liepoj.

APIE LAUMES IR UŽKEIKTUS PINIGUS KLAMPŲ RAISTE

Sako, kap šluoji pirkią, in duris negalima šluot, ale turi šluot in vidurį.

O kodėl?

Sako, iššluoji iš namų, tep aš girdėjau...

Kap saulė nusilaidžia, jau šluot negalima?

Nieko, nei pamazgų, ar skalauni rūbus, ar ką, tai jau nieko ne! Kap pirma pirkioj – ir to vandenio nenešdavo, negalima!

Ir nakčia skalaut nelabai gerai, jau, rokuoja, laumės skalauna...

Tep, tep, šitą ir aš žinau.

Ir rūbų jau nedžiaustydavo?

Ne, anėkap ne.

1 Pateikėjos vardas ir pavardė redakcijai žinomi.

O kur tos laumės skalaudavo?

Va čia [Pro pirkios, stovinčios ant kalno, langą rodo pakalnėje esančią vietą, kurią vėliau pavadins Klampų raistu]. Mano anyta bajindavo man, ka buvo anyta, tai labai mes pasišnekėdavom – tai, sakė, seniau kai saulė jau nusilaidžia, tada su kultuvėm... Žinot kultuves? Velėja rūbus... Tai o kvatojimas! O jau jos tik kvatojasi, tik pliauškia viską!.. Va šitoj klonėj čia labai daug kas rodės. Paskui, sakė, arklys lakstė. Kap tik saulė nusilaidžia – nu tai tik dunda, sakė, čianai kap laksto, tik skamba, dzvana! Paskui, sakė, po kiek laiko reikė tas arklys lazda lazdyno stuktelt – pinigai lakstė. Mano anyta sakė, šitam, kap mes vis vadinam, Klampų raistu – kožnas daiktas duota vardas – labai didelis akmuo yra, tai sakė, po tuo akmenu dar pinigų yra. Anytos anyta bajino dar. Ale tas akmuo kap giliai, gal jau dabar net nematyt jo...

O Jūs tas laumes girdėjot?

Ne jau, ne... Mano anyta čia kap atejo, tai jos anyta bajino jau, senovėj.

VELNIŠKI NUTIKIMAI

Va šituosna, ka mes vadinam, marguosna, investum i paliktum – tai jau persižegnok, neišeisi, labai čia blūdina žmones. Vedžioja... Kap mani čia užblūdino, jei kiek galėjau galą gaut! Aš va in kaimynką, mes kūmai, jos bernaitį krikštinau. Mano šuniukas pragaišo, pas ją buvo kaliukės šuniukų, trys lyšni, ji sako, gali ateit, paimsi. Tai aš tep apiepiet nuvėjau, tą šuniuką paėmiau. Pabuvau, jau, sakau, eisiu namo. Dar ji sako, ką truksi, va čia pereit tiesiogiai, dar nebuvo i tep krūmai apžėly. Ta aš kap intėjau... Ir, rodos, tuo pačiu taku ėjau, tai kap apsisuko ma galva, kap invedė mani va čia gilumon... Ainu, ainu, kap davėjau ąžuolynas, o medžiai!.. Šuniukas cypia... Kap užkliuvo koja už žagarų!.. O jau ruduo buvo, šlapia, kap griuvau... O maiše šuniukas buvo įdėtas, nedidukas – šuniuką tą patapinau ton balon!.. Pakėliau, vanduo išbėgo, ir vėl einu. Ale, mislinu, va tep tiesiai ir aisiu, kur jau nuveisiu, ty... Ale, sakau, išeisiu an Peškų, ka vadina. Tai ajau, ajau, išeinu, žiūrau, kad jau Peškų, bet iš katros aš pusės nuvėjau, tai nežinau... Tai sakau, aisiu in Budynkus, tai jau tada nuo Budynkų atsitokėsiu, kur mano kelias in mane ait, namo. Davėjau, išeina Marytė, toji, kur nesveika. Pasakiau: labas vakaras. Labas, ale, sako, aš jūs nepažįstu... Aš pasakiau, kas ji tokia yra, tai jau ji tada atsitokėjo – a, va, sako, pažįstu, teta... Išeina jos tėvas, tokis jis čiudnas, išejis: tai kur da tavi čia velnias nešiojo? Sarmatinaus sakyt, kad užblūdinau. O jau tik parėjau sutemus, sutemus... Ir va dar šituosna marguosna mano Rimutė buvo pablūdinus – uoj, labai pablūdijus buvo! Paskui Aglutės vyras irgi. Labai pablūdina čia...

O kap Našlėnas su arkliu parvažiavo ir visus prikėlė, sako, baroną [aviną] parvežiau – kap ty buvo? Irgi apie šitą raistą...

Ir pas mus, ir apie Onuškį tep buvo. Važiavo – nu, baronas guli... Tai kėlė, kėlė, o sunku, lyg spardos tas baronas. Ale įsivertė vežiman. Nu, parvažiuoja į namo, jau ant kiemo, inteis pirkion pasakyt, kad padėt baroną iškelt. Išeina iš pirkios šeiminykai – ka ty kelmas didžiausias... Matai, kap apdūrino? Ir čia tas pats. Ir pas mus tas žmogus, dabar pamiršau pavardę, pravažiuodamas, netoli te irgi miškelis, vadina Dubakloniu, tai, sako – gi va guli baronas! Nu tai kap paliks, sutemus... Ir jis insikėlė. O parvažiavys neissikėlė... Kokį kelmą. Matai, kap... Ir kap ty padaro, ką?

O kas taip padaro?

Tai ką žinot... Velnias, nu... O ty kap čia arklys lakstė, tai kas gi? Pinigai čia lakstė. O, sakė, kap žvengia, o kanopom tik taukšt, taukšt, taukšt! Dzvana, sakė, dzvana tik... O tos laumės čianai kap velėja rūbus, sakė, vakaras jau kap atein – o jau juokas! Sako, labai gražios, šviesiais rūbais.

O kodėl jos taip juokiasi?

Žinai, kumpanijoj, musiet linksma jom!

APIE BLOGAS AKIS

Ar pas jus nepasakojo apie blogas akis, kad gali nužiūrėti vaiką?

Tai pasakodavo. Būdavo, rėkia, rėkia, tai gal, sako, akių pabijojo?

Ką darydavo, jeigu vaiką nužiūri blogos akys?

Nu ką, anksčiau tai rūkydavo gi. Puodkėlą žinai? Puodus nukeldinėjo, vadino puodkėlė, nu ir skaruliu. Tai tuom parūkina. Ir jezau, jei gyvulį laikai, ir gyvulį pamato akys negeros, taj ir gyvulį aprūkina, tvartus. Kad jau blogos akys nepamatyt. Ta puodkėlė, žinai, seniau kap kiaules laikė, sagonus nukelt, ka vadino, puodai, tada jos gi suodinos, jų neplauna – tai tom puodkėlėm. Ir čia kokia žolė yra nuog akių, kad aš pamiršau...

O verba gal irgi rūkino?

Uo, uo! Par Velykas verba ty palikdavo, ir jau su taj verba. Ir kap gena karves laukan, karvukes taj verba apmušti! Akių tai būna visokių. Mano tai

Rugiapjūtė Aukštadvaryje. XX a. 4 deš. Nežinomas fotografas. Saugoma Kelmės krašto muziejuje

Rugiapjūtė Aukštadvario apylinkėse. 1921 m. vasara. 6-ojo pėstininkų Pilėnų Kunigaikščio Margio pulko Mokomosios kuopos vado vyr. leitenanto Juozo Barkausko nuotrauka. Saugoma Trakų istorijos muziejuje

ačiū Dievui, aš ar vaiko ar ant gyvulio pažiūrau. Va anytos tai buvo blogos akys. Ir kas tai būt? Pirma par šitus Marvus ir per kiemą aj kelias – va čia kelias buvo. Ir va iš Palapiškių važiavo žmogus su kumely i su kumeliuku. Ji per langą pažiūrėjo, tai kumeliukas gal dešim metrų palėkė i griuvo negyvas. O, tai jau jis tada sako: va... Daugiau jau jis nevažiavo pro čia.

O kaip tada savo gyvulius prižiūrėti?

Ant savo tai nieko. Matai, sako, reikia an savo nagų pažiūrėt. Jei eini gyvulio žiūrėt, va: paimk ir an nagų pažiūrėk! [parodo, kaip]. Nu tai tep bajina, ale čia padeda ar nepadeda?

Ir kai audi, jeigu nytis nužiūrėjo, jau nepaausi?

Raizgos, nu, nesidaro, ka vadina, tos žiotys... Vadina žiotys gi, tada šiaudyklą paimi ir aini per tą, tada an kitos.

Tada jau reikia aprūkyt tris roz. O jei staklių stovai stovi ir nužiūro, možna atvaražyt duonos raugu. Patepa va tep va, tada jau pabūna, pastovi, ir aina aust...

Daugiausia jau nujaučia, katrų moterų tokios akys, tai jau intej pirkion, jau is stovų ir lipa.

Arba uždengta būna marška, pala...

Nu.

O tos moterys su blogom akim tyčia taip daro?

Ne, ne, netyčia!

APIE BESILAUKIANČIAS

Atsimenu, kap Rimutė laukėsi, tai Jūs jai nelaidot maišyt skaurados (keptuvės)...

Oi, daug ko nelaisdavo [nėščiai moteriai]! Per skyliukę žiūrėt nelaisdavo, ba vaikas bus žvairas. O paskui, par slankstį kap lipi, kad kas nestukteltų kuom. Ba ar lūpa bus atkirsta, ar kas. Vienai moteriškei pas mus padarė. Gyveno dvi marčios, nu žinai gi – nesutiko... Uo ji buvo nėščia, tai ji kap įžengė, ty ji kirviu par slankstį – nu ir gimė be lūpos! Tai dabar gali dalipdyt, o tada gi buvo ne toki daktarai, kap dabar... Oi, daug ko nevalna. Nu ir tep, kad ant ko dyvytis negalima – tada, sako, an vaiko viskas puola.

O jeigu karvė kur nors pririšta, ar per lenciūgą lipt nėščiai galima?

Draudė – virvukė apsisuka apie kaklą, bambukė.

O jeigu nėščia moteris atėjus prašo duonos ar druskos? Būtinai turi duot...

Ba, sako, neduosi, tai pelės užpuola.

O jeigu laidotuvės ir nėščia ateina?

Ant kapų neščiai moteriškei možna ait, ale ne in duobę žiūrėt. Sako, akys būna tep ka duobė sudubį. Tep bajindavo, o ar ty prauda, ar ne prauda... Gi būdavo, aidavo tos moterys.

APIE VAIKUS

Kai vaikutis dar mažas, iki metukų, ar galima veidrodį rodyti?

Tai ne! Iki metų vaikui negalima. O dėl ko? Musiet kad ilgai nešnek, ar dėl ko, veidrodžio nerodydavo. Šitą ir aš atsimenu. Matai, kad va ir pamiršus jau, ka va primena, tai žinau. Paskui ir plaukų gi kirpt iki metų negalima buvo. Ir nagutų nekarpė, ale mama nukramtydavo. Aš tai nežinau, dėl ko, žinau, kad nukramtydavo.

Musiet vaikų rūbelių ir patalynių nemožna ant mėnulio kabyt?

Ne ne! Ant nakties negalima, ba nemiega vaikas tada.

Ar virdavo košę ant delno vaikui, ar žaisdavo?

Virdavo! „Viru viru košę, bėk, pelyte, takutu, takutu – va kur šaltinukas!" Taigi juokias vaikai! Aš mokėjau ir pasakų, dabar nemoku, jau pamiršau visas pasakas... Anūkai, Dainius, Gintarė, Aglutė, tai vakaras kap atejė, aš atsigulu an lovos, vienas palei vienu šonu, kitas palei kitu, o trečias gali galvos – nu ir, baba, pasakas! Babyte, pasakas... Nu tai aš jiem... Ir mokėjau tokių gražių, o dabar, vaikeli, pamiršau... Dabar jau proanūkės nori, kad pasaką pasektau – nu neatsimenu... Jau aš proanūkes penkias turiu, jau mano proanūkei devyniolikti eina!

O ant kelių pasisodinę vaiką gal jodavo?

Jodavo! Ant kojų kap atsistoja, už rankučių paimi, supi. Gi nebuvo sūpyklių kokių – supi, supi, tai ir kojas pakerta. Vieną pasupai, tai ir kitą gi turi supt! „Jojo, jojo Jonas per... nu, tiltą su ruginiais miltais, tiltelis sulūžo, milteliai išbyrė – keberiokšt! Nėra miltelių..." Anūkai mano kap keturi buvo, visų nesusodysi, tai vienas ant kelių, kitas palei šoną, dar susipeša jie: aš noru pasėdėt arčiau!

O Jūs vaikystėj ar žaisdavot?

Aš kap augau, tai ma nebuvo kada su vaikais ty žaist, ma jie reikė tik žiūrėt... Žaisdavo vaikai akmenukais, gaudydavo. Kiek čia tų akmenukų? Maji galas, gal koky dešimt gražių akmenukų. Šitą tai jau ir aš žaidiau! Ba kap ganom karves, tai žinai, kumpanijoj kokios trys mergaitės ar ty

bernaitis, tai prisirenkam gražių akmenukų, apvalių, ir va šitep mėtom ir gaudom. Paimam vieną, tada kitą in viršų, ir vėl nustveriam... Tada katras daugiausia tep sugauna, o katras nesugauna, nemoka gerai... Kap seniau, taigi nebuvo žaidimų. Lanktinis peilukas ka buvo, nu tai tada žolėn inkiši tą peiluką, ranka kilst, ir jisai peršoka ir vėl įsmeigsta... Tai va, vaikų koki buvo žaidimai. Ale daugiausia akmenukais lošdavom. Paskui „mešką šokom“... Nugi vienas atsiklaupi ir ant rankų [atsiremi], mergaitė, tai va per čia [tarp kojų] pertraukia suknelį, ir ant nugaros atsisėdi [atbula] kita, ir tada kilnoji tą [suknelės galą], o tu turi šokinėt... Vadina: meška, šok! Nu tai mes kap sugenam, tep suveinam – nu, tai, meška, šok! Viena pora šoka, tada kita. O kap katros visai neina žaist, netinka jom...

Žinai, kap buvo kaimas, dabar kiek, du, trys – jau daug vaikų, o kiek pirma buvo – šeši, septyni, ir vaikas paskui vaiko! O pas mus, va, daugiausia susirinkdavo, vajezau – Užgavėnės ateina, tėvalis pakaria tas sūpyklas gi suptis! Gi nebuvo mokyklų, tai pas kaimyną mokykla buvo kitam gale, nu tai iš mokyklos vaikai in mus susirenka tada suptis. Ale davė pasisupt, o po savaitės vėl tas sūpyklas nukabina... Sūpyklos vadinos... Prieš Užgavėnes pakabina, o tada po Užgavėnių nukabina.

APIE PAUKŠČIUS

Jeigu prie namų pelėda ūkia, ką reiškia?

Aš tai nežinau. Pas mani tai pelėda rėkia ir rėkia liepoj.

O jei merga pirkioj ir vis mergai pelėda rėkia?

A, nu nu... <juokiasi> Laukias jinai mažiuko.

Nesantuokinio...

Šitai tai prauda. Pelėdą kap užgirsti, sako, tai jau va, gandras jau atneš...

O gegutė kai kukuoja?

Metų klausia, ar mirsi, ar ištekėsi.

O jeigu paukštis į langą beldžiasi?

Tai jau naujieną kokią, ar gerą, ar negerą praneša.

Gali gaut apie smertį žinią...

Nu nu, čia tai jau prauda.

PAUKŠTUKAI

Aš tai, būdavo, mokėjau tokį daryt paukštį iš šiaudų. Tuos paukštukus labai gražius možna išpint. Tų ruginių, ka buvo, šiaudukų prisirenki, išsiskuti. Tai jau daugiausia prieš metų šventę, ar Kalėdom, ar Velykom, pasirėdai pirkią.

O eglutę ar puošdavo pas Jus vaikystėj?

Nepuošdavo.

Žuklijų kaimo gyventojo Juozo Kasperavičiaus dūminė pirkia. 1939 m. Juozo Timuko nuotrauka.
Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

Žuklijų kaimo gyventojo Lenkevičiaus luotas ežero pakrantėje. 1939 m. J. Timuko nuotrauka. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

APIE KŪČIŲ VALGIUS IR ŽVEJYBĄ

Kūčių dieną pasiruošia gi vakarienę: slizikus kepi, paskui silkę. Tiej, ka vadino, žydai vežiojo, an skaralių mainė... Ar jūs neatsimenat? Skudurų va prirenki senų, ir labai skanių gi silkių vežiodavo...

O spanguolių kisielių ar darydavo?

Nu, spanguolių buvo jau nuo seniai. Paskui grybų rasalą džiovytų ir baravykų. Kap ty Lapėnuos labai gi baravykai dygdavo. Ir dabar dygsta. Ir žuvų gi prigaudydavo. O mano tėvelis labai buvo ribokas geras. Mes, būdavo, abudu važiavom žuvaut. Kitam kaime, Taučionys vadinos – gal, Ritute, tu žinai? – koks buvo žuvingas ažeras!.. Nu tai pasikinkom arklį, važiuojam, tai aš arklį pernakt ganau. O jau jis nakčia, ka vadina, luokina. Laivelin prideda smalėkų – kap tos pušelės pas mus augo, tai smalėkai vadino, labai smalinga. Tai uždega gi, šviesu. O jis [ežeras] labai buvo negilus, vietom mažnėjo perbrist. Tai matyt žuvys, tai su čerpoku [samčiu žuvims gaudyti] prigaudo žuvų tų!.. Vandenin [čerpoką], ir užkabini! O aš pernakt ganau arklį. Ma sukuria laužą, aš kūrenu... Tai mes abudu važiuodavom žuvaut...

O kodėl reikėjo arklį ganyti?

O ka paliksi ty arklį – tenai žmonių pasėlys... O nakčia uodai kerta, o kap ugnį kūreni, uodai tep nelenda. Arklys ėda žolą pernakt. Kokia gi ty naktis, kiek tos nakties? Po šviesai gi nevažiuoja!

O paskui kap ateina žiema, tai labai duso žuvys, žinai, kap dūsta? Ladas, matai, negilus ažeras. Tai o kiek tų žuvų! Ir kokių tų žuvų!.. Jos kap susigrūda vienan, tai net ladą prašildo tos žuvys... Tai tada eina su tais čerpokais, an lado atsistoja, nu ir semia. Maišais parveža! O kur neužeina, ty vienas kraštas nendrių buvo, tai ty lydekai – išgaišta, tai prasmirsta, nu tada pavasarį paukščiai gi išnešioja. Labai žuvingas ažeras buvo. Tai ty ir moterys su šitais samčiais ateidavo! A visokių žuvų būdavo...

O kaip jas ruošdavot?

Seniau ir aliejaus musiet nebuvo... Kur bagoti ūkinykai, tai gal darydavo iš sėmenų. Nu tai daugiausia sūran vandenin sudeda ir išverda. Nukošia, tai labai tas skystimas gardus. Į tą skystimą svogūną, ty kokį pipirą, lapelį, tai labai gardus. Nu tas žuvis valgai. Nebuvo mados ant skaurados, riebalių gi negalima buvo – pasnykas! Aš žinau kap šiandie, jau mani prie Pirmos Kamunijos vedė... ne, musiet spaviedėn [išpažinties].

Tai užsigėrei iš po nakties, anė nieko burnon! Iki kolai pareisi iš bažnyčios! Ir tada prieš Kalėdas mama šatkavojo [smulkiai] kopūstus. Nu, neiškentus, žinai, ka vaikas, tai aš tą kačėną, kur kapūstas – žinai kačėną [kačėnas – kopūsto kotas]? Apsilupau, nematė mama, ir paragavau... Ir užžiūrėjo... Tai ka jau mani nubarė... Tai jau aš tada burną šluostiau, spjaudiau jau, viską, kad va kokį grieką padariau...

KŪČIOS

Nu i vakare, ka užteka pirmutinė, Vakarinė žvaigždukė, tada jau eina [prie stalo]. Valgydavo pirmiausia gi plotkelą. Pas mus kožnam buvo po plotkelą. Kap kur tai iš vienos laužia, iš gaspadorio. O jau po vakarienės anė nieko nedaro, jau negalima nieko!

Ir palikdavo viską?

Viską ant stalo! Ateis dūšelės valgyt – viską palieka. Šieno po stalu ir ant stalo padėta, balta staltiese užtiesta. O paskui tą šieną neša gyvuliam, padalina visiem po saujelą. Iš po staltiesės gi dar traukia šiaudą, kas ilgesnį ištrauks, tas ilgiau gyvens...

KŪČIŲ BURTAI

Ar per Kūčias burdavosi mergos?

Varažydavo... Aidavo po langu klausyt, kap pasakys. Mūs jauna mergaitė buvo, merga jau vadino, netoli. Tai tėtis sako: tik „aik“ pasakyk, ale ne „sėskis“! Jei pasisakys „sėskis“, kap klausai po langu, nu tai jau sėdėsi, neištekėsi, o jei „eik“, tai jau žino, ka ištekėsi. Senoviniai toki šposai, ar ty prauda? Paskui apie kaminą ir apie pirkią lakia triskart – tai pamatysi, nakčia susapnuosi savo jau mylimą... Tai pas mus ty kaimynas ant pirkios užlipo. Jis jau našlys buvo, ir ty motera našlė, čia iš Čižiūnų, tokia graži, ale jauna labai liko... Jau jis insimylėjo. Tai jau jisai apie kaminą lėks, gal sutiks... Tai kap lėkė, nepataikė ant lentos – ir nulėkė! Jau, sako, pamatiau savo mylimą – ateina raišiodamas... Ir apie pirkią lakia. Malkų eina gi nešt... Paima, tada jau pirkion atsinešus skaitiuok: jei prie porai, tai ištekėsi, o jei lyšna, tai ne... Paskui slizikus gi deda an slankscio.

O kaip?

Tai va: jūs bus slizikas, jūs, visų sudėsim, ir inlaisim šuniuką – katros prieis ir suės, tai jau toj ištekės. O kap kada inlaidzia, tai pauosto, pauosto – a nė vieno!

Žuklijų kaimo vaizdas. 1939 m. J. Timuko nuotrauka. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

Kryžius Žuklijų kapinėse. 1938 m. J. Timuko nuotrauka. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

O iš vaško kad lietų ir paskui žiūrėtų?

A, va, va, iš vaško! Liedavo vašką vandenin, tai daug kas išsilieja: ir žiedas išsilieja, ir tie, ka vadino, baliai. Tai išeina tada, ištekėsi... Paskui vakare eina klausyt, iš katros pusės šunys los. Tai iš katros pusės šunys loja, iš tos, kap anksčiau, svotai gi buvo, piršliai atvažiuos.

TRIJŲ KARALIŲ IŠDAIGOS

Pas mus kap kaimas buvo didelis, bernų tų daug, penkiasdešimt gi ūkinykų buvo, ir buvo po du bernus – tai per Tris Karalius ko jiej nepridirba seniam! Iš po nakties atsikelk, tai ant stogo sukelia tuos ožius, kur pjauna malkas, ar jūs žinot? Pagalys uždėta, piela inpjauta, ir stovi! Seniam užlipt, ir sniego gi būdavo, tokios žiemos... Paskui kap šulinys ka būna netoli durų – tai lenciūgą un klemka... A ko nepridirbdavo, visokių šposų! Paskui kaminą užkiša... Juokai buvo, nepyko niekas! Matai, juokai – Trys Karaliai vaikščioja! Kur sakiau, užkėlė tuos ožius ir pagalį, tai senis užlipo, tai kap laido, tai subyrėjo ir tei ožiai... Tai žinai, senis panarakoja [panarakoti – pabarti], ale ką tu padarysi? Už krividą [krivida – skriauda] neėmė, kad jau užpykt, nešnekėt, kad jau bartis...

APIE VELYKAS BE TĖVO

Per Velykas aštuonis metus mes be tėvo gyvenom, tėvas kalėjime buvo. O mama daugiausia prieš Velykas Trakuosna nešė tėvelio valgyt, paduodavo, da tada laisdavo. Lukiškėse tokis kalėjimas baisus buvo... Oi, Dieve, ką aš... Mūs kap kada vaikų Velykos – praverkiam. Vienąkart, žinau, mama išejo, o mes visi likom. Ką aš, dešims metų likau, o brolis dar pilnai dviejų neturėjo. Tai kap susipjovė katinai už lango, tai mes kap isigandom... Žinai, ka būna morčius, gi kap rėkia baisiai... O mes kap isigandom, tai kur katras po paklode pasikavojom... O mama pas Lukiškių duris stovi... O tėvą ty kankino labai, Dieve, Dieve... Oi, vaikeli, o ištardy tada kur deda... Parajis gi bajydavo, tynai gi nepabais mamai, tiktai ką, paduoda rūbus, pakeičia. Parneša rūbus, tai ka va iš purvyno, ka iš dumblo ištrauk... Ištardo ir tada tokian purvynan, vanduo kur, stato va iki kaklo... Tėvelis sakė, isstovi, šalta, ale kap atneša guminę tokią rubašką, vadino, vilkt... Tai sakė, braška ir kaulai, ir viskas... O paskui kada jau išbuvo Lukiškėse, tai Irkutsko oblost, tynai net Rosijoj buvo. Tai jau tada tynai sunku būdavo, reikė į mišką dirbt, ale buvo laisviau jau, jau tep nekankino... Atidirbai ir, ar tu valgys, a nevalgys jau... O paskui Stalinas ka pamirė, tai jau tada jiem nuėmė – tai šitą i jūs jau žinot gal, jūs tėveliai žino...

APIE SEKMINES

Per Sekmines kažin ko nieko, tik ka piemenukam labai buvo džiaugsmas... Vainikus gi pynėm karvėm! Karves kap ganom, tai rugiuose tų vosilkių, ir beržų gi šakelių, tai karvėm kap nupinam, visos pareina... Buvo gi tokių ūkinykų, kad samdė piemenukus ganyt, tai ką, duoda kiaušinių kokius porą, nu ir sūrį. Dieve, nu vaikam gi džiaugsmas! Nu tai laukdavom Sekminių jau. Kap gauna, [piemenys] susineša ir kiaušinius, ir sūrelį, valgo...

APIE DUONĄ, SALDĘ, BANDAS

O pyragą su žuvim ar kepdavot?

Kepdavom. Ir gardus iškepa pyragas... Su žuvim gali ir duoną. Naminė iškepta gi gardi būdavo labai, tai ne dabar... Oi, ka dabar tos duonos... Paskui ka padaro saldę tą, žinot? Toki sagonai [sagonas – didelis ketaus puodas] ka buvo, tai tynai

Gruožninkėlių kaimo vaizdas. 1938 m. J. Timuko nuotrauka. Saugoma Nacionaliniame M. K. Čiurlionio dailės muziejuje

ruginių miltų, vandeniu užpila šaltu, ir tada prikūrina gerai pečių, ir tan pečiun instumia tą sagoną su vandeniu. Kap inšunta, tai apsąla, žinai, rugiai kap apsąla? Nu ta kap užraugia tą saldę... Ojojoj, ka dabar va būt tos saldės... Ir tada kur pila – ton dėčkon, kur duoną minko...

Kad raugo pagautų?

Uo! Ir tada dar vandeniu šiltu užpila, kad būtų pilna dėčka. Tai gi būna tiej tirštimai. Tai ty kap inrūgsta... Va, mano seilė pradėj... Ale kap su šutytom bulbom skanu!..

Seniau gi žirnius, peliuškas sėjo. Tai priverda tų žirnių puodą, per rėtį nukošia, išbėga vanduo – nu tai vaikai perdien su tąj salde! Dėl ko sveiki, vaikeliai, seni žmonės? Dėl to, ka jie iš mažumės valgė tikrą tikrą maistą. O ką mes dar [dabar] valgom? Gardžiai valgom, visko yra, bet ar tą valgom? Jei dabar ta duona būtų ar toj saldė – uoj, aš šitos arbatos nežiūrėtau... Sakytau, pasidėk tu sau ją...

Ar ta saldė saldi būdavo?

Ne, tokia rūgštelė. Neduoda labai perrūgt. Ba ji parūgsta, jau tada vėsiai stato.

Kap kyla duona, ar galima triukšmaut?

Durų daužyt ir rėkavot – ne! Labai durų netrenkt, kai uždarinėja. Duona ne tep, ale pyragai, ba tada, ka būna pakilęs, jau bajina, ka atpuola pyragas.

O ką pusryčiams valgydavot?

Nu tai ką jau ryte padaro. Daugiausia ką gi – bandą kepa. Bulvės sutarkuota, ant kopūsto lapo. O pečiuj gi kap iškepa – ant ližės. Tą ližę žinot? Duoną gi an ližės inšauna pečiun – bakaną [kepalą] uždeda ir pečiun inšauna. O tų bandų kap prikepa pilną pečių, taigi pečiai dideli, tada išema – o tep geltonai apskremba! Tuos lapus kopūstų nulupa, vienas ant kito sudeda, paklodėn a kokian susuka, tai jos ka pašunta, supjausto tokiais va gabaliukais, ir sviesto – da pečiun pašutina. Nu tai gardumėlis...

Parengė Rasa KALINAUSKAITĖ

STORIES FROM AN ELDERLY WOMAN OF THE AUKŠTADVARIS REGION

These excerpts come from the memories of a 90-year-old woman from Giriotiškiai village (Prienai district). Her stories highlight traditional beliefs, customs, and rural life. The account was recorded in July by members of the Lithuanian National Culture Centres Ethnic Culture Department during their expedition.

LIETUVOS NACIONALINIS KULTŪROS CENTRAS

PASAULIO LIETUVIŲ DAINŲ ŠVENTĖS FONDAS

Būdas. 2025 Nr. 5 (224)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų, kas du mėnesius

Nuo 1989 m. iki 2019 m. Nr. 1 – žurnalas „Liaudies kultūra“.

Redakcijos adresas:
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Vyriausioji redaktorė

Saulė MATULEVIČIENĖ, tel. 261 34 12
e. p. saule.matuleviciene@gmail.com

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija, tel. 261 31 61, e. p. dainius.razauskas@lnkc.lt

Rasa KALINAUSKAITĖ – kultūros paveldas, etninės veiklos realijos, tel. 261 31 61, e. p. rasa.kalinauskaite@lnkc.lt

Lina LEPARSKIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, istorija, tel. 261 31 61, e. p. lina.lepraskiene@lnkc.lt

Maketo autorius – Rokas GELAŽIUS

Santraukas į anglų kalbą verčia Gabriella ŽIČKIENĖ

Kalbos redaktorė – Aldona KRUŠEVIČIŪTĖ

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius BEINORIUS, Vilniaus universiteto Azijos ir transkultūrinių studijų institutas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. dr. Vytautas RINKEVIČIUS, Vilniaus universiteto Baltistikos katedra, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio g. 6, LT-10308 Vilnius

Menotyrininkė dr. Alė POČIULPAITĖ

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT-01110 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio g. 27, LT-08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius

Prof. dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės g. 13, LT-91251 Klaipėda

Dr. Marija ZAVJALOVA

TURINYS:

Rasa KALINAUSKAITĖ. Rašytoja Kotryna Zylė: Norėtųsi priminti ir bent kaip žaidimą sugrąžinti ritualus | **1**

Tyrimai

Dainius RAZAUSKAS. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: Atklanės | **11**

Virginijus SAVUKYNAS. Mitologinis praeities įsivaizdavimas: milžinai | **15**

Vidas GARLIAUSKAS, Dėl Kretos prūsiško tekstelio | **28**

Tautosakos archyvui – 90

Lina LEPARSKIENĖ. Tautos kultūros istorijos lobynas | **33**

Aš muziką jaučiu per mūsų tautinės dainos skambesį. Pokalbis su muzikologu Vaclovu JUODPUSIU | **37**

Radvilė RACĖNAITĖ. Želmenį kelia žemė, žmogų – darbas. Keli štrichai Bronislavos Kerbelytės mokslinei biografijai | **45**

Bronislava KERBELYTĖ. Apie žemės šventumą | **60**

Pažintys

Eglė RAIŠIENĖ. „Pradasma no pratkų“. Pokalbis su kupiškėne Alma Pustovaitiene | **62**

Tyrimai

Vita DŽEKČIORIŪTĖ. „Reik su grybais mokėti draugaut. Su mišku iš tikrųjų“: žvilgsnis į gyvąją lietuvių grybavimo tradiciją | **67**

Pažintys

Rasa KALINAUSKAITĖ. Dalintis su gyvaisiais ir mirusiaisiais: etnologės, žolininkės Ritos Balsevičiūtės liudijimai iš Aukštadvario krašto | **75**

Žmonės pasakoja

Iš Aukštadvario krašto senolės pasakojimų | **87**

Viršelyje: Gytis Grižas. Kernavė, 2023

MRF MEDIJŲ RĖMIMO FONDAS

Projektą „Kultūros paveldas ir gyvoji tradicija: tąsa, kaita, kartotė II“ remia Medijų rėmimo fondas. Skirta 36 000 eurų.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.

© Būdas, 2025
Steigimo liudijimas Nr. 152 | Pasirašyta spaudai 2025-10-23
Formatas 70×100/8 | Rinkta kompiuteriu. 12 sp. l.| Tiražas 950 egz.
Lietuvos nacionalinis kultūros centras, Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas.
Barboros Radvilaitės g. 8, LT-01124 Vilnius | http://www.zurnalasbudas.lt
Spausdino UAB Petro ofsetas, Vilnius, Naujoji Riovonių g. 25C, 03153

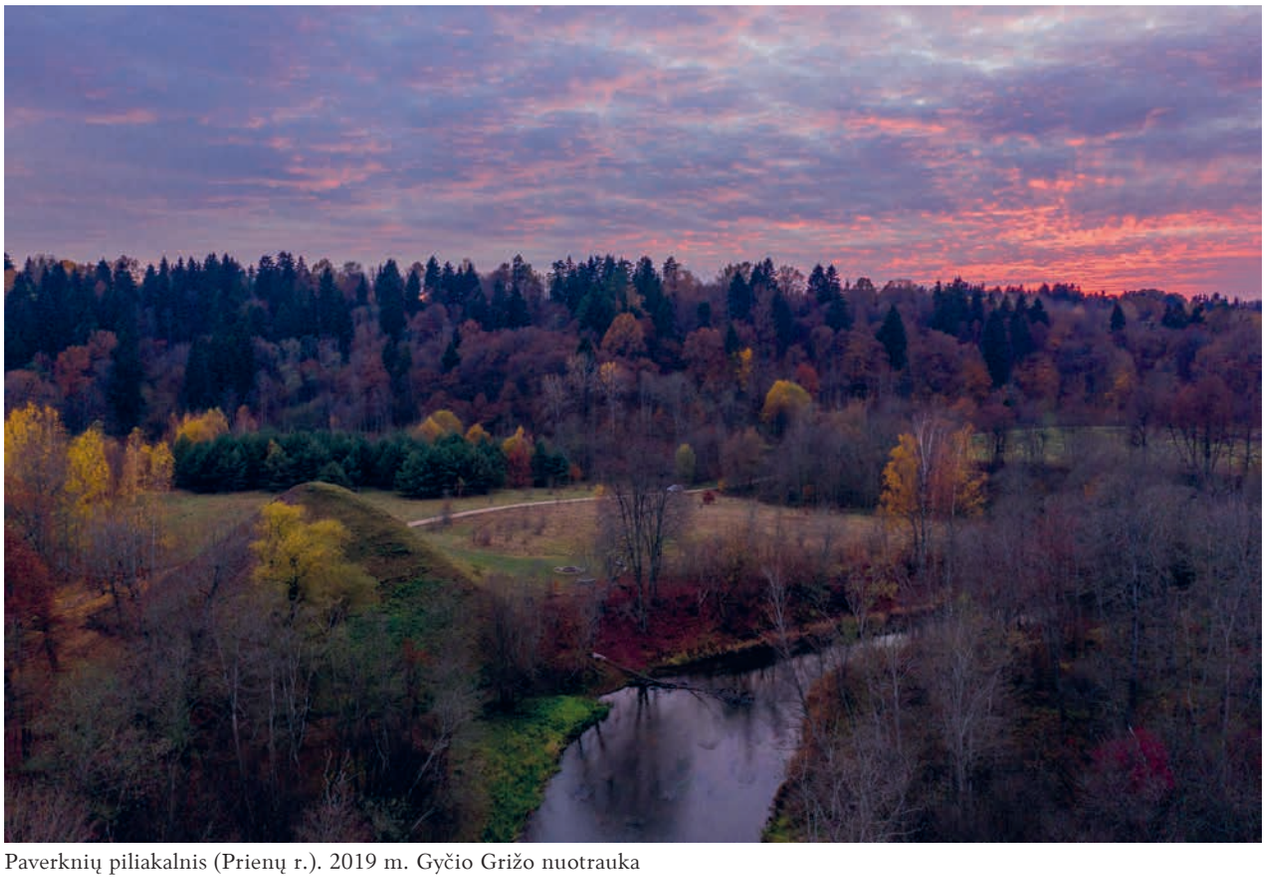

Paverknių piliakalnis (Prienų r.). 2019 m. Gyčio Grižo nuotrauka

Žurnalą galima įsigyti:

- didžiųjų miestų spaudos kioskuose;
- redakcijoje – Barboros Radvilaitės g. 8, IV a., arba Lietuvos nacionalinio kultūros centro bibliotekoje;
- Vilniuje – knygyne „Akademinė knyga“ (Universiteto g. 4), parduotuvėje „Ragainė“ (S. Skapo g. 3),
  Kolekcininkų dėmesiui – kviečiame užsukti į redakciją papildyti savo komplektų!

Žurnalą „Būdas“ nuo kiekvieno artimiausio numerio galite užsisakyti internetu (www.prenumeruok.lt), Lietuvos pašto skyriuose ir redakcijoje.

INDEKSAS 5033.

Žurnalo „Būdas“ publikacijos skelbiamos tarptautinėje duomenų bazėje EBSCO Publishing:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

The publications of the journal “Būdas” (Habitus) are now accessible on the EBSCO Publishing data base:
Humanities International Complete;
Humanities International Index;
Literary Reference Center;
http://www.epnet.com/.

BŪDAS. 2025. Nr. 5 (224). 1–96. ISSN 2669-0403
Kaina 4 Eur. Internetinė svetainė: www.zurnalasbudas.lt

Jau 30 metų rašome apie Lietuvos
praeitį ir dabartį, kultūros paveldą
ir tuos, kas jį puoselėja.

Žurnalą galite užsisakyti
nuo artimiausio numerio
Lietuvos pašto skyriuose
arba internetu: http://www.prenumeruok.lt,
ir rasite jį savo pašto dėžutėje!

Redakcija